

JAARBOEKJE

VOOR GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

VAN

LEIDEN EN OMSTREKEN

1959

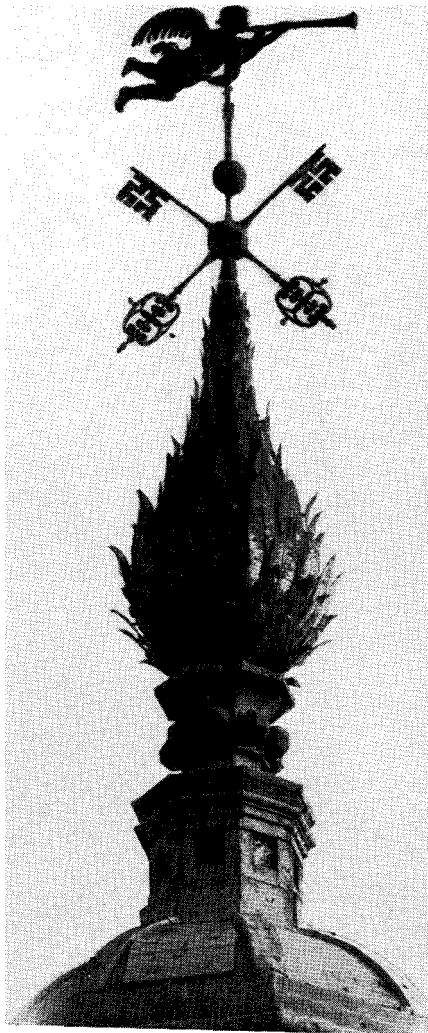

GEDRUKT VOOR DE VERENIGING „OUD-LEIDEN”
DOOR A. W. SIJTHOFF'S UITG.MIJ N.V. TE LEIDEN

LEIDS JAARBOEKJE
1959

Foto A. van Vliet

BEKRONING VAN DE MAREKERK
met pijnappel, Leidse sleutels, en windvaan in de vorm van een bazuin-
engel. — Zie blz. 77.

J A A R B O E K J E

VOOR

GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

VAN

LEIDEN EN OMSTREKEN

1959

EEN EN VIJFTIGSTE DEEL

**GEDRUKT VOOR DE VERENIGING OUD-LEIDEN
DOOR A.W. SIJTHOFF'S UITG.MIJ N.V. TE LEIDEN**

WOORD VOORAF

Het is onze Commissie een genoegen de leden van Oud-Leiden wederom een deel van ons Jaarboekje te mogen voorleggen. Na het omvangrijke en ruim geïllustreerde 50ste deel van het vorige jaar waren wij genoopt, ditmaal zekere beperkingen aan te brengen. Niettemin hopen wij, dat ook deze jaargang in zijn gebruikelijke verscheidenheid de lezers zal bevredigen.

Voortgegaan werd op de het vorige jaar ingeslagen weg om ook de nodige aandacht aan het heden en de toekomst te wijden. Het Monumentenverslag kon, thans over 1957 en 1958, weer worden opgenomen.

De redactie is alle medewerkers als steeds ten zeerste erkentelijk. Een spoedige inzending van nieuwe kopij, uiterlijk 1 oktober, zal zeer op prijs worden gesteld.

Mr. N. **KOLFF**, die gedurende 15 jaar op voorbeeldige wijze en met grote toewijding en nauwgezetheid het secretariaat heeft verzorgd, meende, zeer tot ons leedwezen, de tijd gekomen zijn taak neer te leggen. Tot nieuwe leden benoemde het bestuur, op voordracht van onze commissie, Mejuffrouw I. **VAN DEN BOSCH** en de Heer W. F. **VAN DER BURGH**. Mejuffrouw **VAN DEN BOSCH** bleek bereid als secretaresse op te treden.

DE REDACTIE

VERENIGING „OUD-LEIDEN”

OPGERICHT OP 5 NOVEMBER 1902

door

PROF. DR. P.J. BLOK EN **MR. DR. J. C. OVERVOORDE.**

Erepenning der Gemeente Leiden 1952

De vereniging heeft in eigendom het uit c. 1650 daterende woonhuis Kloksteeg nr. 2; en het c. 1661 gebouwde woonhuis Oranjegracht nr. 83, waar eertijds het weversambacht werd uitgeoefend.

BESTUURSKAMER: Regentenkamer van het Brouchovenhof, Papen-
gracht 16.

BESTUUR :

DR. A. KESSEN (1952), *Voorzitter.*

DR. W. C. BRAAT (1931), *Onder-Voorzitter.*

P. L. GILLISSEN (1957), *Secretaris*, Burggravenlaan 48, tel. 24851.

MR. P. DE CLERQ (1958), *Penningmeester*, Langebrug 8a, girorek.
ver. „Oud-Leiden” 175228.

A. BICKER CAARTEN (1936).

E. PELINCK (1949).

IR. H. A. VAN OERLE (1957).

Mejuffrouw **A. J. VAN NIENES** (1954).

JHR. MR. F. H. VAN KINSCHOT, aangewezen door het Gemeente-
bestuur (1946).

IR. D. Y. LEM (1957), *Directeur der Gemeentewerken.*

P. T. FEHMERS (1957), aangewezen door het L.S.C.

Mejuffrouw **L. C. VERSTEGEN** (1957) aangewezen door de V.V.S.L.

Leden van verdienste: **G. VAN DER MARK** (1954)

Mejuffrouw **F. A. LE POOLE** (1958)

Voor aanmelding nieuwe leden en administratie ledenlijst:

Het Secretariaat.

Commissie voor de redactie van het Leids Jaarboekje

Ingesteld december 1902

E. PELINCK (1938), *Voorzitter*.

Mejuffrouw I. VAN DEN BOSCH (1958), *Secretaresse*, Boerhaavelaan 22.

Mejuffrouw F. A. LE POOLE (1937).

Mejuffrouw MR. A. J. VERSPRILLE (1956).

A. BICKER CAARTEN (1954).

W.F. VAN DER BURGH (1958).

Voor kopij Leids Jaarboekje:

het *Secretariaat* der Redactiecommissie.

Commissie „Het Leidsche Woonbuis”

(Beheerster van het gelijknamige Fonds, waarin opgenomen het legaat MR. E. RIJKE)

Ingesteld 1 juni 1945

PROF. MR. H. F. W. D. FISCHER, (1958), *Voorzitter*.

A. BICKER CAARTEN, *Secretaris*, Maredijk 23, tel. 24054.

G. GROEN, *Penningmeester*.

G. VAN DER MARK.

Commissie voor Volkskunde

Ingesteld 11 september 1950

A. BICKER CAARTEN, *Voorzitter*.

Mejuffrouw L. G. DE GRAAF, *Secretaresse*, Johan de Wittstraat 26,
tel. 20514.

Mevrouw M. C. BLÖTE-OBES, Voorschoten.

H. J. DE KORT, Hazerswoude.

E. PELINCK.

L. C. J. ROOZEN.

DR. CHR. C. VLAM.

Excursie-commissie

Ingesteld 7 september 1954

J. HENNES, *Voorzitter*.

P. L. GILLISSEN, *Secretaris*, Burggravenlaan 48, tel. 24851.

A. BICKER CAARTEN.

H. TH. D. DIJKSTRA.

DR. CHR. C. VLAM.

H. DE WILDE.

CORRESPONDENTEN IN RIJNLAND

Voor :

Aarlanderveen: MEVTOUW F. TH. VAN DER WIND-PEEREBOOM
VOLLER (1945).

Alkemade: G. M. ZOETEMELK (1946).

Alphen aan den Rijn: E. VAN ELK (1945).

Hazerswoude-Dorp : A. A. BOEHMER (1958).

Hazerswoude-Rijndijk: H. J. DE KORT (1950).

Hoogmade: **MR.** A. J. SORMANI (1941).

Katwijk: C. VARKEVISSER (1950).

Koudekerk aan den Rijn: . . .

Leiderdorp: G. SCHEEPSTRA (1943).

Lisse: . . . . .

Noordwijk: **PROF.** L. OSWALD WENCKEBACH (1941).

Noordwijkerhout: J. J. BERGMAN (1950).

Oegstgeest: W. J. VAN VARIK (1941).

Rijnsburg: S. C. H. LEENHEER (1945).

Voorhout: . . . . .

Voorschoten: D. J. BRINKS (1940).

Warmond: P. H. ROMELJN (1936).

Wassenaar: **DR. H. J.** HONDERS (1942).

Woubrugge: J. C. VAN WAGENINGEN (1953).

Zoeterwoude: J. C. BRUIGOM (1955).

JAARVERSLAG VAN DE VERENIGING „OUD-LEIDEN” OVER 1958

Uit het hierna volgende verslag zal blijken, dat met tevredenheid kan worden teruggezien op hetgeen in 1958 door de vereniging „Oud-Leiden” is verricht en aan haar leden geboden.

ALGEMEEN. Aan slechts weinige van de vele uitnodigingen, die het bestuur ontving tot het bijwonen van openingen van tentoonstellingen, recepties, jaarvergaderingen enz., kon gevolg worden gegeven.

Eén of meer leden van het bestuur vertegenwoordigden „Oud-Leiden” tijdens de jaarvergadering van de Historische vereniging voor Zuid-Holland; de opening van de tentoonstelling „Klederdrachten uit Katwijk's verleden” te Katwijk; de opening van de tentoonstelling „Oud-Rijnsburg” te Rijnsburg; de opening door de Amerikaanse Ambassadeur van het museum „Het Pilgrimfathershuisje” aan de Vliet, te Leiden; de heropening van de gerestaureerde bibliotheek „Thysius” aan het Rapenburg; de bijzondere dienst ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van de synagoge van de Israëlitische Gemeente en de receptie ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van het Leidse studentengezelschap „Ludgunum Batavorum”.

BESTUUR. De periodiek aftredende leden van het bestuur, Mejuffrouw A. J. VAN NIENES en Dr. W. C. BRAAT, werden herkozen.

Mejuffrouw F. A. LE POOLE, die eerst op 1 januari 1960 aan de beurt van aftreden was, gaf de wens te kennen tussentijds te willen aftreden. Tijdens de op 7 februari gehouden algemene ledenvergadering dankte de voorzitter Mejuffrouw LE POOLE voor het grote enthousiasme, waarmede zij de vereniging gedurende twaalf jaar als penningmeesteresse heeft gediend. Hij bood haar namens „Oud-Leiden” een geschenk en bloemen aan. De vergadering verleende haar het lidmaatschap van verdienste.

In de plaats van Mejuffrouw LE POOLE benoemde de vergadering Mr. P. DE CLERQ.

LEDENTAL. Het aantal leden bedroeg op 1 januari van het verslagjaar 1957. Ingeschreven werden 53 nieuwe leden. Door bedanken en overlijden verminderde het aantal met 66, zodat het aantal leden aan het einde van het verslagjaar 944 bedroeg.

JUNIOR-LIDMAATSCHAP. De algemene ledenvergadering besloot tot instelling van het junior-lidmaatschap voor een contributie van f 3,50 per jaar. Helaas heeft niet één jeugdige zich voor het lidmaatschap laten inschrijven.

LEIDS JAARBOEKJE. In het verslagjaar verscheen het vijftigste deel van het jaarboekje. De commissie voor de redactie, die hier namens het bestuur voor haar voortreffelijk werk dank wordt gebracht, heeft met volle instemming van het bestuur in zoverre een nieuwe weg ingeslagen, dat naast artikelen over het verleden ook enige artikelen gewijd werden aan de ruimtelijke aspecten van de Leidse ontwikkeling en volkshuisvesting, waarbij aandacht werd geschonken aan de toekomst van de stad.

Mr. N. **KOLFF**, die sedert 1943 lid-secretaris van de commissie was, nam ontslag. Voor het vele door hem op voortreffelijke wijze verrichte werk moge Mr. **KOLFF** ook hier dank worden gebracht. Het bleek wenselijk de commissie met één lid uit te breiden. Benoemd werden Mejuffrouw I. **VAN DEN BOSCH**, die de werkzaamheden verbonden aan het secretariaat op zich nam, en de Heer **W. F. VAN DER BURGH**.

REGISTER OP DE VIJFTIG DEELTJES VAN HET LEIDS JAARBOEKJE. Het register op de jaarboekjes verschenen gedurende de jaren 1904-1948 was uitverkocht. Een nieuw register op de verschenen vijftig jaarboekjes gedurende de jaren 1904-1958 kwam van de pers. Thans is de lijst der bijdragen niet meer alfabetisch naar onderwerp of titel, doch systematisch naar onderwerp. Ruim honderdvijftig aanvragen om een nieuw register kwamen binnen. Hieruit mag worden afgeleid, dat de gehele serie jaarboekjes door velen nog steeds ter hand wordt genomen.

Het overzicht van de financiën van de **COMMISSIE „HET LEIDSCH Woonhuis”** wordt afgedrukt in het jaarboekje 1959.

Met leedwezen vermeld ik het overlijden van Prof. Mr. A. N. **MOLENAAR** en van Mr. J. **SLAGTER**, die beiden vanaf de instelling in de commissie zitting hadden, de eerste als voorzitter, de tweede

als lid. Mr. SLAGTER was gedurende de jaren 1945 en 1946 lid van de commissie voor de redactie van het Leids jaarboekje. Twee leden van het bestuur vertegenwoordigden „Oud-Leiden” bij de crematie van Mr. SLAGTER. In de plaats van Prof. MOLENAAR werd tot voorzitter benoemd Prof. Mr. H. F. W. D. FISCHER.

Het jaarverslag van de COMMISSIE VOOR VOLKSKUNDE zult u in het jaarboekje 1959 aantreffen.

In de vacature, die in 1957 ontstond door het overlijden van Mevrouw M. C. VAN OVEN-VAN DOORN voorzag het bestuur door benoeming van Mevrouw M. C. BLÖTE-OBES, te Voorschoten.

De EXCURSIE-COMMISSIE adviseerde het bestuur evenals vorige jaren over te houden excursies.

CORRESPONDENTEN IN RIJNLAND. De correspondent te Hazerswoude-dorp, de Heer B. OFFRINGA, die genoemde functie sedert 1936 vervulde, nam, wegens vertrek uit zijn woonplaats, ontslag. In zijn plaats benoemde het bestuur de Heer A. A. BOEHMER.

LEZINGEN. Op 7 februari hield de Heer P. VAN DER STERRE, na afloop van de algemene ledenvergadering een lezing over de restauratie van verschillende monumenten van geschiedenis en kunst in de omgeving van Leiden. Tot het bijwonen van de lezing waren leerlingen van de ambachtsschool uitgenodigd. Enige tientallen leerlingen woonden de lezing bij.

Mejuffrouw A. J. VAN NIENES en Ir. H. A. VAN OERLE hielden op 17 maart een lezing over historie en problemen rondom de Leidse hofjes.

Over de Zuid-Hollandse boerderijen, in het bijzonder die in Rijnland, sprak de Heer S. J. BOUMA op 24 oktober. De Commissaris der Koningin en Mevrouw KLAASESZ woonden de lezing bij.

Palmyra, geschiedenis en monumenten van de hoofdstad van Koningin Zenobia, was het onderwerp voor een lezing van Dr. A. A. KAMPMAN op 10 december.

De lezingen werden met lichtbeelden opgeluisterd. De belangstelling was groot.

EXCURSIES. Met toestemming van de commissie voor de restauratie van de Hooglandsche Kerk werd op 15 februari gebruik gemaakt van de gelegenheid tot het bezichtigen van de restauratiewerken aan genoemd kerkgebouw.

Op 27 mei bracht een klein gezelschap een bezoek aan de duinstreken Kijfhoek en Bierlap op het terrein van de Haagse duinwaterleiding, alwaar de deskundige leidster, mejuffrouw N. CROIN, op onderhoudende wijze belangwekkende mededelingen deed over de studie naar de levenswijze van de op de terreinen levende fauna en over de verschuivingen, die in flora en fauna plaats hebben door het ingrijpen van de mens in de natuur.

GEDURENDE de eerste zaterdagmiddag in juni namen velen deel aan een rijwieltocht naar Hoogmade en Rijpwetering, ter bezichtiging van enige boerderijen en een watermolen alsmede van een boerderij waar de vrouw des huizes de gave bezit vissen van allerlei soort, levende in het nabij haar woning aanwezig water, tot zich te roepen, hetgeen een belangwekkend schouwspel opleverde.

Op 1 juli brachten leden met hun genodigden achtereenvolgens een bezoek aan de bloemenveiling te Aalsmeer, het voormalige stoomgemaal Cruquius nabij Heemstede, de resten van het slot te Heemstede en aan Haarlem.

De directeur van het H. G. WEESHUIS aan de Hooglandsche Kerkgracht ontving een groot aantal leden op 8 juli ter bezichtiging van genoemd weeshuis.

Tot slot van het seizoen werd op 6 september, na een vooraf door de directeur van gemeentewerken, Ir. D. IJ. LEM, ten stadshuize gegeven uiteenzetting over de voorgenomen ontwikkelingsplannen van Leiden, een rondrit gemaakt naar en door de nieuwe woonwijken van de stad.

RIJKSSUBSIDIE. Ook in 1958 ontving „Oud-Leiden” een subsidie uit 's Rijks kas voor de door haar te verrichten werkzaamheden.

RESTAURATIES. Voor het herstel van gebeeldhouwde knoppen op panelen van enige huisdeuren in het hof Meermansburg aan de Oude Vest te Leiden en voor herstel van een avondmaalstafelblad in de Hervormde kerk te Voorschoten verleende het bestuur een bijdrage in de kosten.

ONDERNOMEN ACTIES. Het bestuur besloot mede te werken aan het in het leven roepen van een stichting genaamd „Rijnlandse Molenstichting”. Het lid van het bestuur, A. BICKER CAARTEN, werd aangewezen om in het bestuur van de stichting zitting te nemen. De stichting heeft ten doel het bevorderen en verzekeren

van de instandhouding van watermolens in het Zuid-Hollandse deel van het Hoogheemraadschap van Rijnland en inzonderheid in het Adegebied.

Persberichten over het voornemen van de gemeente om het laatste stuk Levendaal te dempen, zulks in verband met rioleringswerken ten behoeve van een betere werking van de riolering in de Langebrug, waren voor het bestuur aanleiding zich tot de Raad der Gemeente Leiden te wenden met het verzoek niet tot demping over te gaan, doch, alvorens een beslissing tot demping te nemen, welke onherstelbare schade aan het stadsbeeld ter plaatse zal toebrengen, alsnog opdracht te geven de beoogde voorzieningen in een andere richting te doen leiden.

Het bestuur wees de voorzitter van het college van gecommitteerden van het Leids Universiteitsfonds er op, dat de sedert enige tijd aan het pand Rapenburg nr. 6 aangebrachte wapenschilden niet in overeenstemming zijn met de historie van het pand en bovendien op onjuiste wijze zijn aangebracht.

In verband met het voornemen van de gemeente binnen afzienbare tijd over te gaan tot het aanbrengen van een nieuw wegdek op de Hooigracht verzocht het bestuur aan Burgemeester en Wethouders de vóór verscheidene huizen nog aanwezige stoepen met stoeppalen te behouden, doch, indien wegbreken onvermijdelijk is, ter plaatse waar de stoepen zich bevonden, het trottoir te doen bestaan uit ander materiaal dan de gebruikelijke tegels, dan wel uit tegels met een afwijkende kleur.

Ter gelegenheid van de te Leiden gehouden „Kastelendag” stelde „Oud-Leiden” het door haar uitgegeven boekwerk „Kastelen, Ridderhofsteden en Buitenplaatsen in Rijnland” ten toon. De belangstelling voor het boekwerk was groot. Een belangrijk aantal exemplaren werd verkocht.

Het bestuur bracht onder de aandacht van Burgemeester en Wethouders van Wassenaar, dat het aan de gemeente toebehorende gebouw aan het Plein nr. 2 in een enigszins onverzorgde toestand verkeert en sprak de vrees uit, dat het sedert jaren bestaande voornemen tot slooping van het pand over te gaan nog van kracht is. Verzocht werd het daarheen te leiden dat het pand wordt gerestaureerd, opdat het met de omgeving harmonieërend gebouw kan worden behouden.

BELANGSTELLING VAN DERDEN. Enige ingezetenen schonken oude foto's en lantaarnplaatjes. Voorts deed een lid het bestuur

een geldelijke bijdrage toekomen als blijk van waardering voor het vijftigste deel van het Leids jaarboekje. Een inwoner van Dordrecht schonk een oud boekwerk. De geschenken werden met dank aan de gevers gaarne aanvaard.

Evenals vorige jaren werden onder leiding van de vereniging de eerstejaars studenten door de stad rondgeleid.

Aan het voornemen verzamelaars van oude prentbriefkaarten en oude foto's van Leiden gelegenheid te geven tot het ruilen van in hun bezit zijnde dubbele kon wegens gebrek aan belangstelling geen gevolg worden gegeven.

P. L. GILLISSEN,
secretaris.

REKENING EN VERANTWOORDING VAN D

ONTVANGSTEN		
Saldo Postcheque- en Girodienst	f 4.499.12	
„ Amsterdamsche Bank	„ 2.027.50	
„ Rijkspostspaarbank	„ 2.412.54	f 8.939.1
Contributies 1958 per giro	f 4.073.50	
„ „ „ Amsterdamsche Bank	„ 130.—	
Contributies 1956		„ 4.203.5
„ 1957		„ 5.5
„ 1959 : : : : :		„ 60.5
Verkochte Jaarboekjes		„ 486.5
„ Registers		„ 75.-
„ Kastelenboeken		„ 437.7
Ministerie van O.K. en W. subsidie		:: 1.500.364.
Gift		„ 5.-
Opbrengsten excursies		„ 266.7
Verhuur lantaarnplaatjes		
Geleverd drukwerk aan Fam. Driessen		„ 24.27
Incassokosten		„ 3:0
Interest Amsterdamsche Bank	f 12.27	
„ Rijkspostspaarbank	„ 59.32	„ 71.5'
		f 16.447.2

BALANS PI

ACTIVA		
Postcheque- en Girodienst	f 2.467.26	
Amsterdamsche Bank	„ 720.54	
Rijkspostspaarbank	„ 2.471.86	f 5.659.66
Te ontvangen :		
Contributie 1958		„ 748.-
Gemeente Leiden, restitutie zaalhuur		„ 60.-
„Het Leidsche Woonhuis“, verschotten Hr. v. d. Mark straatbelasting	f 19.78 „ 21.30	„ 41.08
Kastelenboek P.M.		
Kloksteeg 2 P.M.		
Oranjegracht 83 P.M.		
Inventaris bestuurskamer P.M.'		
		f 6.508.74

Gezien en accoord:

Leiden, 19 februari 1959

W. J. VAN VARIK

D. BOOGERD

VERENIGING „OUD-LEIDEN” OVER 1958

UITGAVEN		
Kosten Leids Jaarboekje 1958		f 6.528.12
„ Register		„ 1.132.35
Lezingen en Excursies		„ 1.075.11
Bijdragen Verenigingen		„ 33.50
Diverse Bijdragen :		
Schouw V.V.S.L.	f 1.250.—	
Hof Meermansburg	„ 75.—	
Gevel Rapenburg 77	„ 250.—	
Herv. Kerkeraad Voorschoten	„ 75.—	
		„ 1.650.—
Inzake „Het Leidsche Woonhuis” :		
verschotten Hr. v. d. Mark	f 19.78	
straatbelasting	„ 21.30	
		„ 41.08
Onkosten Secretaris		„ 172.08
„ Penningmeester		„ 87.63
Verkoopkosten Kastelenboeken		„ 9.50
Incasso-retour-kosten		„ 2.18
Portier Brouckhovenhof		„ 18.75
Verzekering inventaris bestuurskamer		„ 10.—
Algemene kosten		„ 14.78
Provisie Amsterdamsche Bank		„ 10.—
Kosten Amsterdamsche Bank		„ 2.50
Saldo Postcheque- en Girodienst	f 2.467.26	
„ Amsterdamsche Bank	„ 720.54	
„ Rijkspostspaarbank	„ 2.471.86	
		„ 5.659.66
		f 16.447.24

JANUARI 1 1959

PASSIVA		
Vooruit ontvangen contributies 1959		f 486.50
Te betalen :		
Portier Brouckhovenhof		„ 6.25
Gemeente Leiden, zaalhuur		„ 80.—
Luctor et Emergo		„ 28.50
Klok St.-Lodewijkstoren		„ 250.—
Herstel dak Oranjegracht 83		„ 78.09
Ministerie van O.K. en W., opgravingen		„ 750.—
Fonds Bijzondere publicaties		„ 2.701.10
Bijdrage Ministerie van O.K. en W.		„ 1.100.—
Kapitaal vereniging		„ 1.028.30
		f 6.508.74

januari 1959

De penningmeester :
P. DE CLERQ

JAARVERSLAG VAN DE COMMISSIE VOOR VOLKSKUNDE OVER 1958

In de vacature, die in het vorige jaar in de Commissie ontstond door het overlijden van Mevrouw M. C. **VAN OVEN-VAN DOORN** werd voorzien door de benoeming van Mevrouw M. C. **BLÖTE-OBES** te Voorschoten, schrijfster van enige boeken over de folklore van bomen, struiken, planten en bloemen.

Als gebruikelijk hield de Commissie twee bijeenkomsten voor belangstellenden. Op de eerste hield de Heer S. J. **BOUMA** te 's Gravenhage een inleiding over de Rijnlandse boerderijen, toegelicht met gekleurde lichtbeelden. Eens te meer bleek, hoe fraai de boerderijen in eigen streek zijn. Op de tweede bijeenkomst sprak de Heer N. A. **COMMANDEUR** te Leiden over volksgebruiken bij veenziekten in Rijnland. Spreker deelde vele merkwaardige gebruiken mede, die door Dr. T. J. W. R. **DE HAAN** zullen worden vastgelegd in het tijdschrift „Neerlands Volksleven” (Dec. 1958).

Beide bijeenkomsten werden bijgewoond door ongeveer 25 personen, die veelvuldig aan de discussie deelnamen, vooral bij de laatstgenoemde bijeenkomst, waar dierenartsen, boeren, biologen, taalgeleerden en folkloristen aanwezig waren.

De eerste avond genoot de commissie gastvrijheid in het Rijksmuseum van Oudheden, de tweede in het Stedelijk Museum de Lakenhal.

De commissie is dankbaar, dat er steeds belangstelling voor de volkskundige bijeenkomsten bestaat; toen de „vaste gasten” onlangs sterk minderden door overlijden en vertrek, werden de ledige plaatsen gelukkig weer ingenomen. Zij, die belangstelling hebben voor de volkskundige avonden, kunnen zich opgeven bij het secretariaat.

Het verheugt de commissie, dat de gemeente Noordwijk besloten heeft steun te verlenen aan de uitgave van het door onze commissie samengestelde boekje „Noordwijks Volksleven”, zodat dit werkje waarschijnlijk in het voorjaar van 1959 zal kunnen verschijnen.

Ten vervolge op de in het Leids Jaarboekje 1957 gepubliceerde Rijnlandse volksverhalen, bood de commissie wederom een paar volksverhalen aan de Redactie aan. De commissie hoopt ook in het komende jaar nieuwe stof te ontvangen, opdat met de publicatie kan worden voortgegaan.

L. G. DE **GRAAF**, secretaresse

KORTE KRONIEK
VAN LEIDEN EN OMSTREKEN
1958

Van de personen, bij wier overlijdensdatum een * is geplaatst,
is in dit Jaarboekje een levensbericht opgenomen.

JANUARI

- 2 100-jarig bestaan van de Verificatie van Rijks-, Zee- en Luchtvaartinstrumenten, aanvankelijk te Leiden, doch sedert 1952 aan de Maaldrift te Wassenaar (viering 8 januari).
Overleden te Apeldoorn, oud 77 jaar, **LOUISE VAN DEN BRINK**, van 19 17- 1945 Besturend Zuster van het Diaconessenhuis te Leiden. *
- 5 Ds. T. D. **VAN SOEST**, ingeschakeld bij het Leids Hervormd jeugdwerk en daartoe door de Hervormde gemeente Rijnsaterwoude voor twee avonden en één middag per week afgestaan, aanvaardt zijn nieuwe functie.
- 10 Na 27 jaar, toen de kaasmarkt naar het Kaasmarktterrein werd overgebracht, wordt deze markt weer in het boterhuis achter de gerestaureerde Waag gehouden, een proef welke gedurende de wintermaanden zal worden gehouden.
- 19 Nadat in de vorige week de omliggende Gemeenten Leiderdorp, Oegstgeest, Voorschoten, Warmond en Zoeterwoude, het in gemeen overleg tot stand gekomen structuurplan voor Leiden e.o. is besproken, waarbij ernstige bezwaren werden geuit tegen de nader door Leiden kenbaar gemaakte wensen, behandelt de Leidse raad dit onderwerp.
- 24 Inaugurele rede van Prof. Dr. P.J. G. A. **HENDRIX**, hoogleraar in de Griekse taal- en letterkunde en de cultuurgeschiedenis van de Oud-Christelijke, de Byzantijnse en de Nieuwere tijd.
- 25 De ambassadeur van India draagt een voor de sanskrit-studie belangrijke verzameling over aan het Instituut Kern.

JANUARI

- 27 J. W. **ENDDA** neemt na 22 jaar afscheid als voorzitter van de Vebo. Hij wordt benoemd tot erelid van de vereniging en ontvangt in een huldigingsbijeenkomst de onderscheiding van Ridder in de Orde van Oranje-Nassau.
- 31 Na een ambtsvervulling van 35 jaar neemt Mr. Dr. P. G. **KNEBEE** afscheid als secretaris van de Kamer van Koophandel en fabrieken. Hij wordt benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau.

FEBRUARI

- 1 Het bedrijf van de Leidsche Wolspinnerij N.V. thans geheel overgebracht naar Veenendaal.
- Het blijkt dat Gedeputeerde Staten voorlopig geen toestemming zullen geven tot uitvoering van het z.g. Leidse Merenplan, bestemd voor zandwinning t.b.v. de woningbouw, waardoor o.m. in de Gemeente Warmond een belangrijk areaal aan cultuurgrond verloren zou gaan.
- Aan Dr. J. J. **HERMANS** op zijn verzoek ontslag verleend als hoogleraar in de fysische scheikunde wegens zijn vertrek naar Amerika.
- 4 Officiële opening van de Curtiss-Wright fabriek, montagebedrijf van Amerikaanse apparaten, in een der gebouwen van de firma Tieleman en Dros.
- 8 Diesrede van de rector-magnificus der universiteit, Prof. Dr. S. E. **DE JONGH**.
- 11 Officiële opening van het gedeelte van de Rijksweg 4A tussen Voorburg en Hoogmade; het verdere gedeelte tot Burgerveen gaat nog over een tijdelijke weg.
- 17 Het Groene Kruis opent te Noordwijk zijn eerste internaat voor opleiding van kraamverzorgsters.
- 23 Ds. E. H. **KALKMAN** van Voorhout neemt het beroep naar Waddinxveen aan.
- 25 Ook te Leiden het verkeer ernstig belemmerd door plotselinge sneeuwval en ijsafzetting.

MAART

- 1 Overleden in de ouderdom van 87 jaar **W. VAN DER LAAN**, sedert 1911 hoofd ener school te Leiden en van 1923-1952 voorzitter van de Drie-Octobervereniging.
- 4 Ir. **P. DE GRUYTER** neemt wegens zijn vertrek naar Damascus na 22 jaar afscheid van het Hoogheemraadschap Rijnland. Hij wordt benoemd tot Officier' in de Orde van Oranje-Nassau.
- 7 Opening van de tentoonstelling van werk van **KEES VERWEY** in De Lakenhal.
- 15 Overleden **JOHAN F. VAN WIJK**, vele jaren bekend studenten-oppasser en Collegiumsbediende.
- 16 Intrede van Ds. H. L. **BOONSTRA** als Hervormd predikant te Warmond.
- 20 Na bijna 20 jaar werkzaam te zijn geweest als moderator van de R.K. Studentenvereniging Sanctus Augustinus en pastoor van de katholieke studentenparochie neemt Dr. H. VAN ROOIJEN O.S.C. afscheid.
- 22 De tentoonstelling van het Friese boek van de laatste 20 jaar ter gelegenheid van Akademy-dag in de Universiteitsbibliotheek geopend.
- 23 Overleden in de ouderdom van 82 jaar Dr. R. A. **KERN**, oud-bestuursambtenaar in Nederlands-Indië, oud-lector in het Soendanees en vele jaren kerkvoogd en bestuurslid van het Diaconessenhuis.
- 26 H.M. Koningin **JULIANA** passeert met haar gast, H.M. Koningin **ELISABETH** 11 van Engeland Leiden bij de Wilhelmina-brug.
- 28 Inaugurele rede van Prof. Dr. A. J. **STAVERMAN**, hoogleraar in de fysische chemie.
- 29 De Nederlandse Kastelenstichting houdt haar jaarlijkse kastelendag te Leiden.

APRIL

- 10 Overleden te Oegstgeest in de ouderdom van 87 jaar, Prof. Dr. **J. PH. VOGEL**, oud-hoogleraar in het Sanskriet en de Indiase archeologie.

APRIL

- 10 Overleden te Wassenaar in de ouderdom van 74 jaar **JONATHAN ZAALEBERG**, oud-directeur van de N.V. Kon. Ned. Fabriek van Wollen Dekens, voorheen J. C. Zaalberg, bekend pluimveeliefhebber.
- 13 Ds. A. **VAN LEEUWEN**, Hervormd predikant te de Kaag nam na een periode van 8 jaar afscheid.
- 21 Overleden te Lisse, oud 63 jaar, **JAC. TH. DE VROOME**, oprichter van de bloembollenfirma Jac. Th. Vroome en Zn., voornamelijk gericht op de export naar Zweden en de laatste jaren ook op Finland. De overledene was enkele jaren gemeenteraadslid voor de Katholieke Staatspartij en een bekende figuur in de wereld van de draf- en rensport.
- 25 De bedrijfspanden van de lakenfabriek N.V. J. J. **Krantz & Zoon**, welke in de nacht van 2 op 3 juli 1956 in vlammen opgingen, na herbouw weer in gebruik genomen. De N.V. bestaat 180 jaar.
- Ambtsaanvaarding van Prof. Dr. M. **VINK** als hoogleraar in de chirurgie.
- Nadat de vorige maal de stemmen gestaakt hadden, besluit de gemeenteraad van Leiderdorp het zwembad en de tennisbaan op zondag open te stellen.
- Opening in De Lakenhal van de tentoonstelling van schilderijen van **PIETER GERAEDTS**.
- 26 Het gemeentebestuur ontvangt naar aanleiding van een bezoek van de Herberden Society aan ons land een gezelschap Engelse en Nederlandse reumatologen.
- 28 Tentoonstelling in het Rijksprentenkabinet van litho's van V. H. **ELENBAAS**.
- Officiële inwerkingstelling van de rioolwaterzuivering te Oegstgeest.
- 29 Eerste openbare vergadering van het uit vertegenwoordigers van de Gemeenten Leiden en Zoeterwoude opgerichte Industrieschap „De Grote Polder”.

MEI

- 1 Prof. Dr. H. **BOSCHMA** treedt wegens het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd af als directeur van het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie en wordt opgevolgd door Dr. L. **BRONGERSMA**, sinds 1950 onder-directeur van dit museum.
- 10 Het jaarlijkse bloemencorso trekt door de noordelijke bollenstreek.
- 12 J. G. **BAZUIN** arts, waarnemend directeur van de Gemeentelijke Geneeskundige Dienst, benoemd tot directeur van die Dienst.
- 13 Dr. A. A. **KASSENAAR** aanvaardt lectoraat in de klinische chemie.
- 16 Minister J. M. L. **TH. CALS** opent het nationaal congres van de Vereniging voor Pedagogiek, welke vereniging een eeuw bestaat.
Inaugurele rede van Prof. Dr. W. K. H. **KARSTENS**, buitengewoon hoogleraar in de planten-anatomie.
- 17 Symposium over de kankercel in het Pathologisch Laboratorium georganiseerd door de Landelijke Organisatie voor Kankerbestrijding.
- 22 Overleden T. **MOLEMA**, oud 67 jaar, wethouder van de Gemeente Koudekerk en bekende persoonlijkheid in Protestants-Christelijke kringen.
- 23 Burgemeester H. **DUIKER** opent de weekmarkt te Katwijk. Leden van de V.V.S.L. houden een modeshow ten bate van de verbouwing van hun clubgebouw.
- 25 Sr. kapitein A. **DE GRAAF** en zijn echtgenote nemen wegens overplaatsing naar Eindhoven afscheid van het Leidse Leger des Heils. Hun opvolgers zijn kapitein R. J. **SCHURINK** en echtgenote, gekomen van Amsterdam-west.
- 26 Kerkdag van de classis Leiden van de Nederlands Hervormde Kerk.
- 30 Officiële opening, met een tweedaags tuinfeest, van de pedologische kliniek „Curium” te Oegstgeest.
Afscheidscollege van Prof. Mr. R. P. **CLEVERINGA**, hoogleraar in het handelsrecht en burgerlijk procesrecht, wegens zijn benoeming tot lid van de Raad van State.

Foto Van Vliet

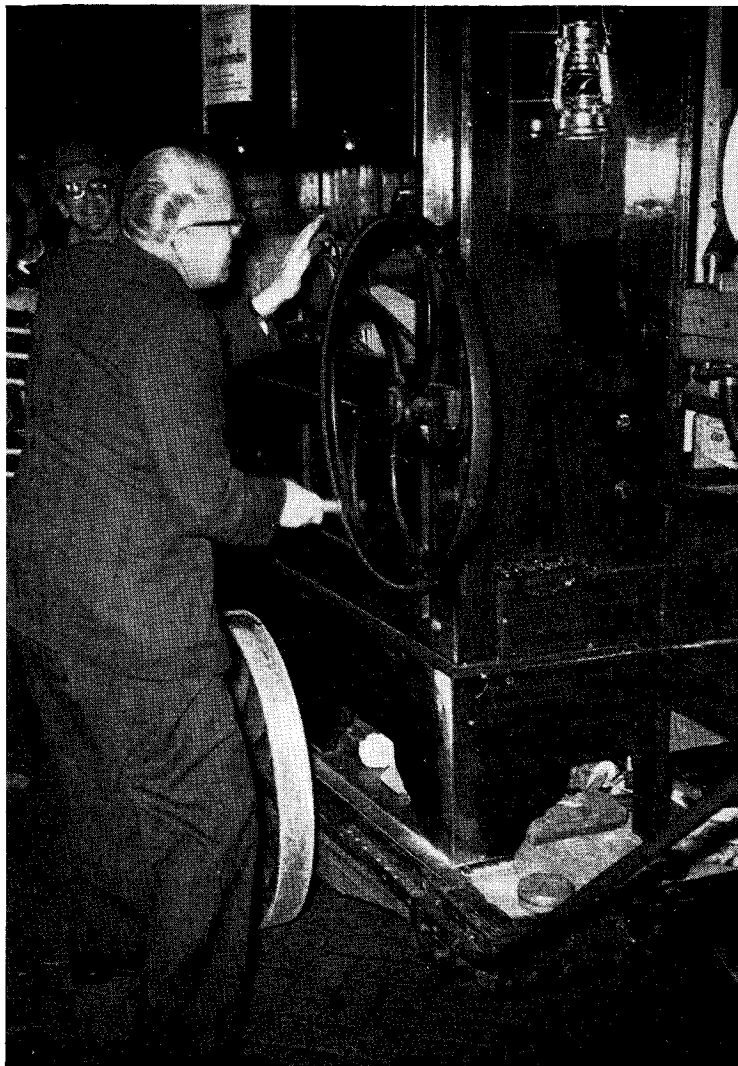
DE KAASMARKT

na 27 jaar weer in het Boterhuis achter de gerestaureerde Waag, 10 januari.

DE AMERIKAANSE AMBASSADEUR PH. YOUNG OPENT HET PILGRIMFATHERS-HUISJE AAN DE VLIET, *Foto Van Vliet*

1 juli.

Foto Van Vliet

DE BURGEMEESTER JHR. MR. F. H. VAN KINSCHOT OPENT DE LICHTWEEK,
28 november.

Foto Van Vliet

EEUWFEST VAN HET STUDENTENGEZELSCHAP „LUGDUNUM-BATAVORUM”, 13 december.
De praeses bedankt mevrouw A. M. van der Klaauw-Bruins, ere-moeder van het gezelschap,
en de Leidse Joffers voor het nieuwe vaandel.

JUNI

- 2 W. F. VAN DER BURGH** treedt af als raadslid, na 9 jaar zitting te hebben gehad voor de P.v.d.A.
- 3 Het comité „Autotocht ouden van dagen” eindigt na een werkzaamheid van 30 jaar zijn bestaan met een feestavond in de Stadsgehoorzaal.
- Opening in De Lakenhal van de tentoonstelling van werk van de kunstschilder **TINUS VAN DOORN**.
- 11 en 12 Congres van de Vereniging van Hoofdambtenaren bij het Marktwezen.
- 12 **W. A. KASTELEIJN** onderscheiden met het officierskruis, verbonden aan de Orde van Oranje-Nassau, wegens zijn leiding bij de voedselvoorziening in de oorlogsjaren.
- 16 De rector-magnificus opent het internationaal endocrinologisch congres in de aula van het Academisch Ziekenhuis.
- De N.V. Eltax, die thans ± 180.000 passagiers op haar ringlijnen per maand vervoert, bestaat 25 jaar.
- 19 Gedeputeerde Staten hebben in een brief, gericht aan het gemeentebestuur van Leiden, Leiderdorp, Oegstgeest, Zoeterwoude en Voorschoten, suggesties gedaan, die een verruiming van een vroeger ingediend plan betreffende de grenswijziging van Leiden behelzen. Leiden zal twee maal zo groot worden ten koste van de vier andere Gemeenten.
- De Leidsche Spaarbank opent een bijkantoor aan het Bevrijdingsplein.
- 23 Opening internationale Kamerlingh Onnesconferentie over de natuurkunde bij extreem lage temperaturen; hieraan nemen 1200 fysici deel.
- 24 A. W. SWIER** neemt afscheid als stationschef wegens benoeming tot hoofdstationschef in Den Haag; zijn opvolger is **F. J. ZIMMER**.
- 25 Lustrumcongres van instellingen voor de zorg van alcoholisten in het Instituut van Praeventieve Geneeskunde.
- 27 M. VAN DER WEIJDEN**, burgemeester van Nieuwkoop, 25 jaar lid van de Tweede Kamer.

JUNI

- 28 Het „Laatste Oordeel” van **LUCAS VAN LEYDEN** door het Museum De Lakenhal in bruikleen afgestaan aan het Rijksmuseum te Amsterdam voor de tentoonstelling „Middel-eeuwse kunst der Noordelijke Nederlanden”.

Jaarvergadering van het Instituut Stad en Landschap van Zuid-Holland in de Kaagsociëteit te Warmond.

JULI

- 1 Het Leids Merenplan (zandwinning uit de Zwanenburgerpolder bij Warmond) definitief door Gedeputeerde Staten afgewezen.

De Amerikaanse ambassadeur **PH. YOUNG** opent het Pilgrimfathershuisje aan de Vliet, waarin vanwege het gemeentearchief een permanente tentoonstelling is gevestigd van reproducties van archivalia betrekking hebbende op het verblijf van de Pilgrim Fathers te Leiden.

- 5 Dr. W. **WIERSMA** neemt afscheid als rector van het Gymnasium wegens benoeming tot hoogleraar in de geschiedenis van de wijsbegeerte van de klassieke oudheid en in de algemene inleiding tot de wijsbegeerte aan de Amsterdamse Universiteit.
- 6 Een helikopter landt op het Schuttersveld voor overbrenging van een gewonde zeeman naar het Academisch Ziekenhuis.
- 7 Elfde Laura-rijwielvierdaagse te Alphen feestelijk geopend.
Eerste paal geslagen voor de Leidse studentenflat in de omgeving van de **Haagweg**.
- 9 Huldiging van Ds. **C. W. NORTIER**, oud-zending en docent aan de Ned. Zendingshogeschool te Oegstgeest, wegens het bereiken van de 70-jarige leeftijd.
- 10 Ir. H. **DE GROOT** benoemd tot ingenieur, hoofd van de technische dienst van Rijnland.
Opening van de oudheidkamer in het gemeentehuis van Valkenburg.
Het nieuwe informatiebureau van de V.V.V. te Noordwijk door de burgemeester officieel geopend.

JULI

- 15 Installatie van Mr. R. DE BRULJN als kantonrechter in het Kanton-Leiden, als opvolger van Mr. F. LIGTENBERG.
- 16 President ITZHAK BEN ZWI van Israël bezoekt de Leidse Universiteitsbibliotheek.
- 18 Nazaten van de Pilgrim Fathers, verenigd in het „Pilgrim Fellowship Choir” geven een zanguitvoering in de Pieterskerk.
C. BRILMAN, ruim veertig jaar — waarvan een groot aantal als directeur — verbonden aan de Leidse Ambachtsschool neemt afscheid van zijn school wegens het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd.
- 21 D. VAN DER KWAAK neemt afscheid van de gemeenteraad als wethouder wegens zijn benoeming tot lid van Gedeputeerde Staten.
- 29 Opening van de Rijnsburger bloemententoonstelling in de Burgerzaal van het Leidse Stadhuis.
- 3 1 De rector-magnificus wijst op een groot tekort aan kamers voor studenten.
Leids kindercorso.

AUGUSTUS

- 2 Nationaal drumbandconcours te Katwijk, georganiseerd door de Bond van Christelijke muziekverenigingen.
Het bloemencorso uit Rijnsburg trekt zowel 's middags als 's avonds ook door Oegstgeest en Leiden.
- 3 Overleden op 61-jarige leeftijd de Heer J. N. WASSENAAR, adjunct-directeur van de Gemeentelijke Accountantsdienst.
- 5 Ruilverkavelingsplan „Ade” met 265-251 stemmen aangenomen.
- 19 De Gemeente Leiden heeft het verzoek van de A.N.W.B. om het jaagpad langs de Haarlemmertrekvaart ten z. van Lisse aan te passen aan het moderne verkeer afgewezen. De A.N.W.B. heeft zich ter zake tot Gedeputeerde Staten gewend.
- 24 Ds. JAC. ERINGA, em. predikant van de Gereformeerde Kerk te Oegstgeest, op 63-jarige leeftijd te Baarn overleden.

AUGUSTUS

25 De gemeenteraad besluit :

Het plan om de veemarkt op het noordelijk deel van het Schuttersveld te bouwen te annuleren en de architect G. HAMERPAGT te Arnhem opdracht te geven een nieuw schetsontwerp voor een markthal op het terrein Groenoord te maken (waarmee men terugkeert tot het plan van 32 jaar geleden).

Tot demping van de Uiterstegracht.

Tot aanpassen van de Hooigracht aan het huidige verkeer door verbreding van het wegdek. Overeenkomst zal worden gezocht met de eigenaren van de stoepalen en -hekken.

Een bedrag van f 360.958 beschikbaar te stellen voor de stichting van een nieuw marktterrein. Dit centrum bevindt zich aan de Bloem- en Boommarkt; in verband met toegenomen verkeer op deze plaatsen wordt voorgesteld het nieuwe marktcentrum aan de Rooseveltstraat te projecteren.

Dat de Gemeentelijke Accountantsdienst een efficiency-rapport zal uitbrengen betreffende de Sociale Raad.

In deze raadsvergadering nemen als lid van dit college afscheid Mevrouw BRAGGAAR-DE DOES, Mej. NOORDMAN, de Heren MEESTER, VAN DER HORST, HUURMAN, LANGEZAAL, DE HOSSON, RAVESTEIN, BAART, AALDERS en SCHÜLLER. MEV. BRAGGAAR -DE DOES en de Heer SCHÜLLER hebben meer dan 30 jaar zitting in de raad gehad.

31 Intrede van Ds. M. FOKKEMA als Hervormd predikant te de Kaag.

SEPTEMBER

2 Feestelijkheden te Rijnsburg met o.m. een tentoonstelling „Oud-Rijnsburg”.

3 Dr. P. C. VAN ARKEL neemt na 30 jaar afscheid als rector van het Christelijk Lyceum. Hij speelt een spel schaak met levende schaakstukken.

8 Overleden te 's-Gravenhage in de ouderdom van 85 jaar Mejuffrouw A. M. BOLLEMAN VAN DER VEEN, eerste directrice van de Vakschool voor meisjes aan het Rapenburg van 1917-1933.

SEPTEMBER

- 10 Overleden in de ouderdom van 78 jaar **HERMAN ZAALBERG**, bekend pottenbakker en stichter van de potterij H. Zaalberg te Zoeterwoude-Rijndijk. *

Zonder officieel vertoon en buiten aanwezigheid van gemeentelijke autoriteiten de nieuwe 's-Molenaarsbrug te Alphen opengesteld.

- 15 De rector-magnificus Prof. Dr. S. E. **DE JONGH** draagt het rectoraat over aan Prof. Dr. H. J. **LAM**.

- 18 De commissaris der Koningin, Mr. J. **KLAASESZ**, opent de Vebo-tentoonstelling.

Opening van het Hervormde jeugdgebouw „In de Moriaen”, eertijds wijkcentrum „Het Centrum” aan de Hooglandse Kerkgracht.

- 21 Intrede van Ds. H. **BOUTER**, gekomen van Stavenisse, als Hervormd predikant.

- 22 Mr. J. **DRIJBER**, adjunct-secretaris van curatoren der Rijksuniversiteit, benoemd tot vijfde wethouder.

Overleden in de ouderdom van 86 jaar Ir. P. **HOOGENBOOM**, eertijds ingenieur bij de Rijkswaterstaat en het hoogheemraadschap Rijnland en o.m. lid van de gemeenteraad. *

- 23 De Nederlandse Vereniging voor Koeltechniek herdenkt haar 50-jarig bestaan in het Kamerlingh Onnes Laboratorium. Uitreiking van de gouden Kamerlingh Onnes-medaille aan het Natuurkundig Laboratorium der Philips Gloeilampenfabriek te Eindhoven.

- 25 De gerestaureerde Hervormde Kerk te Rijnsaterwoude weer in gebruik genomen.

OKTOBER

- 1 Opening van het toren-laboratorium voor de Zoölogie aan de Kaiserstraat.

Overleden in de ouderdom van 66 jaar C. **BRILMAN**, gedurende 41 jaar verbonden aan de Ambachtsschool, waarvan van 1950-1958 als directeur, doch onlangs gepensioneerd.

OKTOBER

- 3 Viering van Leidens Ontzet. De optocht is dit jaar getiteld „Een en al muziek“.
- 4 Overleden oud 49 jaar HAN ZIRKZEE, bekend pianoleraar en gezien accompanateur bij vele Leidse verenigingen.
- 7 Dr. W. KRAMER aanvaardt het ambt van lector in de klinische neurologie met een openbare les.
- 10 Inaugurale rede van Prof. Dr. G. J. HOENDERDAAL, kerkelijk hoogleraar vanwege het seminarium der Remonstrantse Broederschap in de geschiedenis van het Remonstrantisme, de dogmatiek en de praktische theologie.
- 12 Ds. T. D. VAN SOEST neemt afscheid van het Leids Hervormd jeugdwerk wegens zijn vertrek naar Rotterdam-Charlois.
- 13 Overleden te Oosterbeek in de ouderdom van 67 jaar Mr. W. J. WOLDRINGH VAN DER HOOP, van 1932-1956 burgemeester van Katwijk. *
- 17 Inaugurale rede van Prof. Dr. A. SCHABERG, hoogleraar in de algemene en bijzondere ziektekundige ontleedkunde.
- 19 Ds. J. H. BOER doet zijn intrede als predikant in de Gereformeerde Kerk te Leiden.
- 24 Overleden in de ouderdom van 87 jaar Ir. A. G. BOSMAN, oud-directeur van de N.V. Verenigde Touwfabrieken. *
Inaugurale rede van Prof. Dr. J. G. HAGEDOORN, buitengewoon hoogleraar in de geofysica.
- 25 Overleden in de ouderdom van 79 jaar Dr. M. D. HORST, oud-directeur van de Gemeentelijke Geneeskundige Dienst.
- 26 Intrede van Da. S. VISSCHER als predikante van de Remonstrantse Gemeente te Boskoop en Waddinxveen. (9 november verbindt Da. VISSCHER zich tevens aan de kring te Alphen.)
- 27 Overleden te Velp Ds. J. Ph. MAKKINK, van 1912-1949 predikant van de Evangelisch Lutherse Kerk te Leiden.
- 29 Opening van de Europatentoonstelling, georganiseerd in de Boerhaavezalen door de afdeling Leiden van de Nederlandse Studentenvereniging voor Wereldrechtsorde.

OKTOBER

- 29 Nationale herdenking te Voorschoten, dat Prof. Mr. M. W. F. **TREUB** op 30 november 1858 aldaar geboren werd.
- 30 Eeuwfeest van de huidige Synagoge herdacht, waarbij de ambassadeur van Israël, z.e. H. A. **CIDOR**, de Heilige Arke ontsloot.
- Ds. D. H. **GIJSBERS** van Leimuiden geïnstalleerd als Leids jeugdpredikant.
- 31 Inaugurale rede van Prof. Dr. J. J. **POORTMAN**, bijzonder hoogleraar vanwege de stichting Proklos met als leeropdracht de metafysica in de geest van de theosofie.

NOVEMBER

- 7 Inzegening van de K.-K. noodkerk aan de Boshuizerlaan.
- 10 Opening van de tentoonstelling van werk van leden van het Schilder- en Tekengenootschap Ars Aemula Naturae in De Lakenhal.
- 11 Opening van het bejaarden-pensiontehuis Hofwijck te Oegstgeest.
- 14 Ambtsaanvaarding door Prof. Dr. J. J. A. **VAN DOORN**, buitengewoon hoogleraar in de industriële sociologie.
- 16 Ds. J. **ZURDEEG**, opvolger van Dr. H. **FABER**, bevestigd als voorganger van de Nederlandse Protestanten Bond te Wassenaar.
- 19 Viering van het 50-jarig bestaan van de Leidse Christelijke Oranjevereniging.
- 21 Ambtsaanvaarding door Prof. Mr. **W. L. HAARDT**, buitengewoon hoogleraar in het burgerlijk procesrecht.
- 28 Inaugurale rede van Prof. Mr. H. **DRION**, hoogleraar in het burgerlijk recht.
- De burgemeester, Jhr. Mr. F. H. **VAN KINSCHOT**, opent door het bespelen van een draaiorgel de Lichtweek.

DECEMBER

- 3 N. A. **COMMANDEUR**, sedert 1956 reeds adjunct-inspecteur, bij Kon. besluit met ingang van 1 oktober 1958 benoemd tot inspecteur voor de volksgezondheid in het rayon Zuid-Holland (Nrd.), tevens inspecteur voor de veeartsenijkundige dienst.
- 10 Opening van de tentoonstelling van het Leids Kunstcentrum in de Boerhaavezalen.
- 12 Inaugurele rede van Prof. Dr. H. R. **VAN DER VAART**, buitengewoon hoogleraar in de theoretische biologie.
- 13 Eeuwfeest van het Studentengezelschap „Lugdunum Bata-vorum”.
- 14 Ds. K. **SMIT** uit Anna Jacobapolder bevestigd als tweede predikant van de Gereformeerde Kerk te Voorschoten.
Overleden oud 48 jaar Mr. J. P. **DE HERDER**, sedert 1953 burgemeester van Koudekerk.
- 19 De straat over het Schuttersveld doorgetrokken, waardoor rechtstreekse verbinding Turfmarktsbrug-Rijnsburgerviaduct.
Inaugurele rede van Prof. Dr. J. A. **GOEDKOOP**, bijzonder hoogleraar vanwege het Leidsch Universiteits-Fonds, bezettende de eerste leerstoel voor de studie van de materie met behulp van neutronen.
- 20 Viering van het 50-jarig bestaan van de afdeling Leiden van het Groene Kruis. De secretaris H. **FILIPPO** WFzn. benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau.
- 22 De gemeenteraad besluit tot de bouw van een bejaarden-centrum aan de Churchillaan voor een bedrag van ruim 2 miljoen gulden.

IN MEMORIAM

JEANNE LOUISE VAN DEN BRINK

6 NOVEMBER 1880   2 JANUARI 1958

JEANNE LOUISE VAN DEN BRINK, in Leiden en omgeving bekend als zuster LOUISE, werd op 6 november 1880 geboren te Roesselare, West-Vlaanderen, België, waar haar vader predikant was bij de Vlaams Evangelische Kerk.

In 1884 vertrok de familie VAN DEN BRINK naar Nederland, waar Ds. VAN DEN BRINK predikant werd bij de Ned. Hervomde Kerk. In 1896 werd Nederland met Curaçao verwisseld, in welk land de familie zes jaren verbleef. In deze tijd verzorgde zuster LOUISE o.a. de huishouding van haar broeder, die hulpprediker te Aruba was.

In 1902 teruggekeerd in Nederland, verbond zuster LOUISE zich aan een rusthuis voor werkende vrouwen in Driebergen, onder leiding van freule VAN LYNDEN. Deze ontdekte in haar de liefde voor de verpleging en adviseerde haar in de ziekenverpleging te gaan. Gedurende korte tijd werkte zuster LOUISE in een ziekenhuis te Delft, waarna de opleiding tot verpleegster volgde in het Academisch Ziekenhuis te Utrecht. Na het behalen van het diploma werkte zij enige tijd in een ziekenhuis in Engeland.

Toegerust met een grondige opleiding ving zij in 1909 in het Diaconessenhuis te Leiden, na een aanvankelijke werkkring als vacanziezuster, haar arbeid aan. Hier bleek dat het bestuur met deze benoeming een goede keus had gedaan en al spoedig werd zij operatiezuster, welke functie een toegewijde en krachtige persoonlijkheid vereist.

Toen in mei 1917 de besturende zuster, zuster LIESBETH MELJER, overleed, werd zuster LOUISE, die reeds tijdens de ziekte van zuster LIESBETH tijdelijk met de leiding was belast, door het bestuur van het Diaconessenhuis benoemd tot besturende zuster, met ingang van 21 september 1917.

Gedurende de jaren van haar bestuur heeft zuster LOUISE getoond volkomen opgewassen te zijn tegen de zware taak, welke zij had te vervullen.

Reeds spoedig na haar optreden als besturend zuster nam het aantal verpleegden en verplegenden toe. Het Huis, dat in 1901

met ongeveer 40 bedden was geopend, werd door de bouw van een nieuwe vleugel uitgebreid tot een capaciteit van ongeveer 120 bedden en aan de grotere toeloop van patiënten enigszins aangepast.

Zuster **LOUISE** mocht het grote voorrecht smaken kort na de ingebruikneming van deze nieuwe vleugel, op 8 april 1928, de Beschermvrouwe, H.M. Koningin-Moeder Emma, die ook op 4 mei 1903 het Huis met Haar bezoek had vereerd, mede te ontvangen.

Op 22 september 1942 vierde zuster **LOUISE** haar 25-jarig jubileum als besturende zuster. Deze herdenking, die tijdens de oorlog viel, werd voor haar van de zijde van bestuur, zusters, dokters en patiënten een warme en dankbare hulde.

Kort hierop kwam de aanzegging van onze bezetters, dat het Huis tegen december *als Ortslazarett* door hen in beslag zou worden genomen, een slag, die het Diaconessenhuis als enige onder de Leidse ziekenhuizen trof. De zendingsschool te Oegstgeest, door de bezetters daartoe vrijgegeven, kon van het bestuur dier school worden gehuurd.

Bedden met toebehoren, operatiekamer enz. moesten worden achtergelaten. Het omtoveren van de zendingsschool in een ziekenhuis, met medewerking van andere ziekenhuizen en enige Noordwijkse hotels, was voor een groot deel het werk van zuster **LOUISE**, waarna, onder haar leiding, de behandeling en verpleging van zieken konden doorgaan.

Op 31 januari 1945 legde zuster **LOUISE** haar taak van besturende zuster neer, bij welke gelegenheid het bestuur van het Diaconessenhuis en talrijke belangstellenden, onder wie vele dokters en patiënten, uiting kwamen geven aan dankbare gevoelens voor het vele, dat zuster **LOUISE** heeft betekend voor allen, die gearbeid hebben of verpleegd werden in het Leidse Diaconessenhuis.

Het lag voor de hand dat zuster **LOUISE**, wier naam in Leiden een begrip was geworden, in Leiden bleef wonen. Vanaf haar heengaan uit het Huis woonde zij tot midden 1957 aan de **Morsingel**, totdat een ernstige ziekte haar noodzaakte haar intrek te nemen in het rusthuis Talma Heem te Apeldoorn. Hier overleed zij op 2 januari 1958.

Bij haar begrafenis te Apeldoorn waren bestuur en directie van het Leidse Diaconessenhuis aanwezig, bij welke gelegenheid het woord werd gevoerd door de geneesheer-directeur Dr. F. A. Nolle.

P. M. DE PLANQUE

MR. JAN SLAGTER

WOERDEN, 5 MAART 1887 — 6 AUGUSTUS 1958, LEIDEN

JAN SLAGTER, op 5 maart 1887 te Woerden geboren, voltooide in 1914 zijn studies in de rechtsgeleerdheid aan de Rijksuniversiteit te Utrecht.

Aanvankelijk wijdde hij zich aan de journalistiek; als redacteur buitenland werkte hij van 1915 tot 1918 bij de Nieuwe Courant. Na van 1918 tot 1921 op de Provinciale Griffie van Overijssel in Zwolle als Chef van de afdeling Waterstaat te zijn werkzaam geweest, volgt zijn benoeming tot secretaris van het Hoogheemraadschap van Rijnland.

In deze functie, die zowel een leidende als een dienende is, heeft hij zich doen kennen als een persoon, met wie het prettig was om samen te werken.

Voor meerdere dijkgraven, vele hoogheemraden en hoofdingelanden was hij een vertrouwd raadsman. De leiding van de secretarie was bij hem in goede handen. Talloze bestuurders van de vele polders in het hoogheemraadschap is hij voorts niet alleen in administratieve, maar ook in bestuurszaken behulpzaam geweest.

Na gedurende 27 jaren de functie van secretaris van Rijnland bekleed te hebben, volgde in 1948 zijn benoeming tot Dijkgraaf als opvolger van W. A. A. J. Baron SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE.

In de toen volgende jaren is er veel, zeer veel onder zijn toegewijde leiding in Rijnland veranderd, verbeterd en tot stand gekomen.

Van 1951 af werd het Rijnlands Bundergeld niet uitsluitend meer geheven van ongebouwd onroerend goed, maar ook van gebouwd; in datzelfde jaar werd het algemeen bestuur van 16 op 26 hoofdingelanden gebracht, omdat ook vertegenwoordigers van gebouwd onroerend goed, aangewezen door de gemeentebesturen krachtens reglementswijziging aan Rijnlands bestuur behoorden deel te nemen.

In 1954 stelde hij in aanwezigheid van vele hogere autoriteiten het nieuwe gemaal te Katwijk in werking. Bij die gelegenheid,

welke samenviel met de herdenking van het 750-jarig bestaan van Rijnland, ontving hij de Koninklijke onderscheiding van Officier in de Orde van Oranje Nassau.

Eind april 1957, kort na zijn 70ste verjaardag, verkreeg hij op zijn verzoek op de meest eervolle wijze ontslag als Dijkgraaf. Bij zijn afscheid bleek op overtuigende wijze hoezeer hij zowel door zijn mede-bestuurders als door het personeel van hoog tot laag werd gewaardeerd.

SLAGTER's leven en belangstelling is echter niet beperkt gebleven binnen de sfeer van het Hoogheemraadschap van Rijnland. Zijn liefde voor de cultuur — litteratuur, muziek, schilder- en beeldhouwkunst — was daarvoor te groot om er geen uiting en vorm aan te geven.

Van zijn hand verschenen in de loop der jaren dan ook artikelen over beeldende kunst, verhalen en gedichten.

Inzonderheid ook bleek zijn grote belangstelling voor alles wat leeft en groeit in gesprekken met zijn vrienden en kennissen.

Men wist hem te vinden om deel uit te maken van besturen van meerdere verenigingen.

Gedurende een aantal jaren was hij voorzitter van de Leidse Kunstvereniging, voorzitter van de commissie van het Leids jaarboekje, voorzitter van het Instituut ter bevordering van een grondige en onafhankelijke expertise van kunstwerken te Amsterdam, medewerker en redacteur voor beeldende kunsten van Elseviers Geïllustreerd Maandschrift, lid van de commissie van de Lakenhal, lid van het bestuur van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde.

Zijn plotseling overlijden op 6 augustus 1958 maakte in wijde kring diepe indruk. Een langere levensavond had ieder aan deze persoon, die eenvoudig leefde, maar zo veelzijdige belangstelling in woord en daad had gegeven, gaarne gegund.

Zij, die SLAGTER op hun levenspad hebben ontmoet, zullen hem niet licht vergeten.

L. M. E. VON FISENNE

In 1958 verscheen: Mr. JAN SLAGTER, Bloemlezing uit zijn scheppend werk. Hierin tevens een kort overzicht van zijn publicaties op het gebied van de architectuurgeschiedenis en andere oudheidkundige onderwerpen. — Voor een viertal artikelen in het Leids Jaarboekje: zie: Register op dit Jaarboekje over 1904-1958, Leiden 1958, 68.

HERMANUS ZAALBERG

LEIDEN, 16 JANUARI 1880 — 10 SEPTEMBER 1958, LEIDEN

HERMANUS ZAALBERG werd geboren in de Groene Steeg te Leiden als zoon van HERMANUS ZAALBERG, koperslager, die een kleine eigen werkplaats had. Deze tak van het geslacht Zaalberg bestaat van oudsher uit handwerkslieden, wevers, meubelmakers, politoerders, koperslagers, enz. In 1625 kwam DIRK SALENBERG uit een dorpje bij de Saale in het Thüringer Woud naar Leiden als lakenwever.

HERMANUS ZAALBERG toonde reeds vroeg een uitgesproken aanleg te hebben voor tekenen en boetseren en heeft als tekenaar gewerkt in de Katoenfabriek „de Heyder en Co” (Driessen) en de pottenbakkerij van Willem Brouwer.

Door het boetseren heeft hij bijzondere liefde opgevat voor de klei en in 1916 werd op de zolder van het kleine huisje aan de Zoeterwoudse Singel, naast de buitenplaats „Zuiderzicht” (waar nu de Lammenschansweg begint), een draaischijf getimmerd waar hij zich, na de 12-urige dagtaak, ging bekwamen in het handdraaien. Glazuurproeven werden genomen in een primitieve oven die in de bijkeuken werd gebouwd. Op 1 mei 1918 begon Hermanus Zaalberg zich geheel aan het pottenbakkersvak te wijden in een werkplaats aan de Hoge Rijndijk in Zoeterwoude.

Vele moeilijkheden werd overwonnen, het zou echter nog jaren duren voordat het karakter van zijn werk werd gewaardeerd; de algemene belangstelling was nog te zeer gericht op de met bloemen en figuren versierde dingen zodat het moeilijk was de eenvoudige uit de hand gedraaide voorwerpen, die in hun glazuur een eigen directe schoonheid toonden, te verkopen.

Met een enorm doorzettingsvermogen, vele malen 's nachts werken en overdag op reis en met hulp van de zoon Meindert, die sinds september 1919 meewerkte, werd langzaam aan bereikt dat men het werk waardeerde en met de groeiende belangstelling voor de vernieuwing van de architectuur en het binnenhuis groeide ook de liefde voor het pottenbakkerswerk. HERMANUS ZAALBERG heeft zeer veel gedaan voor samenstelling van de

glazuren terwijl de vormgeving meer het terrein werd van de zoon.

De Heer H. ZAALBERG was een harde werker die een grote liefde voor de natuur, kunst en schoonheid paarde aan een uitstekend vakmanschap. Zijn werk getuigt van z'n toewijding aan het vak dat hem lief was, in woord en daad betoonde hij zich een zuiver mens die door een vast geloof in de roeping Gods de vele zorgen overwon.

In 1950 werd HERMANUS ZAALBERG benoemd tot ridder in de orde van Oranje Nassau uit Koninklijke waardering voor het vele dat hij gedaan heeft voor de ontwikkeling van het pottenbakkersvak.

* * *

IR. PETRUS HOOGENBOOM

's-HERTOGENBOSCH, 12 APRIL 1872 — 21 SEPTEMBER
1958, LEIDEN

PETRUS HOOGENBOOM, uit een Schouws landbouwersgeslacht stammend en van jongs af voor de waterstaat geïndiceerd (zijn vader was eerst hoofdingenieur van de Rijkswaterstaat in Den Bosch en tenslotte Inspecteur Generaal van de Rijkswaterstaat) was na een vlugge studie op 21-jarige leeftijd buitengewoon opzichter bij de waterstaat geworden, alras adspirant-adjunkt-ingenieur bij de Staatsspoorwegen, in 1894 adspirant-ingenieur bij de Rijkswaterstaat en in 1898 ingenieur bij die dienst; hij was als zodanig gedetacheerd bij het Ministerie van Waterstaat enz., toen hij in 1905, na eenstemmig als no. 1 te zijn voorgedragen, met een grote meerderheid van stemmen tot ingenieur van Rijnland werd benoemd; van dat jaar af tot zijn dood, 53 jaren lang, is hij Leids burger geweest. In hetzelfde jaar was hij gehuwd met CHR. JOH. JAC. THOMAS; het gezin was met enkele dochters verrijkt.

„Pietje”, zoals de kleine, kittige man door zijn vrienden werd genoemd, werd spoedig ook een bekend burger. Vlot en sportief, levendig en ontwikkeld, kwam hij in de samenleving vanzelf naar voren; van 1909-1919 lid van de gemeenteraad voor de Liberale Staatspartij, van het bestuur van de Ambachtsschool, de Voogdijraad en de Commissie van Toezicht op het Middelbaar Onderwijs en tenslotte voorzitter van Mathesis.

Als ingenieur van Rijnland was hij de opvolger van Dr. E. F. VAN DISSEL, die 30 jaar lang ingenieur van Rijnland was geweest, zoals Ir. HOOGENBOOM hem zou nadoen. Van Dissel paarde aan velerlei verdiensten ook die der zuinigheid en hierom was het niet makkelijk, hem op te volgen! Bovendien was de personeelsbezetting, achteraf bezien, ongenoegzaam. HOOGENBOOM heeft hiervan toch „wat weten te maken”; hij werd zeer gezien ook in de streek door zijn rusteloze ijver, zijn vindingrijkheid en zijn toewijding, terwijl bij hem de vakman nooit de mens verdrong.

Mettertijd bevredigde het werk hem niet geheel; hij zocht, en

vond geredelijk, ook nevenwerk; in gewijzigde verhoudingen kon hij zich niet gemakkelijk schikken (er veranderde tijdens en na de eerste wereldoorlog zo veel) en tenslotte heeft de bij Rijnland na 1929 scherp doorgezette bezuiniging hem parten gespeeld; „zuiniger dan zuinig” kon niet (hoorden wij hem zeggen) en dat hij in 1935 op verzoek eervol werd ontslagen, was niet uitsluitend vanwege zijn gezondheidstoestand, zoals de officiële motivering luidde. Een betreurenswaardige ontwikkeling, vooral omdat Ir. **HOOGENBOOM** hierdoor niet ten volle heeft kunnen voldoen aan de gerechtvaardigde verwachtingen waaronder hij zijn ambt had aanvaard. Wie de balans tracht op te maken, moet tot de slotsom komen, dat Ir. **HOOGENBOOM** veel heeft gegeven en dat de Rijnlandse en Leidse samenleving hem grote dank verschuldigd waren. Jammer dat dit niet bij zijn leven is gezegd.

F.A.

MR. WICHER JACOB WOLDRINGH VAN DER HOOP

GRONINGEN, 19 APRIL 1891 — 13 OKT. 1958, OOSTERBEEK

WICHER JACOB WOLDRINGH VAN DER HOOP werd op 19 april 1891 te Groningen geboren. Zijn gymnasiale opleiding ontving hij te Zutphen, waarna hij rechten studeerde te Leiden. Deze studie, onderbroken door militaire dienst, vond haar voltooiing in een promotie op stellingen in 1919.

Na een reis om de wereld was Mr. WOLDRINGH VAN DER HOOP enige jaren volontair ter gemeentesecretarie van Voorschoten om zich voor te bereiden op het door hem geambieerde burgemeestersambt. Inmiddels gehuwd met Mejuffrouw M. **ANDRÉ DE LA PORTE**, woonde hij toen te Noordwijk en had daar voor de C.H.U. zitting in de gemeenteraad. In 1923 werd hij benoemd tot burgemeester van Westkapelle, terwijl in 1932 zijn benoeming volgde tot burgemeester van Katwijk, welke gemeente hij tot aan zijn pensionering op 17 april 1956 heeft gediend. Slechts enkele jaren heeft zijn otium cum dignitate mogen duren: hij overleed op 13 oktober 1958, te Oosterbeek, waar hij zich nog met zoveel verwachtingen, ondanks zijn minder goede gezondheid, had gevestigd.

De 24 jaren van zijn bestuursperiode te Katwijk zijn voor burgemeester WOLDRINGH VAN DER **HOOP** niet gemakkelijk geweest. Eerst — bij zijn ambtsaanvaarding al begonnen — waren er de economische crisis en daarmee gepaard gaande de ontstellende werkloosheid, die de burgemeester voor ongemeen zware taken stelden. Daarna, net toen het dieptepunt gepasseerd scheen, de oorlog en de bezetting, met o.m. de evacuatie van een groot deel der bevolking en de afbraak van een 800 woningen, tegelijk voor het gemeentebestuur en in het bijzonder voor de burgemeester, als hoofd van dat bestuur, nieuwe problemen scheppend voor de tijd van na de oorlog. Voor hem persoonlijk daarenboven in 1942 arrestatie door de bezetters en gevangenschap, hetgeen hem dermate heeft aangegrepen dat hij zich fysiek daarvan in feite niet meer heeft kunnen herstellen. Toen de bevrijding kwam

konden de problemen met kracht worden aangepakt, er was perspectief en de moeilijkheden werden, voor zover zulks mogelijk was, overwonnen. De vóór de oorlog belemmerde en tijdens de oorlog volkomen gestagneerde ontwikkeling der gemeente ging nu in snel tempo voort en wel zó, dat de burgemeester bij zijn afscheid een als herrezen en welvarend Katwijk kon achterlaten.

Een domper hierop was de schrikbarende woningnood, welke wegens de aanzienlijke groei van het zielental — 26500 in 1956 — en het niet in te halen verlies aan woningen gedurende de bezettingstijd, eerder toe- dan afnam. Dit vraagstuk heeft de burgemeester veel zorgen gegeven en dat het zijn oplossing niet naderbij kwam, betekende voor hem een grote teleurstelling. Eveneens teleurstellend was het voor hem, dat het vissershavenprobleem nog niet zover gekomen was, dat de verwezenlijking daarvan als vaststaand mocht worden aangenomen. Zijn ideaal, dat onder zijn bewind met het graven van de haven — naar zijn overtuiging voor Katwijk een levensbelang — tenminste een begin zou worden gemaakt, is niet in vervulling gegaan.

Zijn belangstelling ging uit naar het openbare, maatschappelijke en sociale leven in al zijn schakeringen en tot het bekleden van tal van bestuursfuncties werd hij dan ook als vanzelfsprekend geroepen, ook te Leiden, als student reeds in het Leidsch Studenten Corps, later op veelzijdig ander gebied.

Mr. **WOLDRINGH VAN DER HOOP** was een man met een geheel eigen stijl, wars van ambtelijkheid en alles wat zweemde naar vertoon. Nimmer verloochende zich in de burgemeester de eenvoudige en vriendelijke mens die hij was.

Hij hield van het buitenleven, wat hem met z'n ietwat verweerde gezicht ook wel aan te zien was. Ontspanning was hem het liefst in Gods vrije natuur, in het duinlandschap, waar hij ongestoord kon dwalen en genieten. In de duinen, zoals bij zijn uitvaart werd gezegd, vond hij zichzelf. Op zijn wens is hij te Katwijk aan Zee op „Duinrust”, aan de voet van de duinen, ter ruste gelegd.

Allen die hem hebben gekend, zullen zich Mr. W. J. **WOLDRINGH VAN DER HOOP** met gevoelens van warme sympathie blijven herinneren.

D. C.O. BOEKHOVEN

IR. ALEIDUS GERARD BOSMAN

ALKMAAR, 4 JANUARI 1871 — 24 OKTOBER 1958, LEIDEN

Vele malen heb ik het voorrecht gehad de Heer Ir. A.G. BOSMAN te ontmoeten, waarbij ik steeds getroffen werd niet alleen door zijn scherp zakelijk inzicht, maar ook door zijn rustige en waardige persoonlijkheid.

De Heer BOSMAN was de zoon van de grootindustriël C. BOSMAN. Nadat hij in 1899 te Delft het diploma van werktuigkundig ingenieur had behaald begon hij zijn loopbaan in Alkmaar als directeur van een conservenbedrijf. Na enige jaren aldaar werkzaam te zijn geweest en daarna voor korte tijd als bedrijfsingenieur bij een machinefabriek in Zwolle, werd hij in 1908 benoemd tot directeur van de N.V. Nico Hoos' Stoomspinnerij en Touwfabrieken te Rotterdam. Door zijn bijzondere gaven wist de Heer BOSMAN dit bedrijf tot grote bloei te brengen. Kort na de eerste wereldoorlog kwam er onder zijn leiding met soortgelijke bedrijven een fusie tot stand, met name de N.V. Verenigde Touwfabrieken. Van dit concern, met zijn nevenbedrijven in Maassluis, Vlaardingen, Leiderdorp, Hamme (België) en Emmerik (Duitsland) is de Heer BOSMAN vele jaren Gedelegeerd- en President Commissaris geweest.

Ook in de oprichting in 1913 van de N.V. Nederlandse Kabel-fabriek te Delft heeft de Heer BOSMAN een zeer belangrijk aandeel gehad. Tot op zeer hoge leeftijd is hij President-commissaris gebleven, gedurende welke tijd de Nederlandse Kabelfabriek, mede dank zij zijn voortreffelijk beleid, tot een concern met wereldfaam is uitgegroeid.

In verband met deze belangrijke functies en de opvoeding hunner kinderen besloten de Heer en Mevrouw BOSMAN Leiden als hun woonplaats te kiezen. Het statige landhuis Nieuweroord, met het grote gazon er voor, aan de Rijnsburgerweg verrees in 1920.

Het zou te ver voeren alle belangrijke functies in het zakenleven van de Heer BOSMAN te memoreren. Toch zij nog vermeld zijn

tijdelijk directeurschap van de N.V. Machinefabriek Du Croo & Brauns te Amsterdam, van welk bedrijf hij later vele jaren President-commissaris was. Het is aan zijn persoonlijk initiatief en doorzettingsvermogen te danken, dat dit bedrijf, na een aantal moeilijke jaren, thans met groot vertrouwen de toekomst tegemoet kan zien. Gedurende een zestal jaren behartigde hij in zijn kwaliteit van President-commissaris de belangen van de N.V. Maatschappij Van Berkel's Patent te Rotterdam.

Buiten zijn zakelijke interessen had ook de politiek zijn belangstelling. In 1927 werd hij door de toenmalige Liberale Staatspartij tot lid van de Gemeenteraad te Leiden gekozen. Hij behield deze zetel tot 1935, toen hij als lijststaanvoerder wèl werd herkozen doch hiervan vrijwillig afstand deed. Gedurende een viertal jaren had hij bovendien zitting in de Provinciale Staten van Zuid Holland. Na afloop van deze periode stelde hij zich echter niet meer verkiesbaar.

Door zijn brede sociale belangstelling heeft hij van de aanvang af zitting gehad in het Stichtingsbestuur van de Leidse Hout, waarvan hij vele jaren het Penningmeesterschap bekleedde. Verder was hij Voorzitter van de Vereniging voor Misvormden, welke in Leiden de „Annakliniek voor Qrthopaedie” exploiteert. Ook vervulde hij vele andere bestuursfuncties, o.a. van de Maatschappij voor Nijverheid en Handel, de Leidse Spaarbank, Het Leidse Volkshuis enz. enz. Tevens was de Heer BOSMAN een der medeoprichters van de „Rotary Club” Leiden.

Met de Heer BOSMAN is een begaafd en uitermate werkzaam mens heengegaan.

C. J. v. S.

BIJDRAGEN

DE LEIDSCHÉ COMMÁNDEURS VAN DE DUITSCHÉ ORDE

door

Mr. J. BELONJE

Aan de nagedachtenis van mijn besten Vriend
Ir. A. **TEN BRUGGENCATE**

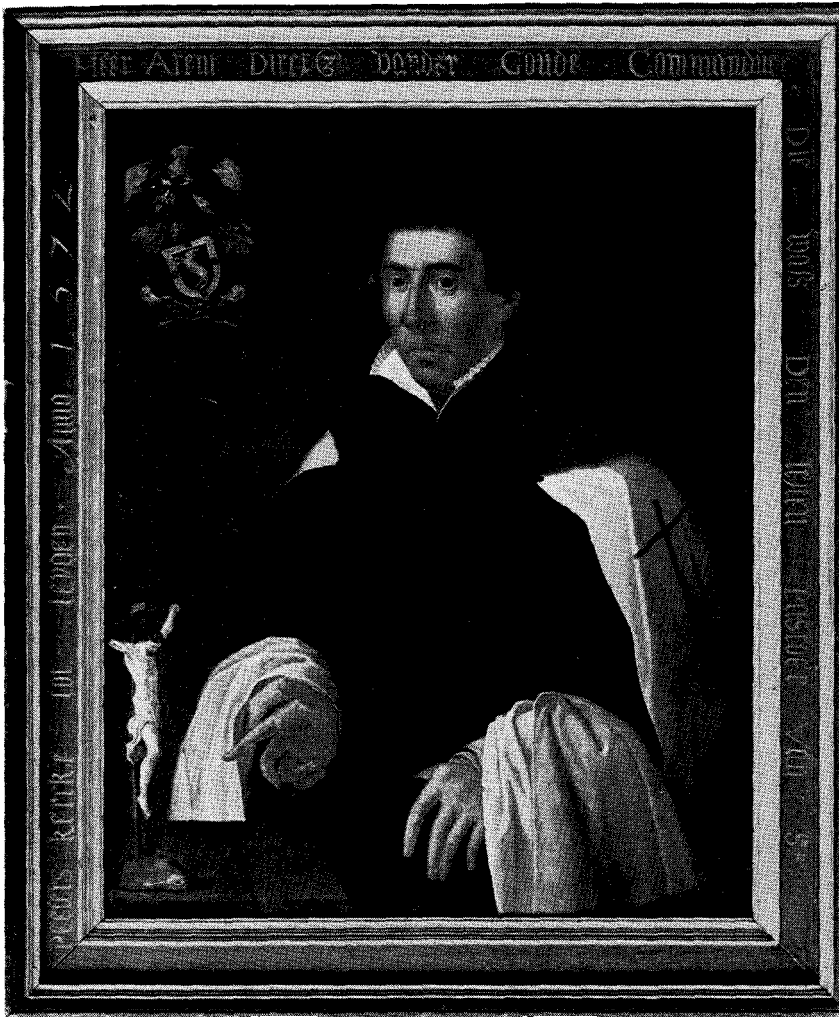
Meermalen reeds is in dit jaarboek aandacht verzocht voor de Leidsche commanderie van de Balije Utrecht der Duitsche Orde of Orde van St. Marie van Jeruzalem ¹⁾. Geen wonder, want de hier genoemde instelling behoort te Leiden onder de alleroudste. Immers, het is een stichting, die dagteekent liefst van 12 Juli 1268, op welken datum **FLORIS V**, haar groote weldoener, zijn recht van patronaat over de S. Pieterskerk aan haar heeft willen afstaan ²⁾. De Graaf bepaalde, dat deze Leidsche kerk, welke tevoren door één enkelen pastoor was beheerd, in het vervolg zou worden be-
diend *door een tweetal priesters uit de Orde*.

Een Leidenaar, die zijn stad kent, weet in het buurtje ten Zuiden van de Pieterskerk natuurlijk de „*Commandeurspoort*” te vinden en ook menig oud-student, vooral **degenen**, die, zoals ik eenige jaren in de Kloksteeg verblijf hebben gehouden, kennen daar den weg. En tevens weten zij dan, dat er in het academie-gebouw, het tegenwoordige Rijksprentenkabinet aan die straat tal van reminiscenties te vinden zijn aan het gebouw der zoogenaamde „*commanderie*”, waar deze beide **heeren** priesters generatie op generatie eenmaal een royale woning hebben gevonden, die nog wel door middel van een galerij aan de Pieterskerk verknocht was ³⁾.

Maar wat aan heel wat minder personen bekend zal zijn, is het feit, dat zij, afgezien van de herinneringen aan haar gebouwen-complex met „*poort*”, als instelling van Graaf **FLORIS**, hoewel in wezen bijna fundamenteel gewijzigd, eigenlijk tot op den huidigen dag voortbestaat! Veranderd werd zij inderdaad wel op bijzonder ingrijpende manier, speciaal in de periode van de Reformatie, toen na de afzetting en verdwijning van den laatsten pastoor, den

priester-commandeur **ARENT DIRKSZ. BOCKENBERG**, de kerk aan de gereformeerden werd overgelaten, doch de commanderij als zoodanig bestaan bleef om in toekomstige tijden door een commandeur, uit de ridders der Orde gerecruteerd, bestuurd te worden. Daarbij bleef de stichting sedertdien bij voortduring in wezen, alleen heeft na den dood van heer **BOCKENBERG** geen enkele priester-commandeur in deze Leidsche stichting meer gefungeerd. Want sedert en tot op heden dienden de commanderij Leiden bij uitsluiting ridders, d.w.z. edelen uit de inmiddels tot het protestantisme overgegangene Utrechtsche Balije. Tot in de XVIde eeuw was er naast den pastoor telkenmale een andere priester („frater”) in de commanderij in officie, maar na de reformatie heeft men zich aan dit voorschrift van meervoudigheid, hetwelk een verlangen was van Graaf **FLORIS**, niet meer willen houden. Nog eenigen tijd na de voltrekking van deze wel zeer ingrijpende veranderingen, hebben de opvolgende commandeurs zich in een allengs meer beperkt gedeelte van de gebouwen om en nabij Kloksteeg en Heerensteeg kunnen handhaven, maar eindelijk was toch de tijd gekomen, dat de Orde deze percelen definitief verlaten heeft ⁴⁾. Ofschoon de commanderij aldus haar territoir en daarmee eigenlijk haar domicilie verloren had, bleef zij niet-tegenstaande dat toch als stichting bestaan. En, zooals reeds is verklaard: zij heeft zich bovendien in zooverre bij voortduring weten te handhaven, zelfs tot op den dag van vandaag.

Van het personeel der Leidsche commanderij nu bestaat een aantal opsommingen, waarvan er intusschen niet één compleet is. De oudste daaronder is die van den vermaarden geschiedschrijver ³⁾**PETER CORNELISZ. BOCKENBERG**, welke lijst, beslaande het tijdvak 1293-1584 in het door hem nagelaten MS., getiteld „Brevis titalogus commendatorum Leidensium Ordinis Teutonici” thans in de collectie der Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage bewaard wordt ⁵⁾. Zoowel de Leidsche kroniekschrijver **ORLERS** als **VAN MIERIS** hebben zich van dezen catalogus voor hun werk bediend, hetgeen uit de oorspronkelijke bewoordingen van den opsteller, die soms letterlijk door hen gevolgd *zijn*, duidelijk blijken kan ⁶⁾. Van hen beiden is eerstgenoemde de eenige geweest, die voor enkele aanvullingen gezorgd heeft door o.a. een serie, bestaande uit een zestal ridder-commandeurs, op te sommen als rechtsopvolgers van de priester-commandeurs der Pieterskerk. Voor de latere periode valt een lijst van functionnarissen, die loopt tot aan het einde der XIXde eeuw, gemakkelijk op te bouwen

AREN'T DIRKSZ. VAN DER GOUDE,
de laatste commandeur van de Duitsche Orde en pastoor te Leiden
Bisschoppelijk Museum te Haarlem.

uit de personeelsstaten, die afgedrukt zijn in het bekende werk van Mr. W. J. BARON D'ABLAING VAN GIESSENBURG ⁷⁾).

Thans moge de geheele lijst, samengesteld uit de bovenstaande gegevens en voor het overige bijgewerkt tot op heden, hier volgen:

PETRUS, 1293

ANDREAS, 1304-1315.

THEODORICUS LUPUS, 1325.

BERNARDUS, 1350.

NICOLAUS, 1353.

FLORENTIUS, 1357.

JACOBUS, 1366, genoemd 1 febr. 1367 ⁸⁾; overleden 1370.

DIRK VAN DEN RIJN, 1370; genoemd 9 Aug. 1377 ⁹⁾ en 3 Mrt. 1383 ¹⁰⁾,
(?) JOANNES ZELANDUS, 1382.

JACOB, genoemd 25 Juli 1386 ¹¹⁾.

GUILIELMUS TERNINCK, 1395, overleden te Schoonhoven 14.20.

THEODORICUS RHENANUS secundus, legde zijn functie neer wegens ziekte en stierf te Utrecht 1423 „quarto idus februarii”.

SIMON JANSZ. van Naaldwijk, 1420, genoemd als commandeur 1444 ¹²⁾,
18 Oct. 1421 ¹³⁾, 10 Juni 1440 ¹⁴⁾, 16 Febr. 1441 ¹⁵⁾, 17 Apr. 1444 ¹⁶⁾ en
20 Apr. 1445 ¹⁷⁾; overleden 13 Sept. 1449.

ADRIAAN VAN FOREEST, behoorde blijkens zijn wapen tot het oude adellijke geslacht van die naam, was in 1444 commandeur v. Maasland ¹⁸⁾, in 1445 schaffenaar te Utrecht, commandeur te Leiden 1449-1453 ¹⁹⁾, toen hij stierf.

JACOB MARTIJNSZON VAN DER WOERT. 1453-zijn dood 1473 „tridie festi D. Laurentii” (10 Aug.) ²⁰⁾; genoemd 2 Oct. 1461 ²¹⁾, 28 Sept. 1465 ²²⁾ en 2 Aug. 1467 ²³⁾.

ALBERT VAN BAREN ROELOFSZ. 1479, genoemd 147424) en overl. „die mercurij ante dominicam palmis solennem” (i April) 1504.

GEORGIUS FLORENTII MASELANDUS, 1504-1525, toen hij afstand deed; overl. 1526.

ADELBERTUS SECUNDUS SNELARDUS, 1525 (of 1526?) tot zijn dood „idibus (13) Januarii” 1546.

JOACHIM JANSZ., 1546-dood „idibus (13) Novembris” 1566; wordt als zood. genoemd in 1554 ²⁵⁾. Zijn handteekening komt voor onder een charter van 29 Nov. 1563 ²⁶⁾: „JOACHIM JANSZ com(m)enduer tot Leijden”.

ARENT DIRKSZ. PIETERSZ. BOCKENBERG OF VAN DER GOUDE, oom van den boven reeds genoemden historieschrijver van Holland. Hij werd pastoor of commandeur te Leiden in 1566, verwisselde die stad als woonplaats, blijkens zijn na te noemen portret, waarschijnlijk in 1572 voor zijn geboorteplaats Gouda: „nunc Goudae anno millesimo quinquagesimo octuagesimo quarto, in aedibus paternis adhuc superstes”, gelijk zijn oomzegger aangaande hem berichtte. Hij bleef evenwel commandeur tot zijn dood, voorgevallen in 1592. In een acte van 10 Juni 1569 ²⁷⁾ noemde hij zich „onwaardich commanduijr ende pastoor Sinte Pieters binnen Leyden” en hij compareerde in deze kwaliteit tevens als getuige bij het passeeren van het testament der echtelieden Jhr. JACOB VAN DER DOES HENDRICKSZ. raad des Konings in

zijn Leenhof van Holland en Hoogheemraad van Rijnland en **CLARA VAN ADRICHEM PIETERSDOCHTER** op 23 Februari 1571 in hun woning op de Leidsche „Volresgraft” voor notaris **YSBRANDUS JACOBI DE BOUCHORST** 28).

Van dezen laatsten commandeur is een in olieverf geschilderd portret op paneel bewaard gebleven. Het bevindt zich in de collectie van het Bisschoppelijk Museum te Haarlem en stelt hem voor ten halven lijve staande voor een schuingeplaatste tafel, waarop zich een kruisbeeld bevindt. De commandeur vraagt aandacht voor het voorwerp door het uitstrekken van de wijsvinger van zijn rechterhand. Blootshoofds is hij voorgesteld? gehuld in toga en over zijn linker schouder komt het smalle zwarte kruis als teeken zijner Orde duidelijk uit. Bovenaan is zijn volle wapen afgebeeld, zijnde op zilver een versmald zwart kruis (wederom het teeken van de Deutsche Orde) en over alles heen een hartschild van rood, beladen met een klimmende bok 29) van zilver; traliehelm met wrong van rood en zilver en zilver-roode dekkleeden; helmteeken de bok uit het schild, uitkomende. De maten van het paneel bedragen in totale hoogte en breedte respectievelijk 98½ en 82½ cm; de dagmaten daarentegen 80 bij 63½ cm. In de rand van de originele lijst is in kennelijk oorspronkelijk laat-gothisch letterschrift gesteld op wien het portret betrekking heeft. Daar staat nl. te beginnen bij de bovenrand: „Heer **ARENT DIRCXZ VANDER GOUDE-Commandeur/Die wass Den lesten Pastoer van Ste./Peeters kerke tot Leyden — Anno 1 5 7 Z. —** Men zie de hierbij geveogde afbeelding van het schilderij.

Na den dood van **BOCKENBERG** is in 1592 Jhr. **WILLEM MULERT** tot Commandeur te Leiden aangewezen, in welke functie deze laatste gebleven is tot 17 Januari 1599, op welken datum:

Jhr. **JASPAR VAN LIJNDEN TOT DE MUSSCHENBERG** hem opvolgde. Successievelijk werden vervolgens Commandeurs van Leiden :

22 Nov. 1619 : Jhr. **ALEXANDER EMANUEL VAN RENESSE TOT EERDE**;

3 Feb. 1629: Jhr. **ADRIAAN v. RENESSE TOT WILP**;

11 Aug. 1630: Jhr. **FLORIS BORRE VAN AMERONGEN**;

24 Aug. 1630: Jhr. **ALBERT VAN WASSENAER VAN ALKEMADE**;

1 Feb. 1632 : Graaf **WILLEM FREDERIK VAN NASSAU-DIETZ**;

20 Aug. 1635 : Jhr. **HENDRIK SLOET TOT OLDHUIS**;

3 Feb. 1641: Jhr. **JOOST VIJGH TOT DE SNOR**;

29 Sept. 1657: Jhr. **ANDRIES SCHIMMELPENNINGCK VAN DER OYE**;

1 Nov. 1664: Jhr. **PIETER VAN WASSENAER TOT STARRENBURG**;

31 Mei 1670: Jhr. **JOOST CASPAR VAN RENESSE TOT EERDE**;

sedes vacans;

12 Mei 1674: Jhr. **VAN VOERST TOT HAGENVOORDE** ;

15 Mrt. 1676: Jhr. **ADRIAAN SCHIMMELPENNINGCK VAN DER OYE**;

14 Sept. 1685: Jhr. **GODARD VAN REEDE TOT AMERONGEN**;

8 Oct. 1695: Jhr. **ROBERT VAN TTERSUM TOT NIJENHUIS**;

4 Jan. 1698: Jhr. **RUTGER VAN HAERSOLTE TOT HAERST**;

7 Feb. 1702 : Jhr. **WILLEM VAN WASSENAER-DUIVENVOORDE**;

1 Jan. 1709: Jhr. **ANTHONY ADOLF v. HAERSOLTE TOT HAERST**;

15 Sept. 1721: Jhr. **LUCAS WILLEM v. BROECKHUIJSEN TOT DE LATHMER**;

19 Oct. 1723: Jhr. **DIRK VAN RENESSE TOT DE POLL**;

10 Oct. 1730: Jhr. **GERRIT FLORIS SLOET TOT RUTENBURG**;

- 25 Nov. 1732:Jhr. FREDERIK HENDRIK v. LIMBURG STIRUM TOT BORCULO;
- 20 Sept. 1741:Jhr. FREDERIK WILLEM TORCK TOT HEERJANSDAM;
- 4 Oct. 1746:Jhr. ELBERT ANTHONYVAN PALLANDT TOT ZUTHEM;
- 1 Mei 1752:Jhr. ALLARD PHILLIPS VAN DER BORCH TOT VERVOLDE;
- 23 Sept. 1760:Jhr. FREDERIK HENDRIK VAN WASSENAER-DUIVENVOORDE;
- 14 Sept. 1762:Jhr. FREDERIK WILLEM VAN RECHTEREN TOT NOORD-
DEURINGEN;
- 15 Sept. 1767: Jhr. WILLEM HENDRIK VAN ROUWENOORT TOT ULENPAS;
- 18 Sept. 1770: Jhr. JACOB HENDRIK VAN RECHTEREN TOT WESTERVELD;
- 3 Sept. 1772: Jhr. PHILIPS HENDRIK VAN GOLDSTEIN TOT APPEL;
- 8 Sept. 1773:Jhr. HENDRIK VAN ISSELMUDEN TOT DE ZWOLLINGERCAMP;
- 26 Aug. 1777:Jhr. JOHAN WALRAAD v. WELDEREN;
- 12 Aug. 1783:Jhr. JOOST TAETS VAN AMERONGEN VAN NATEWISCH;
- 5 Sept. 1786: Jhr. HERMAN WILLEM JAN VAN LIJNDEN TOT OLDENALLER;
- 13 Sept. 1791: Jhr. AREND VAN RAESFELD TOT DE POLL;
- 16 Aug. 1802 :VOLKIER RUDOLF Baron BENTINCKTOT SCHOONHETEN;
- 10 Sept. 1805 :FREDERIK GIJSBERT Baron VAN DEDEMTOTDE GELDER;
- 8 Oct. 1806: AUGUST ROBERT Baron VAN HEECKEREN TOT SUIDERAS;
- 15Juni 1807: ADRJAAN WOLTER Baron SLOET TOT SINDEREN;
- 26 Aug. 1807: HARTWIG FRIEDR. HANS Baron v. BOTHMER ZU LAUEN-
BRÜCK;
- 8 Mei 1810 : GODARD WILLEM Baron DE Vos VAN STEENWIJK TOT DE
HAVIXHORST;
- 8 Aug. 1815 : JASPAR HENDRIK Baron VAN ZUYLEN VAN NIJEVELT TOT
DE GLINTHORT;
- 10 Dec. 1816 : WILLEM ANNE LOD. Graaf v. DIEPENROECK TOT ENDE-
GEEST;
- 6 Sept. 1820: MAURITS K.G.W. Baron v. HEECKEREN TOT DE HEEST;
- 25 Dec. 1820: ROELOF HENDRIK Baron v. ISSELMUDEN TOT ZWOLLINGER-
KAMP;
- 12 Mei 1824: FLORIS WILLEM Baron SLOET TOT WARMELO;
- 24Juni 1827 : WILLEM HENDRIK Baron VAN DER DUIJN TOT BENTHORN;
- 24 Nov. 1827 : HENDRIK JAN Baron v. LOE TOT OVERDIJCK;
- 6 Apr. 1828: EVERT FREDERIK Baron v. HEECKEREN TOT ENGHUIZEN;
- 21 Jan. 183 1: ALBERT KAREL Baron SNOUCKAERTVAN SCHAUBURG;
- 23Juli 1832: CARL W. G. J. Th. Fhhr. v. RLETTENBERG ZU BODEL-
SCHWING;
- 4 Oct. 1832: ALLARD PH. R. C. Baron v. D. BORCH TOT VERVOLDE;
- 22 Oct. 1833: OTTO ANNE Graaf v. BYLANDT-SPALDORP;
- 21 Juni 1834: COENRAAD W. Baron SLOET TOT TWEENLIJNHUIZEN;
- 5 Nov. 1836: WILLEM FK. Graaf VAN REEDE v. AMERONGEN;
- 7 Mrt. 1838: ANTHONY Baron SLOET TOT OLDRUITENBORGH;
- 10 Sept. 1838: ADOLF J.H.C. Baron v. HEECKEREN TOT OVERLAAR;
- 6Juni 1841: FREDERIK W. F. Th. Baron VAN PALLANDT TOT KEPPEL;
- 29 Oct. 1846: BOLDEWIJN R.W. Baron SLOETTOT HAGENS DORP;
- 17 Feb. 1850: WILHELM L. G. Prinz v. SAYN WITTGENSTEIN-HOHEN-
STEIN;
- 2 Oct. 1850: ADOLF J. H.W. Baron v. HEECKEREN TOT NETTELHORST;
- 31 Aug. 185 1: ROBERT J. Baron v. HEECKEREN TOT DE WIERSE;
- 12 Apr. 1853: WILLEM F. C. Graaf BENTINCK TOT MIDDACHTEN;
- 16Juni 1853 : GOTTHARD D.W.H.C.L. Graafv. D. RECKE-OVERDIJCK;

- 19 Jan. 1855: **FREDERIK W. Baron v. D. BORCH TOT HELBERGEN;**
 5 Aug. 1855: **FREDERIK L. W. Baron v. BRAKELL;**
 1 Mei 1857: **CAREL A. F. Graaf BENTINCK TOT MIDDACHTEN;**
 9 Juli 1857: **BORCHARD L.F. Baron v. WESTERHOLT TOT HACKFORT;**
 8 Jan. 1858: **HENDRIK R. W. Baron v. GOLTSTEIN TOT OLDENALLER;**
 22 Nov. 1863: **WILLEM R. A. C. Graaf v. RECHTEREN-SCHULENBORG;**
 26 Nov. 1864: **JAN K. Baron v. GOLTSTEIN TOT OLDENALLER;**
 13 Juni 1865: **WILLEM A. Baron SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE TOT DE POLL;**
 4 Sept. 1865: **JAN D. Graaf v. RECHTEREN-AHNEM;**
 21 Feb. 1866: **GUILLAUME A. A. C. Baron v. KNOBELSDORFF TOT DE GELDER;**
 18 Nov. 1868: **JAN A. Baron v. ITTERSUM;**
 17 Feb. 1872: **ALEXANDER Baron v. HEECKEREN TOT DE WIERSE;**
 12 Dec. 1872: **LODEWIJK Baron v. PALLANDT TOT EERDE;**
 1 Oct. 1874: **JACOB A. Baron v. HEECKEREN TOT MOLECATEN;**
 17 Dec. 1877: **COENRAAD W. Baron v. DEDEM-ROLLEGATE;**
 5 Aug. 1880: **ADOLF U. G. Frhr. v. MÜNSTER-LANGELAGE;**
 25 Nov. 1880: **FRANÇOIS M. Graaf v. d. DILN v. MAASDAM;**
 31 Mei 1884: **OTTO Baron v. DEDEM-ROLLEGATE;**
 11 Mei 1885: **GUSTAF F.W. Baron v. NEUKIRCHEN GD. NIJVENHEIM TOT ECK EN WIEL;**
 19 Oct. 1885: **FREDERIK J. W. Baron v. PALLANDT TOT KEPPEL;**
 4 Dec. 1886: **REINHARD J. C. Baron v. PALLANDT TOT ROZENDAAL;**
 17 Mei 1888: **ANTONY Baron SLOET TOT OLDRUTENBORG;**
 16 Mrt. 1889: **EMILIUS J. Baron v. PALLANDT TOT KEPPEL;**
 30 Apr. 1891: **ADOLF E.L.C. Frhr. v. BODELSCHWING-PLETTENBERG;**
 20 Jan. 1894: **JOACHIM A. Z. Graaf v. RECHTEREN TOT DE EHZE;**
 17 Apr. 1894: **FLORIS Baron v. PALLANDT TOT HAGEN;**
 3 Dec. 1894: **FRANÇOIS L. Baron v. HEECKEREN-BRANDSENBURG;**
 22 Feb. 1896: **RUDOLF Baron v. HEECKEREN-BRANDSENBURG;**
 24 Dec. 1899: **ALEXANDER Baron SCHIMMELPENNINCK v. d. OYE TOT DE POLL;**
 18 Feb. 1900: **HENDRIK A. Z. Baron v. KNOBELSDORFF TOT NIJVENHUIS;**
 29 Mrt. 1902: **CAREL J. E. GRAAF v. BYLANDT;**
 18 Juli 1902: **FRIEDRICH J. Frhr. v. ALVENLEBEN-ERKLEBEN;**
 19 Dec. 1902: **ULRICH Frhr. v. KÜNSZBERG-ERMREUTH;**
 24 Feb. 1905: **ERNST PRINZ v. HESSEN-PHILIPSTHAL;**
 16 Jan. 1911: **WILLEM C. Ph. O. Graaf BENTINCK TOT MIDDACHTEN;**
 22 Dec. 1912: **ALBRECHT Graaf v. ALVENLEBEN-SCHÖNBORN;**
 26 Dec. 1912: **EGBERT J. G. P. Frhr. v. NAGEL-GARTOP;**
 25 Jan. 1914: **JAN DERK Baron v. WASSENAER-ROSANDE;**
 23 Juni 1914: **ANNE W.J.J. Baron v. NAGELL TOT DE SCHAFFELAAR;**
 19 Juni 1918: **ANTHONY Baron SLOET TOT OLDRUTENBORG;**
 14 Nov. 1923: **ASSUEER J. Baron v. NAGELL TOT AMPSEN;**
 22 Dec. 1925: **CAREL R. A. Graaf v. ALDENBURG BENTINCK;**
 . . . . . 192 .: **OTTO J. M. Baron v. WASSENAER-CATWIJK;**
 16 Jan. 1928: **GODART J. C. A. G. Graaf v. ALDENBURG BENTINCK;**
 20 Apr. 1928: **KAREL G.W. Baron v. WASSENAER-HOEKELOM;**
 10 Oct. 1934: **WERNER K. Baron v. PALLANDT TOT NIJVENHUIS;**
 31 Jan. 1935: **ADOLF F. L. Graaf v. RECHTEREN-ALMELO;**

30 Mrt. 1935: WILLEM C. L. W. Baron v. ITERSUM;
 24 Sept. 1936: FRANS J.J. Baron v. HEEMSTRA;
 27 Juni 1937: WILLIAM F. CH. H. Graaf v. ADBENBURG BENTINCK TOT
 MIDDACHTEN;
 6 Nov. 1939: BERNARD F. Baron v. VERSCHUER TOT OOO;
 4 Jan. 1940: CHARLES A. R.W. G. A. Graaf v. ADBENBURG BENTINCK
 TOT AMERONGEN;
 6 Juli 1946: HENDRIK J. Baron v. NAGELL (TOT AMPSEN).
 5 Dec. 1958: W. J. S. A. Baron v. Nagell.

Alkmaar, Feb. '59.

1) *Jaarboekje v. Leiden* XXXIX, 1947, blz. 82 evv. en XLIX, 1957, blz. 141; zie ook 1920, blz. 65 enz.

2) J. J. DE GEER TOT OUDEGEIN; Archieven v. d. Duitsche Orde Balije v. Utrecht, 11, Utrecht 1871, blz. 710 ew.

3) Sedert 1417, zijnde een „seventair”; vgl. Dr. L. KNAPPERT, *De Opkomst v. h. Protestantisme in eene Noord-Nederlandsche Stad, Leiden 1908*, blz. 27/8 en het daar aangehaalde. Zie ook t.a.p. blz. 256 met noot 5.

4) In 1763, vgl. *Jaarb. v. Leiden 1947* t.a.p., blz. 96.

5) Inventaris no. 128 B, 27, fol. 276r-278r. Zie ook *Bijdragen en Meded. Histor. Genootschap LXX*, 1956, blz. 71.

6) J. J. ORLERS 0. B., *Beschrijving der Stad Leyden, Amsterdam 1760*, blz. 107-109; FRANS v. MIERIS, *Beschrijving der Stad Leyden, 1, Leyden 1762*, blz. 46/7 en het daar geciteerde.

7) *Wapenboek d. Ridders v. d. Duitsche Orde Balije v. Utrecht sedert 1581, 's-Gravenhage 1871*, blz. V t/m XXIV. Voor identificatie van de latere commandeurs zie verwezen naar Nederl. Adelsboek en de *Goth. Taschenbüchler*.

8) DE GEER, Archieven 11, blz. 716/7 sub 605.

9) Dez. 11, blz. 723 sub 610.

10) Dez. 11, blz. 723 sub 611.

11) Dez. 11, blz. 717 sub 606.

12) J. VOIGT, *Der Deut. Ritterorden i.s. 12 Balleien*, 11, S. 674, noemt hem in 1444 als commandeur te Leiden.

13) DE GEER, Archieven, 11, blz. 726: 613.

14) Dez. 11, blz. 729 sub 615; onder deze acte is zijn zegel bewaard.

15) Dez. blz. 732 sub 616.

16) Dez. blz. 734 sub 617.

17) Dez. blz. 735 sub 618; hier ook zijn zegel.

18) VOIGT, 11, S. 654.

19) Jhr. H. A. VAN FOREEST, *Het Oude Geslacht van FOREEST, Assen 1950*, plaat 11, waarop zijn zegel is afgebeeld en blz. 78, noot 1/5.

20) Jhr. J. J. DE GEER VAN OUDEGEIN, *Register d. Overheden en Leden v. d. Utrechtsche Balij, Utrecht 1899*, blz. XXXIII; *Jaarb. v. Leiden 1947*, blz. 87, 91.

21) DE GEER, Archieven, 11, blz. 737 sub 619.

22) Dez. 11, blz. 741 sub 620.

23) Dez. 11, blz. 743 sub 621 (met zijn zegel).

24) DE GEER, Register, blz. XXXIV.

- 25) Kroniek Historisch Genootschap 1852, blz. 276/7.
- 26) Betreffende den verkoop v. h. huis der Commanderij te Bunne; archief v. h. Geslacht v. **BISUM**, Rijksarchief in Groningen, no. 258.
- 27) De Navorscher 1862, **XII**, blz. 331. Zie ook *Jaarb. v. Leiden* 1947, t.a.p., blz. 93.
- 28) Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage, Leenkamer v. Holland, Leenregister v. **EGMOND** litt. G, inventaris no. 270. Zij woonden op de Voldersgracht hoek *Styncksteeg*, blijkens hun eerder testament van 17 Dec. 1551; zie blz. 29 P. N. VAN **DOORNINCK**, Inventaris Verzameling Charters v. D. **DOES**, v. **MATHENESSE** enz., Haarlem, 1895.
- 29) Kennelijk dus een toespehng op den naam **BOCKENBERG!**

Verschillende in dit artikel vermelde gegevens zijn ontleend aan de verzameling van wijlen Ir. A. **TEN BRUGGENCATE**.

CORNELIS JANSZ

de laatste pastoor van de O. L. Vrouwekerk

(1544-1572)

door

B. N. LEVERLAND

Geboren in 1516 heeft hij de opkomst en het doorzetten van de reformatie meegemaakt. Hijzelf is echter blijkbaar niet, zoals velen van zijn collegae wèl, gereformeerd geworden, want nog in de rekening over het boekjaar 1593/94 van de officiaal van de aartsdiaken ten Dom wordt hij bij de O. L. Vrouwekerk hier ter stede vermeld als „pastor ejus ecclesiae et vicarius ecclesiae S. Johannis Trajectensis” ¹⁾. Zijn pastoorschap van de Vrouwekerk is in die jaren in feite echter niet meer geweest dan een blote titel, gezien het feit, dat het stadsbestuur van Leiden deze kerk in 1853 aan de Waals Gereformeerden ten gebruike had gegeven.

De parochie van O. L. Vrouw was de jongste en kleinste van de drie middeleeuwse Leidse parochies. Vóór het jaar 1355 behoorde het gebied ten N.-W. van de samenvloeiing van de Mare en de Rijn wereldlijk en kerkelijk tot Oegstgeest. In genoemd jaar kwam een vergroting van het stadsgebied tot stand, waarbij het terrein tussen de (Oude) Rijn en de Oude Vest aan Leiden kwam. In dit nieuw verworven stadsgebied stond toen in het gedeelte ten westen van de Mare sinds ongeveer een kwart eeuw ²⁾ een kapel ten behoeve van degenen, die daar woonden, maar kerkelijk onder Oegstgeest hoorden. Deze kapel was dan ook afhankelijk van de pastoor van Oegstgeest en van de abdis van Rijnsburg als collatrix van de parochiekerk van Oegstgeest.

In 1365 werd de kapel, die toen dus binnen de stadsmuren stond, verheven tot een zelfstandige parochiekerk, waarvan echter de abdis van Rijnsburg het begeevingsrecht aan zich behield.

De grenzen van de nieuwe parochie werden : de Rijn, de Mare ³⁾ en in het noorden en westen de stadsmuren. Buiten de muren behoorde er dan nog toe de stadsvrijheid, ongeveer dus het gebied

vanaf de muren (Turfmarkt en Oude Vest) tot aan de huidige Mors- en Rijnsburgersingel.

Over deze kleine parochie, welker gebied in de tweede helft van de 16de eeuw nog slechts even groot was als bij haar oprichting 200 jaar vroeger, aanvaardde **CORNELIS JANSZ** in september 1544 het pastoorschap als opvolger van **WILLEM DANIÉLSZ**.

Aan zijn benoeming zijn moeilijkheden voorafgegaan. Pastoor **DANIÉLSZ** was in 1543 overleden en de abdis van Rijnsburg, aan wie het benoemingsrecht toekwam, had als opvolger **PIETER JANSZ** aangewezen ⁴⁾. Een zekere **HEINDRIC PERAERT** trachtte echter door zijn procureurs de pastoorsplaats in bezit te nemen, waarover de abdis een klacht indiende bij keizer **KAREL**. Deze beval op 11 januari 1544 zijn eerste deurwaarder om, als de abdis daarom zou verzoeken, de indringers voor de deur van de kerk te dagvaarden, daar de abdis in haar rechten te handhaven en haar tegenstanders te bevelen de veroorzaakte schade te vergoeden en alles in de oorspronkelijke toestand te herstellen.

Uiteindelijk werd noch **PIETER JANSZ** noch **HEINDRIC PERAERT** pastoor, maar **CORNELIS JANSZ**. De juiste datum van zijn benoeming is niet te vinden, maar het moet geweest zijn in september 1544.

Voordat hij pastoor van de O. L. Vrouwekerk werd, was hij van 17 december 1540 tot 5 september 1544 vicaris van de vicarie van de H. Drievuldigheid, St. Maria, St. Johannes Evangelist, St. Michaël en St. Barbara in deze kerk. Op de laatste datum deed hij afstand van de vicarie ⁵⁾, terwijl hij op 1 oktober d.a.v. als pastoor van de O. L. Vrouwekerk op de achterzijde van de benoemingsbrief van **JOH. WILH. DE OY** een aantekening plaatste ⁶⁾.

Bijna 28 jaar, tot in 1572, is **CORNELIS JANSZ** pastoor van de Vrouwekerk geweest. In dat jaar namelijk op 20 juli „op een Sonnendach heeft men de eerste reys gepreeckt inde Vrouwenkerck” volgens een door **ORLERS** vermelde kroniek ⁷⁾.

De eerste keer, dat **CORNELIS JANSZ** met name als pastoor van de O. L. Vrouwekerk wordt vermeld, is op 1 augustus 1545, op welke datum hij met de vier kerkmeesters erkent memoriediensten te hebben aangenomen voor de priester Mr. **ARENT VAN TETRODE** ⁸⁾.

Twee jaar later sluit hij een overeenkomst met de gasthuismeesters van het St. Catharinagasthuis, die sinds 1540 eigenaars waren van de gebouwen van het voormalige klooster St. Hiërony-

musdal of Lopsen en sinds 1544 van de gebouwen van het St. Maria Magdalenaklooster ⁹⁾). De monniken resp. nonnen van deze kloosters betaalden voorheen aan de pastoors van de 0. L. Vrouwekerk een bepaald bedrag voor het recht van begraven, voor oblatiën en dergelijke. Voor het verlies van deze inkomsten zal het gasthuis voortaan aan de pastoor een vergoeding betalen van 2 Carolusgulden en 16 stuivers per jaar en een rentebrief opbrengend 4 Carolusgulden per jaar. Verder zullen de bedienden en de kostgangers van het gasthuis de sacramenten in de 0. L. Vrouwekerk ontvangen, en als zij buiten de Vrouwekerk begraven willen worden, zullen zij daarvoor aan de pastoor 14 stuivers betalen. In de kapel van Lopsen zal alleen gepreekt mogen worden voor de bewoners van het huis, maar op de verjaardag van kerkwijding en op St. Michaël zullen er ook vreemden mogen komen; dan zal de pastoor zelf preken of iemand ervoor aanwijzen „daer voor die ghashuysmeesteren den selfden een beleeftheyt duen zullen na ouder gewoente ende als op andere plaetsen geschiet, te weeten een stoop guede Rinschwijn”. Tenslotte mogen de bewoners van het huis de pastoor als biechtvader ontbieden.

Na het sluiten van deze overeenkomst zijn de op het gemeentearchief aanwezige bronnen voor een tiental jaren opgedroogd, maar uit andere bronnen is nog wel iets bekend. Zo blijkt uit de rekeningen van de officiaal van de aartsdiaken ten Dom, dat pastoor JANSZ op 22 augustus 1552 toestemming heeft gekregen om een testament te maken ¹⁰⁾. En volgens HUGO VAN HEUSSEN ¹¹⁾ heeft hij in 1555 in opdracht van **GEORGIUS VAN EGMOND**, bisschop van Utrecht, een visitatiereis gemaakt naar het klooster van de Reguliere Kanunniken in Den Hem bij Schoonhoven.

Een akte uit 1558 in het archief van de 0. L. Vrouwekerk, waarin pastoor JANSZ voor de deken en provisor van Rijnland getuigenis aflegt over de verkoop van land in Warmond door de Getijdenmeesters van de kerk, is hier in zoverre belangrijk, dat hij dan als zijn leeftijd opgeeft „omtrent twee ende veertich jaren”, waaruit het jaar 15 16 als zijn geboortjaar is af te leiden ¹²⁾.

In het volgende jaar op 14 februari werd pastoor JANSZ vicaris van het altaar van St. Eligius in de Vrouwekerk, in de plaats van de overleden priester **PIETER DIRCKSZ HOUCK** ¹³⁾.

In 1563 raakt hij dan — als scheidsman — betrokken in de geschillen tussen de leproosmeesters en het St. Agathaconvent.

Dit klooster, gesticht in 1432, ressorteerde onder de pastoor van de O. L. Vrouwekerk. Aan de ligging ervan buiten de toenmalige Rijnsburgse poort (het klooster werd tijdens het beleg afgebroken) herinnert nog de St. Aagtenstraat.

De mater en de zusters van het klooster hadden in 1553 met de meesters van het leprooshuis een overeenkomst gesloten met als voornaamste punten, dat aan de leproosmeesters de gebouwen, eigendommen en inkomsten werden afgestaan, waartegenover de leproosmeesters de kloostergebouwen zouden onderhouden en de jaarlijkse renten betalen; de zusters behielden het levenslang bewoonrecht van hun kamers, maar de inboedel en de beschikking over de kamers zou na hun dood vervallen aan de leproosmeesters, die echter zonder toestemming van de nog in leven zijnde zusters geen leprozen in de kamers zouden laten wonen, en verder zouden de leproosmeesters aan elke zuster een uitkering ineens doen en elk een lijfrente van 10 gulden en 10 stuiver geven.

Ondanks de vrij precieze bepalingen ontstonden er in de volgende jaren toch geschillen tussen de kloosterzusters en de leproosmeesters, welke tenslotte ter beslechting werden voorgelegd aan de schepen **CORNELIS VAN NOORDE**, een familielid van de stichtster van het klooster, en aan pastoor **JANSZ**. Blijkbaar ondervonden de zusters overlast van de leprozen, die volgens de overeenkomst van 1553 op het kloosterterrein waren ondergebracht. De uitspraak der scheidslieden luidde althans, dat de leproosmeesters aan de noordzijde van het klooster een sloot moesten graven, zodat de behuizing van de zusters afgescheiden kwam te liggen van de rest van het terrein. Ten noorden van die sloot zouden de leproosmeesters een huis voor de leprozen mogen bouwen naar hun inzichten, maar langs de sloot moesten ze een doornhaag poten met een schutting, totdat de haag hoog en dicht genoeg was om inkijken in het klooster te beletten. En ook moesten de zusters de hun toegezegde renten per half jaar uitbetaald krijgen. Met deze uitspraak gingen de nog levende zusters accoord bij akte voor notaris **PIETER ADRIAANSZ STORM**. Er bleven echter onaangenaamheden, waarin zelfs het Hof van Holland gemengd werd.

Tenslotte werd dan in 1567 een overeenkomst gesloten, waarbij pastoor **JANSZ** weer bemiddelend is opgetreden, samen met **JOHAN KNIJF**, bisschop van Groningen, en de reeds genoemde **CORNELIS VAN NOORDE**. Volgens de definitieve uitspraak van deze drie scheidslieden werd de lijfrente van de zusters gebracht op 17 gulden en 10 stuiver per jaar en behielden de zusters de be-

schikking over hun huisraad. Echter mochten dezen geen nieuwe commensalen aannemen zonder toestemming van de leproosmeesters. De zusters behielden het kerkpad langs de warmoestuinen en mochten uit de tuin levensmiddelen halen. De leprozen zouden alleen de kerklaan gebruiken en in de kerk alleen de — met een traliwerk af te sluiten — sacristie bezoeken. De gezonden echter moesten de zusters in de kerk toelaten. En (weer!) moest er een afscheiding worden gemaakt tussen het leprooshuis en het klooster ¹⁴).

In de jaren zestig vinden we pastoor JANSZ ook enige malen vermeld in de registers van eigendomsoverdrachten als eigenaar van een huis of erf grenzend aan hetgeen verkocht werd, en in de notariële protocollen als comparant en als getuige.

Zo machtigde hij op 27 oktober 1564 als rechthebbende op het beneficie **MAGDALENE DE LECCA**, gevestigd in de parochiekerk van Rotterdam, ten overstaan van notaris **PIETER ADRIAANSZ STORM** te Leiden de pastoor van Hillegersberg, **APPOLONIS PIETERSZ**, om voor hem de inkomsten van dat beneficie te innen en daar, indien nodig, om te procederen. En enige maanden later, op 8 januari 1565, legde hij met twee anderen voor dezelfde notaris getuigenis af in een financiële kwestie tussen schout **NICOLAAS VAN BERENDRECHT** en de voogden van de weeskinderen van **QUIRIJN CLAES GARBRANTSZ** over aan die weeskinderen toekomende gelden ¹⁵).

De gebeurtenissen van het jaar 1566, waarvan de gevolgen nog altijd aan de St. Pieters- en St. Pancraskerk te zien zijn: de beeldenstorm, hebben hun sporen ook in de kerk van pastoor JANSZ achtergelaten. Op maandag 26 augustus 's morgens vroeg drong een troep volk „vile en insolente personen, mannen en vrouwen, jonc en out met menichte in onser L. Vrouwenkercke door de noortdeure” binnen, die „met grooter onmanierlickheyt begonst hadden de afwerpinge van de beelden te doen” ¹⁶).

Pastoor JANSZ zal evenals zijn collega's wel getracht hebben de kostbaarste voorwerpen in veiligheid te brengen, want in de enkele gevallen waarin door anderen iets over hem verteld wordt, komt hij niet naar voren als een man, die zich zonder meer bij zoiets zou neerleggen. Tegen de vernieling van het kerkinterieur zal hij echter weinig hebben kunnen doen, aangezien zelfs de stedelijke overheid, waarvan enige leden met enkele schutters „hem in oft omtrent de voors. kercke hadden gevonden, en de demolitie en destructie vant gunt in de voors. kercke noch int

geheel was, zooveel doenlick was, hadden belet en doen cesseren, hoewel niet zonder periculen en vrees van haer lijfven", vrijwel machteloos stond. Zij moest zich ertoe beperken de gilden en ambachten verlot te geven „heuren beelden en chieraegien van heuren altaren, en insgelycx eenen yegelycken zijne epitaphen uytter kercken te moeghen draegen" teneinde ze in veiligheid te brengen en om de schutterij alleen maar opdracht te geven te trachten het volk zonder geweld tot bedaren te brengen.

Een priester van de St. Pancras, die oog- en oorgetuige van de beeldenstorm is geweest ¹⁷⁾, vertelt, dat de muiters als verwoed in de Vrouwekerk binnenvielen, daar zij op gelijke wijze als in de andere kerken huishielden, zodat er een man en een vrouw dood bleven, die bij nacht aan de vest begraven werden.

Over de door pastoor JANSZ uitgeoefende zielzorg is slechts weinig bekend. Als pastoor van de O. L. Vrouwekerk had hij relaties met verschillende kloosters in zijn parochie. Zo ressorteerde het St. Agathaklooster onder hem en was hij biechtvader van het St. Ceciliaklooster. Verder stond onder zijn toezicht het St. Elisabethgasthuis ¹⁸⁾. Alles bijeen zijn op het gemeentearchief slechts een drietal stukken voorhanden, waarin iets over pastoor JANSZ als zielzorger wordt verteld. Jammer genoeg horen ze alle drie thuis in het archief van het Leprooshuis ¹⁹⁾, met welke instelling pastoor JANSZ op gespannen voet stond door de voortdurende moeilijkheden rond het St. Agathaklooster.

Het oudste stuk is een verklaring van MAARTEN JANSZ, vader van het Leprooshuis, die in 1566 op verzoek van een ernstig ziek geworden leproos naar pastoor JANSZ was gegaan om hem te vragen aan de zieke het H. Sacrament te brengen. Op aanwijzing van de dienstbode had hij de pastoor gevonden in het St. Ursulaconvent, waar deze met de pater van het convent en anderen aan tafel zat. Op zijn vraag had de pastoor toen geantwoord, dat hij alleen de zusters van St. Agatha en hun commensalen als zijn parochianen erkende, maar dat hij de leprozen niet kende en dat die hem niet aangingen. Met dat bescheid was hij naar heer BONAVENTURA gegaan (blijkbaar een kapelaan), maar die durfde niet zonder toestemming van de pastoor. Na het verkrijgen van die toestemming : „wil hijt doen, hij mach, mer nijet als cappellaen", was heer BONAVENTURA meegegaan: „ick en doet nijet gaerne, mer om Goids willen sall ick met u gaen". Met dat heen en weer geloop waren echter meer dan twee uren verstreken en toen zij in het leprooshuis kwamen „was de zelve crancke geheel vuijt zijn

verstant zulcx dat hij terstont daer nae sonder biecht ende sacrament gestorven is”.

De beide andere stukken — betreffende de echtelieden **WILLEM VAN DER VEN** en **CORNELIA JANSZ**, die zich als proveniers in het leprooshuis hadden ingekocht — laten pastoor **JANSZ** van een betere kant zien. Toen de man op 27 dec. 1568 was overleden, stond pastoor **JANSZ** aan diens dochter **CORNELIA** toe haar vader om Gods wil in de kerk van de leprozen te begraven (dus in plaats van in de parochiekerk). Bovendien zag hij de volgende dag af van alle rechten, die hij kon laten gelden, en liet hij de begrafenis over aan heer **VRANC**, de kapelaan van het leprooshuis ²⁰). En drie jaar later kreeg **CORNELIA** toestemming haar moeder volgens haar laatste wens in hetzelfde graf te laten begraven, zij het op voorwaarde dat de deken van Rijnland, Mr. **AMELIS VAN OY**, het ook goedvond. Als deze weigerde moest zij maar zeggen dat zij het op haar ban en boete doen zou, wat echter niet nodig bleek. En toen nu de leproosmeesters de doodgraver wilden verhinderen het graf te openen, ging de door hem erbij gehaalde pastoor samen met hem de deken opzoeken, die als zijn mening te kennen gaf, dat men de laatste wens van de overledene moest vervullen. Hetgeen toen dan ook gebeurde.

Een tweetal gevallen van geheel ander pastoraal karakter, waarbij pastoor **JANSZ** niet met name wordt genoemd, maar waarin hij toch een aandeel heeft gehad, zijn de boekencensuur in 1545, en in 1570 het verlenen van pardon namens de paus en de koning aan degenen, die gereformeerd geweest waren.

Op 9 april 1545 beveelt het gerecht der stad ²¹) — naar aanleiding van kort te voren afgelezen plakكاتen van de keizer „tot extirpacie van zekere abuysen, dwalingen ende heresien, die hem dagelick in deze landen verspreyen tot groote irreverentie van God onsen Salichmaecker ende onsen heyligen kersten gelove ende tot geheele verliese vander zielen, die dair mede besmet worden” — dat de commandeur en de pastoors der stad met hun kapelaans en degenen, die zij erbij nemen, de boeken zullen onderzoeken die „tgemeen volck ende oick die boeckepriters onder hem moegen hebben” om te weten „of die goet ende recht op zijn dan niet”, en dat iedereen daarvoor zijn boeken binnen de eerstvolgende 10 dagen bij zijn pastoor of de kapelaans zal moeten inleveren, waarna gehandeld zal worden „zoe men bevinden zel”.

Aangezien hier duidelijk in het meervoud gesproken wordt van de „commenduyen ende die pastoeren deser stede”, moet ook

pastoor JANSZ in dit onderzoek zijn aandeel hebben geleverd.

Het pardon aan degenen, die gereformeerd geweest waren, wordt door **ORLERS** ²²⁾ in zijn kroniek als volgt verteld: „1570. Den 30. (juli) op een Sondach isser inde drie Parochy-Kerken gecondicht een pardoen vande Paus, dat hij't al vergaf, mits penitentie doende, ende men heeft driemaal processie ghehouden; ende 'smiddachs werder een pardoen vanden Coningh afgelesen voor die gheen, die te preecken ende te Nachtmael geweest hadden vande geene die noch binnen sijn, souden comen in drie maenden, daer sullen twee mannen toe gheset worden, die sullen remis geven ende meer anders.

1570. Den 17. (augustus) op een Sondach is inde Pieterskerck gecondicht vande Commanduyr vant geen datter gelesen was vant Pardoen, datse comen moeten, die te preecken gheweest hebben, die ghetrouwt sijn, die kinderen gedoopt hebben ende soo voort, ende daer sal toe sitten Heer Adriaen Provesoor, de Deecken van 't Capittel, ende de Pastoor vande Vrouwen Kerck. Den 7. October is het selve noch eens afgelesen, heel langh ende wijt en breet ingestelt”.

Hier heeft pastoor JANSZ dus samen met de deken van het kapittel van St. Pancras onderzoek moeten doen naar het berouw van degenen, die na hun overgang tot de reformatie naar de R.-K. kerk zouden willen terugkeren, en naar de vastheid van hun voornemen om daarin te blijven.

In het volgende jaar vinden we pastoor JANSZ weer enige malen vermeld in de notariële protocollen en eenmaal in de registers van eigendomsoverdrachten ²³⁾.

Op 2 oktober 1571 kocht hij van **JOSYNA VAN HAEMSTEDÉ**, weduwe van schout **NICOLAAS VAN BERENDRECHT**, een vierde deel van een haar aanbestedorven rente. Daarna trad hij enige malen op als getuige bij het maken van een testament. En op 26 januari 1572 werd hij door de priester **QUIRIJN CLAESZ** tot zijn executeur-testamentair benoemd. Al deze akten zijn in de pastorie opgesteld. Overigens zullen er in de pastorie ook wel verscheidene notariële akten bewaard zijn geweest, want in 1566 berustte een testament, dat dertien jaar tevoren voor notaris **PHILIPS VRANCKENZ** was verleden, onder pastoor JANSZ ²⁴⁾.

De akte in het transportregister is van november 1571. In die maand verscheen hij voor schepenen met een machtiging van de baljuw van Schieland, Jonker **ADRIAEN VAN DER DOES**, en ver-

kocht namens deze een huis achter de Vrouwekerk aan **NICOLAAS VAN NIEUWLAND**, de eerste bisschop van Haarlem ²⁵).

Een akte als deze en bijvoorbeeld ook zijn bemoeiingen in de moeilijkheden rond het St. Agathaklooster wekken de indruk, dat pastoor **JANSZ** toch wel iemand met vrij veel invloed geweest moet zijn.

Omstreeks deze tijd is er ook weer eens wrijving tussen de oude tegenstanders : pastoor **JANSZ** en de leproosmeesters, ditmaal over de parochierechten van de pastoor. De burgemeesters weten de partijen tot elkaar te brengen ²⁶) op de volgende voorwaarden: de leproosmeesters zullen de pastoor 3 gulden per jaar betalen of hem een stukje land geven, dat zoveel opbrengt, en de gezonde inwoners van het leprooshuis zullen onder de jurisdictie van de pastoor vallen, daartegenover zullen de leproosmeesters ten behoeve van de zieken een kapelaan mogen aannemen, die zij echter voordat hij „op tstoel sal mogen gaen den pastoor der voorsz kercke inder tijt (zullen) presenteren omme bij hem geexamineert te werden off hij mit geene heresie off quade opinien geïnfecteert en es“; op bepaalde feestdagen zal de pastoor zelf in de kapel de mis opdragen of iemand ervoor aanwijzen; en tenslotte zal de pastoor vrije toegang in het leprooshuis hebben als een der bewoners bij hem wil biechten. En dit alles natuurlijk onverminderd de rechten van de nog levende religieuzen van het St. Agathaklooster.

Een schandaaltje, waarvan men in die dagen genoten zal hebben en waarin — als getuige — ook pastoor **JANSZ** is opgetreden, zijn de ongeregelheden in het dicht bij de Vrouwekerk gelegen hebbende St. Agnesklooster in 1572 ²⁷).

Uit verschillende getuigenverklaringen afgelegd ter requisitie van **JAN WOLFF**, procureur-fiscaal van de aartsbisschop van Utrecht, blijkt dat enige nonnen onder aanvoering van **MARIJTGEM HEYNRICX** en **MARIJTGEM THOMS** zich ernstig tegenover de mater en de procuratrix van het klooster misdragen hadden, meermalen met twee kanunniken van het St. Pancraskapittel „gebancketteert hebben gehadt” en dat enigen op Vastenavond laatstleden verkleed de stad in waren geweest, de beide genoemde nonnen zelfs „gefacioneert in manspersonagien”.

Pastoor **JANSZ** verklaart dat enige van de jongste geprofeste nonnen — die hij alleen van gezicht kent — „hem over lange tijt zeer rebel, ongeschickt ende wederspannich gedragen hebben

tegens haer overste", waarover de mater dikwijls bij hem geklaagd had. Zelf heeft hij gezien „up heylich sacramentsdach savonts omtrent halff thien uren dat enige van de jonge nonnen gelegen hebben inde veynsteren responderende voor upte straet ten aen-eyen van veel menschen" en ook dat de kanunniken **FLORIS HEY** en **JOOST VAN THOL** „inden voorsz convente bij daech ingegaen zijn dicwils ende menichmael, ende als zij daer wel gebanckateert ende goet sier gemaect hadden, savonts laet wederom vuyt gecomen zijn". Ook kent hij de verhalen over de vastenavond-vingering en het optreden van de nonnen tegen de procuratrix.

Dat de bij de ongeregeldheden betrokken nonnen hardhandig zijn opgetreden, blijkt wel uit wat de mater tegen een der andere getuigen (**GIJSBRECHT DIRCZX**, een voormalig buitenvader van het klooster) had gezegd: „Wil ick daer yet tegen zeggen ofte beletten, ick mochte alsdan mijn dootkist gereet setten". En ook de procuratrix — zelf een der getuigen — weet ervan mee te praten.

Hoe de hele kwestie uiteindelijk afgelopen is, is uit de getuigenverklaringen niet op te maken, noch uit de bewaard gebleven archiefstukken van het klooster. Het feit echter, dat al deze verklaringen zijn afgelegd voor de procureur-fiscaal van de aartsbisschop, wijst erop dat er van hogerhand is ingegrepen.

Enkele weken slechts nadat pastoor **JANSZ** zijn verklaring over de ongeregeldheden in het St. Agnesklooster had afgelegd, kwam voor hem het einde van zijn pastoorschap over de Vrouwekerk.

Op 20 juli 1572 immers werd er, volgens **ORLERS** in zijn kroniek, voor de eerste keer in de Vrouwekerk gepreekt — volgens de nieuwe leer is natuurlijk de bedoeling.

Op 31 juli daaraanvolgende ²⁸⁾ is de graaf **VAN DER MEY** (= **LUMEY**) met een aantal soldaten in de stad gekomen, die de beide volgende dagen al begonnen de kloosters te plunderen. Blijkbaar zijn in die dagen de kerken tijdelijk gesloten geweest, want in zijn meergenoemde kroniek deelt **ORLERS** mee, dat op zondag 6 september is afgelezen „datmen weder dienst doen soude inde Kercken, ende die uytgeweecken waren, moeten in 14 dagen weder incomen of al tgoet verbeurt".

In die weken zal ook pastoor **JANSZ** uit de stad vertrokken zijn. Wanneer hij weggegaan is, valt niet te zeggen; alleen het feit, dat hij vertrokken is, staat vast. In de rekeningen van **ANDRIES SCHOT**, rentmeester van de geannoteerde goederen in Rijnland,

komt zijn naam herhaaldelijk voor met de vermelding „fugityf”. Zijn huis (de pastorie?) achter de Vrouwekerk is in beslag genomen en in 1573 en 1574 in het openbaar verhuurd ²⁹⁾. De huurster ervan was **NELLETTGEN JANSDOCHTER**, zijn zuster, die dus in de stad is gebleven en die zijn huis van mei 1573 tot mei 1575 heeft gehuurd voor de somma van 14 en daarna 13 £ per jaar.

Uit een andere rekening ³⁰⁾ blijkt nog dat hij enige renten op huizen in de stad had. Zo op het huis van de chirurgijn **JAN MEES** een rente van 15 stuivers, op dat van de slager **REMBRANT JANSZ** een rente van 33 st. 9 penningen, beide huizen in Marendorp; en op dat van de weduwe van Mr. **ODT** in de Vrouwencamp een rente van 9 st. Uit deze rekeningen blijkt niets van nog andere renten of ook van onroerende goederen.

Waar pastoor **JANSZ** zich tijdens het beleg van de stad heeft opgehouden, is niet bekend. Zijn vertrek schijnt echter niet voor goed geweest te zijn, want een transportbrief van 1578 ³¹⁾ wekt sterk de indruk, dat hij dan weer in Leiden woont. Deze transportbrief heeft betrekking op twee naast elkaar gelegen huizen achter de Vrouwekerk, die aan de zuidoostzijde belend werden door de Vrouwengracht. Het „houc ofte oosterhuys” van deze was belast met een rente van 15 stuivers en 12 penningen „ende noch dat meester **CORNELIS JANSZ** wijlen (=voormalig) ende tlaetste pastoor der Vrouwenkercke voorsz. zijn leven lanck zonder vorder zal volgen tgebruyc van tvoorsz. houc ofte ooster huys”.

Uit deze woorden en het verband waarin ze staan, is mijns inziens niets anders op te maken dan dat pastoor **JANSZ** toen in Leiden woonde, en wel al sinds vrij lange tijd.

In het Bevolkingsregister van 1581 komt hij echter niet voor. Toen woonde hij dus blijkbaar niet in Leiden, hetzij dat hij tijdelijk, hetzij dat hij voorgoed vertrokken was.

Op 20 juli van het volgende jaar verscheen hij echter in het Gemeenlandshuis van Rijnland voor notaris **VAN DER WUERT** ³²⁾ om daar ten verzoeke van Jonker **ADRIAEN VAN SWIETEN** samen met de rentmeester van Rijnland getuigenis af te leggen over de verkoop in 1566 van 23 morgen land in Lisse door genoemde **VAN SWIETEN** aan Jonker **WARNAER VAN DER DOES**. De bewoordingen van de akte „daer nae verclaerde de voorn. heer **CORNELIS JANSZ** alleen dat de brieven van opdracht bijde voorsz. requirant ten behouue vande voorn. joncheer **WARNAER VAN DER DOES** vande voorsz. landen voor leenmannen gepasseert alsnoch onder hem es berustende, die onder hem was gelaten ende blijven berusten

zoude ter tijt toe tvoorsz. contract ten wederzijde zoude zijn volbracht" wijzen er ook weer op, dat pastoor JANSZ tijdens zijn pastoorschap voor velen hun vertrouwensman is geweest.

Na het jaar 1582 zwijgen de op het Leidse gemeente-archief aanwezige stukken over pastoor JANSZ. Toch heeft hij nog verscheidene jaren geleefd, want in 1594 komt hij nog eenmaal te voorschijn.

In het reeds meer genoemde „Register op de parochiën etc.” van P. M. GRIJPK wordt op 26 oktober 1593 vermeld de institutie van EDWALDUS FRANCISCI AB HOOGLANDE tot vicaris van het St. Maartensaltaar in de Vrouwekerk (die dan echter al sinds 10 jaar in handen van de Waals Gereformeerden is). Na 15 januari 1594 moet heer EWOUT nog 4 schild betalen „pro quibus solvendis ubi pacificam nactus fuerit possessionem fidemisit dominus CORNELIUS JOHANNIS, pastor ejus ecclesiae et vicarius ecclesiae Sancti Johannis Trajectensis etc.”³³⁾.

In een lijst van vicarissen van de St. Jan van omstreeks 1590 komt hij echter niet voor. Hij moet dus pas na dat jaar vicaris geworden zijn. Van het (laten) doorlezen van de kapittelresolutiën ter opheldering van dit punt is, wegens het tijdrovende van zo'n onderzoek, afgezien. Het is voor het oogenblik voldoende te weten dat CORNELIS JANSZ omstreeks februari 1594 nog in leven was.

Dan valt de stilte rond hem. Hoe lang hij nog geleefd heeft is niet te zeggen. Gezien zijn leeftijd — hij is dan bijna 78 jaar — zal dat menselijkerwijs gesproken niet zo heel lang meer geweest zijn. Maar wat er ook in zijn laatste levensjaren van hem geworden mag zijn, uit hetgeen er in de archieven over hem gevonden is, komt het beeld naar voren van een pastoor, die weliswaar niet gemakkelijk was in de omgang, maar die het evenmin gemakkelijk heeft gehad.

---

¹⁾ Register op de parochiën, altaren, vicariën en bedienaren, zoals die voorkomen in de middeleeuwse rekeningen van de Official des aartsdiakens van de Utrechtse Dom, ontworpen en bewerkt door P. M. GRIJPK; 4de deel, Rijnlandia, door C. P. M. HOLTKAMP. (Bibl. Gem. arch. Leiden, no. 4710, blz. 65.)

²⁾ Aantekeningen over de O. L. Vrouwekerk, door Dr. J. C. OVERVOORDE. Hs. In deze aantekeningen wordt 1330 als bouwjaar van deze kapel opgegeven. (Bibl. Gem. arch. Leiden, no. 4131a.)

³⁾ De Mare is niet precies de grens, want een klein stukje ten westen van de Mare behoorde tot de St. Pancrasparochie.

4) Alg. Rijksarchief; Archief van de abdij Rijnsburg, inv. no. 958. Zie ook: M. HÜFFER, Bronnen voor de geschiedenis der abdij Rijnsburg, deel 1, blz. 570, no. 1220.

In het reeds eerder genoemde „Register op de parochiën enz.” wordt op blz. 54 **PETRUS BUSSCHUS** vermeld als zijnde gepresenteerd als pastoor van de O. L. Vrouwekerk. Hij is dus wel dezelfde als **PIETER JANSZ.**

5) Archieven v/d kerken, inv. no. 1383-1385. In deze stukken wordt hij genoemd **CORNELIS JANSZ VAN CATWIJCK**. (Zie voor de identiteit van vicaris **CORN. JANSZ. V. CATWIJCK** metpastoor **CORNELIS JANSZ.** bijnoot 18.) Hoogstwaarschijnlijk is pastoor **JANSZ** ook identiek met de priester **CORNELIS JANSZ**, die op 18 sept. 1540 door de gasthuismeesters van het St. Catharinagasthuis voor de tijd van 4 jaar tot kapelaan werd aangenomen tegen 100 pond Hollands per jaar en het gebruik van een huis naast het gasthuis; gasthuisarchieven, inv. no. 28.

6) Archieven van de kerken, inv. no. 1384, in dorso.

7) **J. J. ORLERS**, Beschrijvinge der Stadt Leyden, 1641 (2de druk), blz. 565.

8) Archieven van de Hofjes, inv. no. 129.

9) Archieven van de gasthuizen, inv. no. 7; 1 juli 1547 (St. Catharina-gasthuis

Archieven van de kloosters, inv. no. 2 11 en 2 12 (St. Hiëronymusdal).

Archieven van de gasthuizen, inv. no. 6 (betr. St. Maria Magdalena).

10) Zie het in noot 1 vermelde werk op blz. 54.

11) **HUGO VAN HEUSSEN**, Historia Episcopatus Trajectensis, Dl. 1, blz. 465, kolom 1. En in de Ned. vertaling: H. v. H., Oudheden en gestichten van Rijnland, blz. 181. (Bibl. van het Gemeente-archief no. 65050.)

12) Archieven der kerken, inv. no. 363; 27 sept. 1558. Er waren moeilijkheden geweest bij die verkoop, en daarbij was pastoor **JANSZ** bemiddelend opgetreden. De kwestie was echter niet geheel bevredigend opgelost en in deze akte legt pastoor **JANSZ** voor deken en provisor van Rijnland er een getuigenis over af.

13) Zie het in noot 1 vermelde werk op blz. 54. In de loop der jaren is hij ook vicaris geweest van andere altaren en vicariën in de Vrouwekerk; zie blz. 65 in het „Register etc.”.

14) Archieven der kloosters, inv. no. 10;

Archieven der gasthuizen, inv. no. 145 1-1462.

15) Notarieel archief, inv. no. 1, fol. 9 en 40.

16) Secr. archief 1253-1575, inv. no. 386, fol. 29^v vgg. (Vroedschaps-resolutie dd. 26 augustus 1566).

Voor een volledig overzicht van de gebeurtenissen hier ter stede, zie Dr. L. **KNAPPERT**, De opkomst van het Protestantisme in een Noord-Nederlandse stad, blz. 225 vgg (Bibl. Gem. arch. no. 65333). Daar worden ook de bronnen opgegeven.

17) N. C. **KIST** en W. **MOLL**, Kerkhistorisch archief, deel 3, blz. 438.

18) Met dit gasthuis heeft hij ook persoonlijk enigszins te maken gehad. Zijn ouders zijn namelijk vermeld in het Memorieboek van het gasthuis (15de en 16de eeuw), waarin alleen de namen van de weldoeners v.h. gasthuis zijn opgenomen (Gasthuisarch., inv. no. 1160).

Vermeld wordt daarin op folio 53 : „heer **WILLEM DANIELSZ** pastoervan onser livevrouen **kerrick**” (overl. 1543, de voorganger van pastoor **JANSZ**); en op folio 56: „**JAN DIRICXZ** VAN CATWICHT de vaeder van de pastoir

van onse lieve vrouwen ende **AECHT DIRICKDR** zijn huisvrouw was 8^e geⁿ.
(Zie noot 5.)

¹⁹⁾ Archieven der gasthuizen, inv. no. 1313, 1315 en 1316.

²⁰⁾ **VRANC OTTENZ** was op 1 januari 1568 door de leproosmeesters als kapelaan aangenomen tegen 32 gl. per jaar en met belofte hem te vrijwaren tegen de aanspraken van de pastoor van de O. L. Vrouwekerk, pastoor **JANSZ** dus; Arch. der gasthuizen, inv. no. 1319.

²¹⁾ Secr. arch. 1253-1575, inv. no. 388 fol. 130^v (Aflezingsboek B).

²²⁾ J. J. **ORLERS**, Beschryvinge der stad Leyden, blz. 560/561.

²³⁾ Not. arch., inv. no. 2, folio 9, 30, 56 en 94 (notaris **SALOMON**

LENAERTSZ VAN DER WUERT).

Recht. arch., inv. no. 67, deel E, folio 11.

²⁴⁾ Weeskamerarchief, inv. no. 113, deel B, fol. 319.

²⁵⁾ **NICOLAAS VAN NIEUWLAND**, bisschop van Haarlem 1561-1569, woonde nadat hij afstand van het bisdom had gedaan, enige jaren op **Abtspoel** bij Warmond. Vóór zijn benoeming tot bisschop van Haarlem was hij wij-bisschop te Utrecht geweest, met als titel Bisschop van Hebron (gewijd 1541). Zie voor een levensbeschrijving: Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek, deel 1, kolom 1376.

Als bisschop van Hebron heeft hij in 1554 te Leiden het Sacrament des Vormsels bediend. Onder degenen, die toen dit sacrament ontvangen hebben, zullen dus ook parochianen van pastoor **JANSZ** geweest zijn. (Secr. arch. 1253-1575, inv. no. 388, folio 199^v; Aflezingsboek B, dd. 31 maart 1554.)

²⁶⁾ Archieven van de kerken, inv. no. 1317; 23 april 1572.

²⁷⁾ Not. arch., inv. no. 2, blz. 203-219. De verklaring van pastoor **JANSZ**. op blz. 214 dd. 19 juni 1572.

Zie ook „Oud-Holland” 1910, blz. 107: „Uit het notarisprotocol van **SALOMON LENAERTSZ VAN DER WUERT**”, door Dr. J. **PRINSEN J.L.Z.N.**

²⁸⁾ **ORLERS**, Beschrijvinge der stad Leyden, 1641, blz. 565.

²⁹⁾ Alg. Rijksarchief, Rekenkamer ter Auditie, inv. no. 4565-4567 (drukfout in Leids Jaarb. 1956 blz. 73 in de noot bij het artikel van W. A. **FASEL** over de Leidse glippers). No. 4565, folio 7; no. 4566, fol. 5 en (2de deel) fol. 4^v. Bij deze beslagleggingen is ook het huis van de bisschop van Haarlem (zie hiervóór) in beslag genomen en in het openbaar verhuurd. In 1575 of 1576 (vóór 1 mei) is het aan **ADRIAEN VAN DER DOES** teruggekomen, die het daarna opnieuw verkocht heeft. (Rekenkamer ter Auditie, inv. no. 4565, folio 7, 4566, folio 6 en 4567, fol. 36.)

³⁰⁾ Alg. Rijksarchief, Rekenkamer der Domeinen, inv. no. 683, fol. 300^v, 302^v en 303^v.

³¹⁾ Recht. arch., inv. no. 67, deel G, folio 33^v; 27 augustus 1578.

³²⁾ Not. arch., inv. no. 10, folio 192.

³³⁾ Blz. 65. Vertaling: voor welker betaling, zodra hij het vreedzame bezit (van de vicarie) verkregen zal hebben, heer **CORNELIS JANSZ**, pastoor van deze kerk en vicaris van de kerk van St. Johannes te Utrecht, zich borg gesteld heeft.

De bovenvermelde Latijnse bewoording wijkt af van wat de samensteller van het „Register” heeft gelezen, maar het is volgens de Rijksarchivaris in de provincie Utrecht de juiste lezing. Aan de vriendelijke medewerking van de Rijksarchivaris is ook de mededeling omtrent de vicarissenlijst te danken.

WINDVANEN IN LEIDEN EN OMGEVING

door

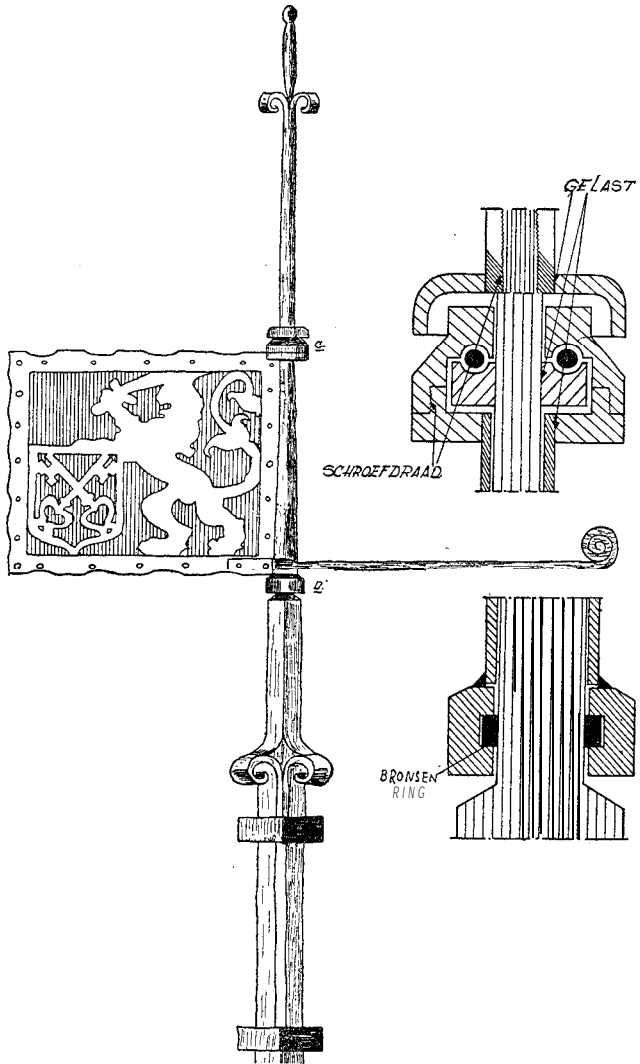
A. BICKER CAARTEN en E. PELINCK

Het is zeer de vraag of datgene, wat wij tegenwoordig een windwijzer noemen, oorspronkelijk wel voor het bepalen van de windrichting is bedoeld. Wellicht is het veeleer te beschouwen als een metalen vaantje, een versierende afsluiting van een torenspits of ander hoog punt van een bouwwerk. Want, zien we oude afbeeldingen van poortgebouwen of kastelen met verscheidene torentjes, dan blijkt iedere spits een dergelijke versiering te dragen. Dat deze vaantjes, evenals een gewone vlag, doch in dit geval door uitzagen van het metaal, toepasselijk versierd werden, ligt voor de hand. Zij dienden dan in de eerste plaats, evenals een standaard, om het wapen te laten zien van degeen, wiens rechten ter plaatse van kracht waren. **Wij** zullen zo dadelijk zien dat bijvoorbeeld het Leidse wapen niet alleen in onze stad op de meeste openbare gebouwen stond, maar ook op de kerktorens in die ambachten, waar de stad heerlijke rechten had verworven. Ja, in de middeleeuwen stond het voeren van een windvaan niet aan een ieder vrij en de heraldiek maakte onderscheid tussen puntige vaantjes voor eenvoudige ridders en vierkante evenals de banieren voor baanderheren ¹⁾. Een enkele maal zijn ze geverfd in heraldische kleuren, hetgeen mogelijk een aanwijzing is, dat deze windvanen vóór ze, zoals in latere tijden, verguld werden, allemaal, gelijk de banieren, beschilderd waren.

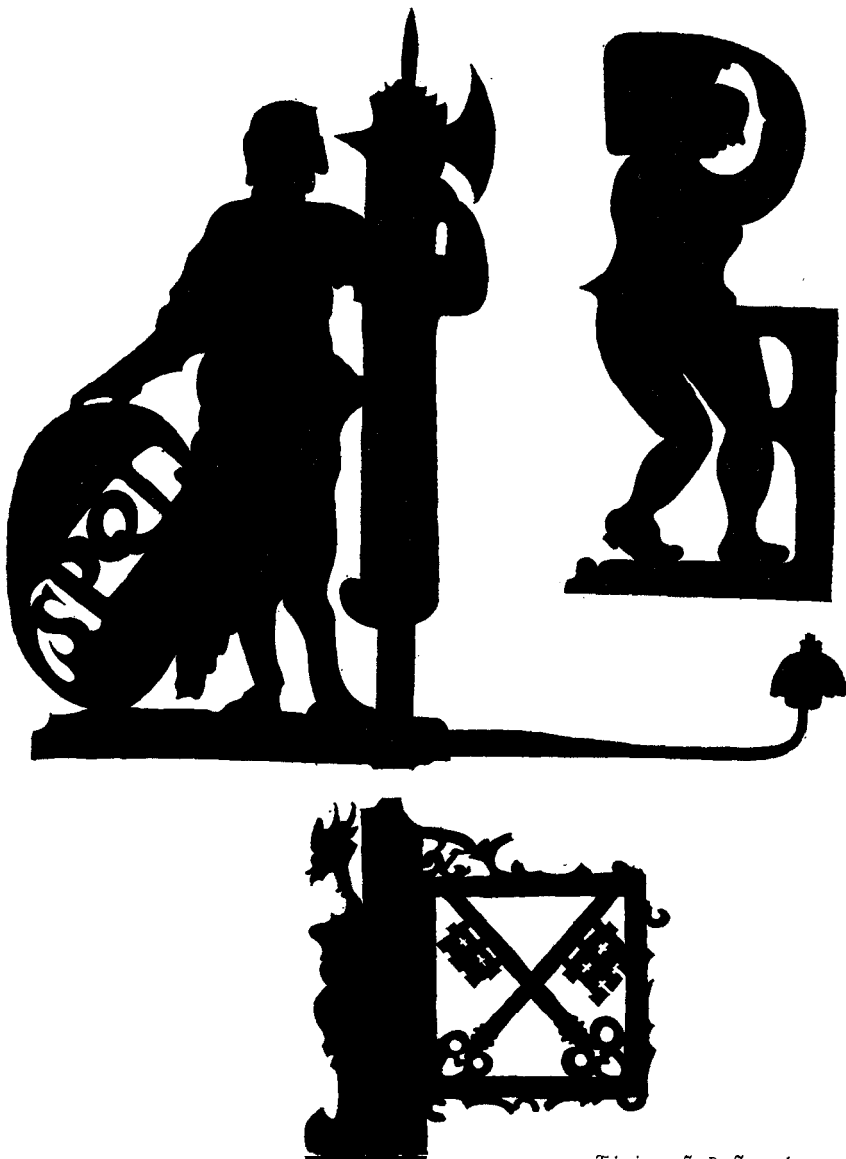
Aangezien, ongeacht een enkel verheugend geval, waar men een toepasselijke versiering op de windwijzer aanbrengt, deze beweeglijke en in de zon schitterende toppunten der uiteraard stabiele architectuur meer en meer verdwijnen, hebben wij het nuttig geacht vast te leggen wat er thans nog te Leiden en om-

---

¹⁾ E. E. VIOLLET-LE-DUC, Dictionnaire raisonné de l'architecture française VI, 28 s. — Zie ook: Hobby 11 (1947/1948), no. 4, blz. 61.

Afd. I WINDVAAN GRAVENSTEEN MET DRAAI-CONSTRUCTIE.

Tekeningen J. P. Zwanenburg

Afb. 2 Romein met fasces en schild, eertijds stadhuis. — Turfdraget, eertijds turfdragersgildehuis. — Wapen van Leiden. — Stedelijk Museum „De Lakenhal”.

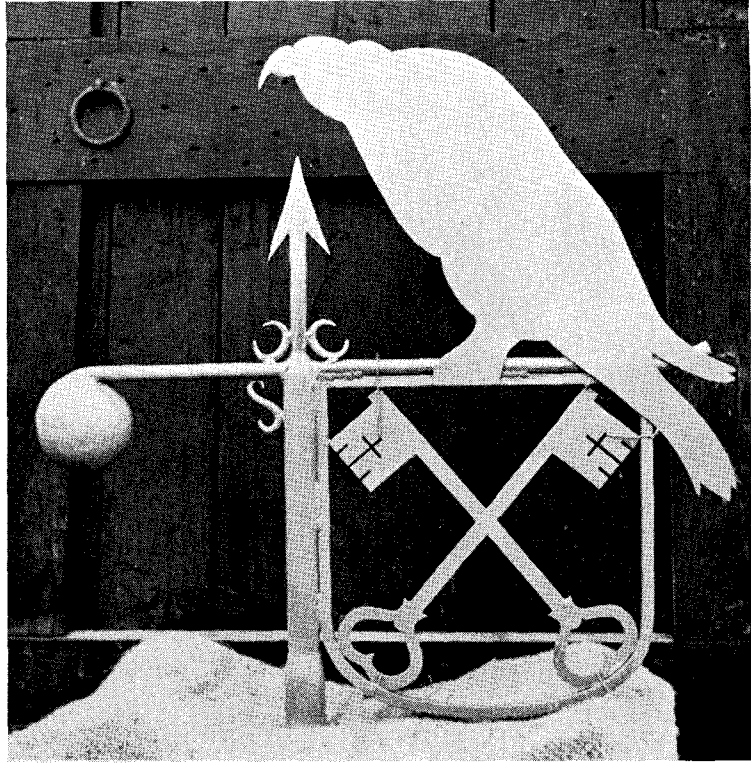

Tekeningen J. P. Zwanenburg

Afb. 3. Wapenverdedigende leeuw, eertijds stadhuis, thans Lakenhal. — Trekschuit, Oude Vest 159a, — Zuurkoolvaten, Morschweg 60, N.V. Fabr. v. verduurz. Levensmiddelen v.h. L. E. Nieuwenhuizen.

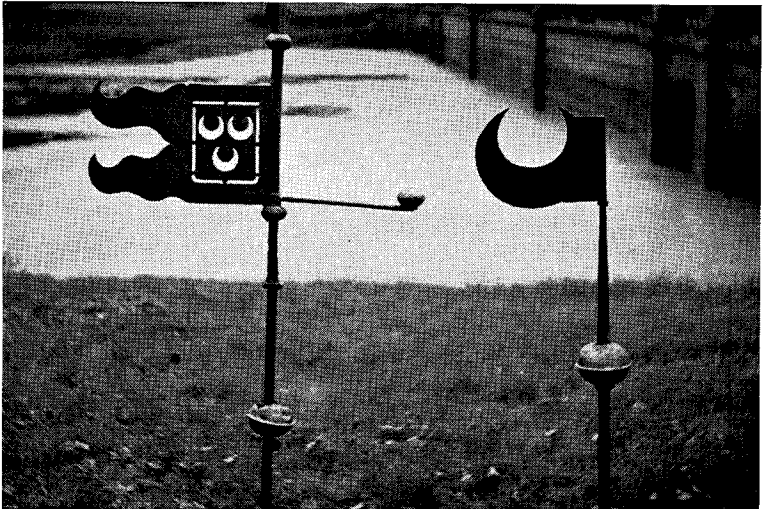
Afb. 4 PALLAS ATHENE
met lans, schild en uiltje.
Academietoren.

Afb. 5 WINDVAAN VAN DE MOLEN „DE VALK” TE LEIDEN.
Ontwerp G. van der Mark 1947.

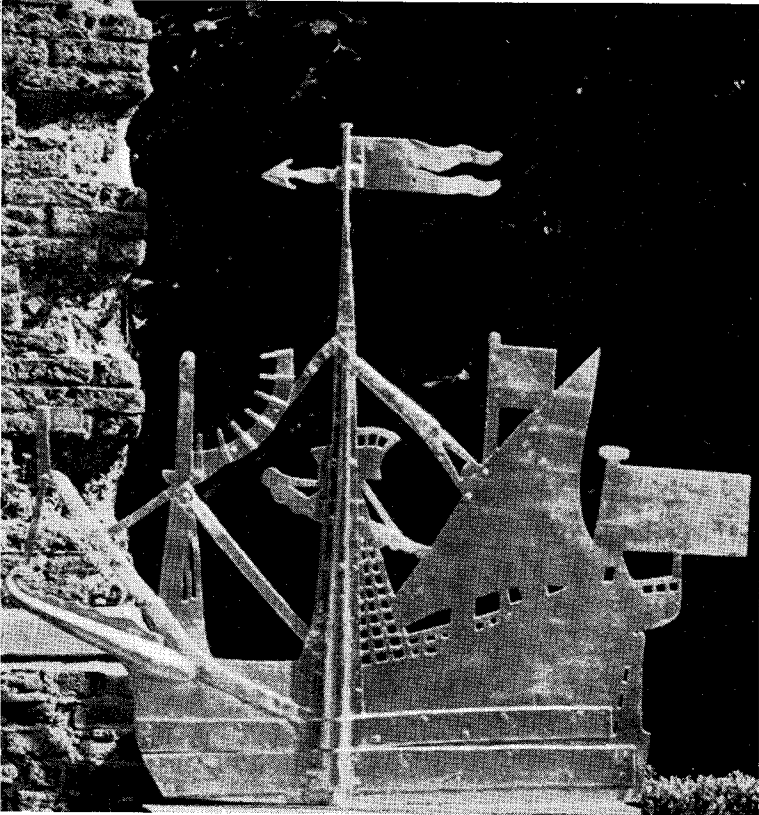

Afb. 6 WINDVAAN MET WAPENVERDEDIGENDE LEEUW.
Nederl. Herv. Kerk te Zoeterwoude.

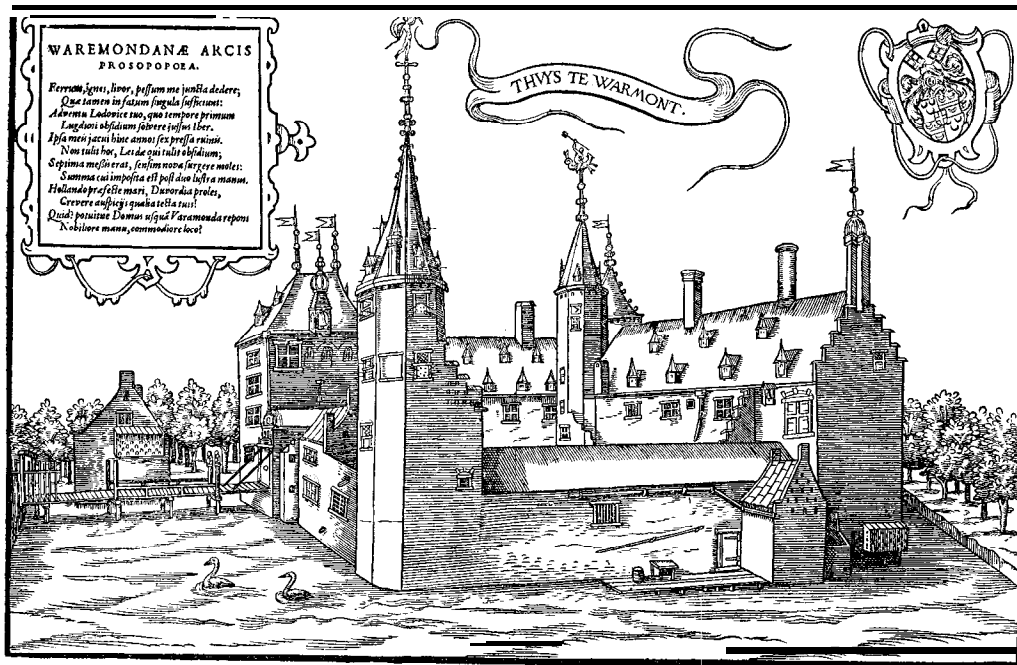

Foto G. van der Mark

Afb. 7 TWEE WINDVANEN
van bijgebouwen van het huis Duivenvoorde bij Voorschoten.

Afb. 8 WINDVAAN IN DE VORM VAN EEN ZEILSCHIP.
Oude Kerk te Warmond.

Afb. 9 HET HUIS TE WARMOND, 1605.

Uit: P. Merula, Placaten van de Wildernissen.
 De torens, daken en een schoorsteen dragen windvanen.

streken op dit gebied bewaard is of in latere jaren in aanvaardbaar ornament werd aangebracht ¹⁾).

Een moeilijkheid bij het beschrijven van de windvansen is de schematische voorstelling, waartoe het silhouet dikwijls noodzaakt. Indien men niet weet wat is voorgesteld, wordt het dikwijls raden wat is bedoeld, zoals hierna aan de hand van enkele voorbeelden zoals o.m. te Rijnsburg nader zal worden aangetoond. Dit was ook vooral een moeilijkheid voor de tekenaar, die slechts in enkele gevallen, bijvoorbeeld wanneer de windwijzer zich om de een of andere reden op de begane grond bevond, in staat was een geheel betrouwbare afbeelding te maken.

Alle windvansen af te beelden heeft geen zin. Vele zijn in hoofdzaak aan elkaar gelijk. Men denke bijvoorbeeld aan de vele stadswindvansen met de dikwijls prachtig getekende leeuw als schildhouder van het Leidse wapen, blijkbaar naar een vast model gecopieerd. Het mooiste voorbeeld is wel de kloeke windvaan van de stadhuistoren, oorspronkelijk afkomstig van een der stadspoorten. Het zijn juist de figuren gelijk Minerva of een goed getekende bazuinengel, benevens de bijna verhalende, zoals een koe in de melkbocht, de scheepjes e.d., welke wij afbeelden. Gewone rechthoekige windvansen, zonder enige versiering, tenzij op een markt punt, bleven buiten beschouwing.

Technisch is er ook nog een enkel woord te zeggen. Dat de windwijzer op het minste zuchtje wind gemakkelijk moet kunnen draaien, spreekt vanzelf. Van de eenvoudigste, op een pen gestoken, koker naar de ingenieuze op kogellagers draaiende constructie is eenlangeweg (afb. 1). En wij zwijgendan nog maar over de constructies, die de windrichting langs verschillende assen door een pijl op een aan plafond of wand in de vestibule aangebrachte windroos laat aanwijzen. De electriciteit heeft overigens mogelijk gemaakt dat dit tegenwoordig nog eenvoudiger gaat, zoals in de vestibule van het stadhuis.

Voor het gemakkelijk draaien is het een eerste vereiste, dat de vaan een behoorlijk tegenwicht heeft, hetzij een stang met een bal of pijl zoals de Romein met fasces, eertijds op het stadhuis (afb. 2),

---

¹⁾ De geïllustreerde beschrijving van de Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst, VII, 1, Leiden en Westelijk Rijnland, noemt slechts enkele malen een windwijzer. In het register komt het woord zelfs niet voor. — Gedurende de oorlogsjaren 1940-1945 verdween van een der stadsgebouwen, met name de Bank van lening, een der aardigste ons bekende windwijzers in de vorm van een klarenblazer.

hetzij dat het draaipunt op ongeveer tweederde van de breedte der voorstelling is aangebracht, waarbij dan het kortste einde zo zwaar mogelijk wordt uitgevoerd, zoals de Minerva van de Academietoren (afb. 4).

Nog dient te worden vermeld de somtijds voorkomende, het noorden aanwijzende onbeweeglijke pijl, zelfs enkele malen vergezeld van aanduidingen van de drie andere windrichtingen. Omtrent de ouderdom van de op de oudere gebouwen voorkomende windwijzers valt weinig te zeggen. We mogen aannemen dat vele nog oorspronkelijk zijn en uit de 17de en 18de eeuw dateren, al zal ook menig exemplaar weleens vernieuwd zijn.

De volgende technische gegevens danken wij aan de heer J. P. ZWANENBURG, die op ons verzoek met veel ijver een groot aantal windvanen natekende, een materiaal waaraan onze getekende afbeeldingen grotendeels ontleend zijn en waarvoor wij zeer erkentelijk zijn. De meeste windvanen zijn van koper. Slechts enkele zijn van ijzer. Een der weinige bekende oude ijzeren windvanen, die der turfdragers, thans in het museum „De Lakenhal” (afb. 2), is hoogst waarschijnlijk in natuurlijke kleuren geverfd geweest. Verreweg de meeste windvanen zijn echter verguld. Dit vergulden is een zeer precies werk en geschiedt als volgt: De windvaan wordt eerst goed schoon en geheel vetvrij gemaakt, waarna hij twee-, liefst driemaal behandeld wordt met loodmenie in olie. Als dit droog is, wordt de vaan overgeschilderd met verguldverf, de z.g. *mixtion*, en als deze laag droog is, wordt pas met vergulden begonnen. Ook dit is een zeer precies werk. De velletjes bladgoud moeten voorzichtig op de *mixtion* worden gelegd en met propjes watten worden aangedrukt. Deze velletjes bladgoud worden in de handel gebracht in boekjes van 24 vel en hebben een grootte van 8 x 8 cm. Zo gaat het tenminste tegenwoordig. Hoe de bewerking vroeger was kan moeilijk meer worden vastgesteld, maar dat er bladgoud werd verwerkt moet wel als vaststaand worden aangenomen.

Alvorens plaatsgewijs een opsomming te geven van wat ons bekend is aan bewaarde en ook aan verdwenen, maar door afbeeldingen of mededelingen van ouderen na te speuren, windwijzers, willen wij de meest markante exemplaren naar hun verschillende typen de revue laten passeren.

De kerken voeren al dan niet boven een kruis veelal een haan, symbool der waakzaamheid of herinnering aan de verloochening van Christus door de apostel Petrus. In hoeverre de haan een

aanwijzing zou zijn, dat we in bepaalde streken (zeker niet Rijnland !) met een protestantse kerk te doen hebben, laten we in het midden. De op de lutherse kerken voorkomende Zwaan zou een herinnering zijn aan de voorspelling van HUSS, toen deze op de brandstapel staande gezegd zou hebben: „Gij verbrandt nu een gans (Boheems: Huss), maar over honderd jaar hebt ge met een witte zwaan te doen”, hetgeen dan op LUTHER zou slaan. Te Leiden komt de zwaan voor op het Schachtenhof, dat wellicht vroeger wel, maar thans geen verband met de lutherse gemeente heeft ¹⁾. Over de bazuinengel van de Marekerk zullen we nog afzonderlijk spreken.

Van de *wapenvanen* noemden we reeds die van de stad Leiden met zijn sleutels en schildhoudende leeuw, die heden ten dage nog op vele stadsgebouwen voorkomt en eveneens wordt aangetroffen op het Groene Kerkje te Oegstgeest en de Hervormde kerk te Zoeterwoude-dorp, beide ambachten waar Leiden heerlijke rechten had verworven. Dankbaar is dikwijls gebruik gemaakt van de schildhoudende leeuw, wiens brede lichaam maakt dat hij het door hem vastgehouden wapenschild als het ware verdedigt tegen de aanstormende wind.

Het wapen van het oude Rijnlandse geslacht VAN WASSENAER met de drie wassende manen sierde eertijds vele gebouwen in deze streek en laat duidelijk zijn uitgestrekte macht zien. Wij zijn zo gelukkig een foto van twee merkwaardige exemplaren van Huize „Duivenvoirde” te Voorschoten, dat eeuwen in het bezit van de VAN WASSENAERS is geweest, te kunnen tonen. De ene is een gespleten vaantje met het uitgesneden wapenschild, het andere een wassende maan zonder meer (afb. 7). Wist men niet waar deze windwijzer vandaan kwam, men zou aanvankelijk in twijfel kunnen zijn omtrent de betekenis van deze laatstgenoemde wijzer. Het gevierendeelde Wassenaer-wapen komt ook voor op de Hervormde kerk te Wassenaar.

Gelijk men sprekende wapens heeft, zo zijn er ook *sprekende* windwijzers, waarvan Leiden een goed voorbeeld heeft in de windwijzer van de voormalige Koepoort, zijnde een koe. Voor de wederwaardigheden van dit koperen dier mogen we verwijzen naar het artikel van de Heer ZWANENBURG (*Leids Jaarboekje* 1950, blz. 110-112). Ook het huis van het turfdragersgilde (eertijds nabij de Blauwpoortsbrug) had een sprekende windvaan,

---

¹⁾ Zie: *Leids Jaarboekje* 1948, blz. 65-66.

namelijk een onder zijn last gebogen turfdrager. Een moderne windvaan, die het uitstekend doet, werd een aantal jaren geleden vervaardigd voor de gerestaureerde windkorenmolen „De Valk” (afb. 5).

Bijna alle windmolens hebben een windvaan, meestal een eenvoudige ijzeren, veelal geschilderd in rode, witte en blauwe kleur; een enkele maal met een toepasselijke voorstelling, zoals tot voor kort de houtzaagmolen „De Herder” aan de Haarlemertrekvaart een gepolychromeerde voorstelling van een man met een herdersstaf vertoonde. Merkwaardig is ook de ijzeren windvaan van de windmolen van de Hoogmadese polder bij Hoogmade, waarop geschilderd staat: „Heilige Donatus bewaar ons”, daarmee de wens uitsprekende, dat de patroon tegen het onweer de watermolen voor blikseminslag moge beschermen.

Het is opmerkelijk, dat hoe verder we in de tijd komen, hoe meer in plaats van de wapens de bestemming van het gebouw of de belangen van de eigenaar aanduidende windvanden zijn aangebracht: de zuurkoolvaten van de conservenfabriek van de n.v. v.h. C. E. Nieuwenhuizen (afb. 3). Koeien en paarden zijn bij de landman zeer geliefde motieven, terwijl Pallas de Academie-toren (afb. 4) en het dak der Universiteitsbibliotheek siert. De man met de fasces (pijlenbundel) en het schild met S.P.Q.L. (Senatus Populusque Leidensis, vroedschap en volk van Leiden) stond eertijds op het stadhuis en evenzo de heilige Ludovicus (of Jacobus?) op de Lodewijkskapel. De schutters konden op het huis van de St.-Jorisdoelen steeds hun patroon de draak zien verslaan, gelijk de prent in VAN MIERIS' Beschrijving van Leiden ons leert.

Eigenlijk moet tot de wapenvanden nog gerekend worden de windwijzer van het voormalige Catharinagasthuis, thans Walenkerk aan de Breestraat, met het bekende embleem van genoemd gasthuis en zijn beschermheilige, de heilige CATHARINA van Alexandrië : Messenrad en zwaard ¹⁾.

Schepen, die (tenminste vroeger !) zoveel met de wind van doen hadden, komen verschillende malen voor. De belangrijkste is wel die op de toren van de v.m. hervormde kerk te Warmond, ongetwijfeld ter herinnering aan de admiraal JAN VAN DUVEN-VOORDE onder wie in 1597 de gedeeltelijke herstelling van de kerk

¹⁾ Merkwaardigerwijze was het juist haar naamgenote, de heilige Catharina van Siena (1347-1380; heilig verklaard in 1461), veel jonger dan dit gasthuis, die grote vermaardheid verwierf door haar zorg voor de zieken.

(thans weer een ruïne) tot stand kwam ¹⁾. Deze windvaan is bovendien zeer merkwaardig vanwege de graadboog voor het meten van de windkracht (afb. 8). De R.-K. Scheepjeskerk te Hazerswoude-Rijndijk heeft als windvaan een schip met een daardoorheen verwerkt kruis. Naar men zegt heeft hier vroeger een kapel gestaan, waar de schippers ter kerke konden gaan. Ook de hervormde kerken te De Kaag en Woubrugge, alsmede de N.-H. kapel te Gouwesluis voeren een schip ²⁾. Te Leiden heeft de v.m. Zeevaartschool aan het Noordeinde een ietwat stijve driemaster en — eenvoudiger van aard — het huis van de vroegere beurtschipper VAN DER VELDEN aan de Oude Vest (no. 59a), in de schaduw van de Marekerk, een trekschuit, helaas inmiddels ernstig beschadigd (afb. 3).

Tenslotte nog een enkel woord over de *bazuinengel*, een voor windwijzers wel zeer geëigend motief. De grootste staat op de Marekerk en verkondigt al draaiend de roem van de eronder (onbeweeglijk!) aangebrachte Leidse sleutels. Ook het huis Pieterskerkgracht 9, Pax huis domui, thans nog zetel van de Leidse tekenacademie *Ars Aemula Naturae* ³⁾ en tevens sportschool, is met een fraaie bazuinengel als Faam gesierd. Voorts is het ook een geliefd motief voor boerderijen en hooibergen, o.m. te Zoeterwoude.

Na deze beschouwing van de meest treffende voorbeelden van windvanen laten wij hieronder een korte opsomming van de voornaamste ons bekende exemplaren volgen. Men zal zien dat er, ondanks het verdwijnen van vele oude windwijzers, nog dikwijls nieuwe windvanen op moderne gebouwen worden geplaatst.

OVERZICHT VAN DE BELANGRIJKSTE WINDVANEN IN LEIDEN EN OMSTREKEN⁴

LEIDEN

Stadhuistoren: Het Leidse wapen met strijdende leeuw als schildhouder (afkomstig van de v.m. Wittepoort) met vaste pijlen in vier richtingen. In het puin van het in 1929 verbrande stadhuis werd een windvaan van gelijke vorm gevonden, thans in de Lakenhal.

¹⁾ Geïll. beschr. v. d. Ned. Mon. v. Gesch. en Kunst, Leiden en Westelijk Rijnland, 's-Gravenhage 1944, 2 18.

²⁾ Die te Woubrugge vervaardigd door Ary Joostenz. uit Leiden. Zie Nieuwe Leidse Courant 27.6.1953.

³⁾ L. Jb. 1957, 119-129.

⁴⁾ De hanen op kerktorens werden over het algemeen niet vermeld.

Stadstimmerwerf: Als boven.

Gravensteen : Als boven.

Morschpoort : Als boven.

Zijlpoort: Als boven.

Koepoort (v.m.): Een koe, thans op het woonhuis Zoeterwoudse singel 4; een dergelijke windvaan op de hoek Zoeterwoudse singel-Herenstraat.

Wittepoort: Zie stadhuis.

Academietoren: Minerva met lans, schild en uil. **SAMUEL VAN MUSSEBROEK** maakte in 1670 deze windvaan of een andere van gelijke vorm.

Rijnlandshuis, op schoorsteenkapje: Onversierde vaan met pijl en vaste noordpijl.

Turfdragershuisje (v.m.-, hoek Prinsessekade, eertijds Paardensteeg, Haarlemmerstraat, Schapensteeg) : Turfdrager, thans in de Lakenhal.

Pieterskerk : Haan zonder poten, met vaste noordpijl.

Hooglandsekerk, op vieringstoren: Haan zonder poten.

—, klokketoren: Leids wapen.

Marekerk: Bazuinengel, boven Leidse sleutels.

Lodewijkkerk, eertijds St.-Jacobsgasthuis en **Saaihal**, toren: Heilige Lodewijk?

Waalse kerk, eertijds kapel van het Catharinagasthuis, klokketorentje: Vaan met uitgezaagd Catharinarad en -zwaard.

R.-K. St.-Petruskerk, op toren: Haan zonder poten.

Pieter Loridanshofje, Oude Varkensmarkt 1: Zonder versiering.

Schachtenhofje, Middelstegracht 27 : Zwaan.

Universiteitsbibliotheek, eertijds kapel van het **Falijde** Begijnhof: Hollandse tuin met leeuw en maagd.

Militair Invalidehuis (v.m.-), Hoge **Rijndijk** 25: Schild met Nederlands wapen, leeuw met pijlenbundel.

Gymnasium, Fruinlaan : Gekruiste sleutels.

H.B.S., thans Rembrandt-lyceum, Burggravenlaan, als voren.

Kweekschool voor de zeevaart (v.m.-), Noordeinde: Driemaster.

Laboratorium voor Anorganische chemie, Hugo de Grootstraat 27:

Schild met Nederlands wapen en kroon.

Station **H.I.J.S.M.** (v.m.-), Herensingel: Gekruiste sleutels.

Molen De Valk: Schild met Leids wapen, waarop een valk (Ontwerp **G. VAN DER MARK**, 1947).

Pieterskerkgracht 9, Ars Aemula Naturae en sportschool : Bazuinengel.

Oude Vest 59a, woonhuis van de beurtschipper **VAN DER VELDEN**: Trekschuit (thans nog een kleine rest).

Morschweg 60, conservenfabriek **NIEUWENHUIZEN**: Twee zuurkoolvaten.

Utrechtse Jaagpad 2, v.h. Meelfabriek fa. Bots, thans N.V. Fabr. v.

Caramel enz. **Backer** en Co. : Bazuinengel.

Verdwenen windwijzers

Hogewoerdspoort: Zeemeermin (Prent in: F. **VAN MIERIS**, Beschrijving van Leiden).

Doelen: St.-Joris met de draak (als voren).

T.z.pl. : Scheepje (Tekening **TAVERNIER**, 1783, Un. Bibl., verz. **BODEL NEYENHUIS** 308 1 7).

Prieeel op de Burg: Pegasus (**VAN MIERIS**, a.w.)

Stadsbank van lening, Nieuwsteeg: Klaroenblazer (verdwenen gedurende de oorlogsjaren).

Waalcollege aan de Groenhazengracht (v.m.-) : Lam Gods (brief Prof. Mr. C. van VOLLENHOVEN van 6 nov. 1912 met mededeling van verdwijnen).

Stenschuur (woonhuis), thans Van der Werfpark: Schip en dolfijn of zeegod (Prent van toestand der huizen voor de ramp van 1807).

ALKEMADE

Hervormde kerk De Kaag: Kaagschip (J. B. van LOENEN, Gids voor en kleine kroniek van Leiden e.o., 3de druk, 1905, blz. 146; S. J. FOCKEMA ANDREAE, Poldernamen in Rijnland, Oud-Leiden, serie II, 1952, blz. 24).

ALPHEN AAN DEN RIJN

Raadhuis : Ster (gemeentewapen).

Oudhoornseweg 136, woonhuis dokter J. H.J. PILON, 3 hoornen?

Hooiberg bij boerderij Oudshoornseweg 54: Bazuinengel.

Dikkemolen bij Zwammerdam: Ster (verg. raadhuis).

BENTHUIZEN

Korenmolen „De Haas”: IJzeren haas.

HAZERSWOUDE-dorp

Wipkorenmolen : Vergulde koperen haan.

HAZERSWOUDE-Rijndijk

R.-K. Scheepjeskerk : Verguld zeilschip met een daardoorheen verwerkt groot kruis. (Hier zou vroeger een kapel hebben gestaan, waar de schippers ter kerke gingen.)

R.-K. Zwaantjeskerk (gewijd aan de Heilige Michaël): Vergulde haan zonder poten (geen zwaan. De naam mogelijk ontleend aan een naburige herberg). Voorts op het koor: Heilige Michaël die de draak verslaat.

Boerderij „De zwarte raaf”: Zwart geschilderde raaf op schoorsteen, die is afgedekt door een schoorsteenkap, gesteund door gekrulde, gesmeed-ijzeren schoren.

HOOGMADDE

Watermolen van de Hoogmadese polder: IJzeren windvaan met opschrift: Heilige Donatus bewaar ons (Donatus is de patroon tegen het onweer).

KATWIJK/BINNEN

Hoofgebouw van het Missiecollege St.-Willibrord, eertijds deel uitmakend van het aan de VAN WASSENAERS VAN CATWIJCK behorende huis 't Sant: eenvoudige windvaan met drie wassenaars.

V.m. koetshuis aan de Zandlaan: gespleten vaan met drie wassenaars. Schoenmakerij in de Van Egmontstraat no. 3: Zeilschip.

KATWIJK a/ZEE

Chr. Industrie- en Huishoudschool: Polychrome bezemende vrouw, met noord-pijl.

LEIDERDORP

Raadhuis: Leeuw met opgeheven zwaard.

Nederl. herv. kerk: Wapen van Leiderdorp (twee schuin gekruiste sleutels, over alles heen een golvende dwarsbalk) met strijdende leeuw als schildhouder.

LEIDSCHEMENDAM

Ned. herv. kerk: Verguld koperen bazuinengel.

NOORDWIJK/BINNEN

Nederl. herv. kerk, toren: Door een leeuw gehouden wapen Van der Does (5 en 4 ruiten).

—, dakruiter : Volledige haan.

R.-K. kerk, St.-Jeroenskapel: S. 1. door elkaar.

NOORDWIJK^a/ZEE

Vuurtoren: Meermin met drietand blazend op zeehoorn; draaiende pijl en vast kruis met de vier windstreken.

OEGSTGEEST

Groene (tegenwoordig : Willibrord) kerkje : Verguld koperen wapen van Leiden (twee schuingekruiste sleutels (verg. Zoeterwoude) gehouden door strijdende leeuw; vaste noordpijl).

Oud-Poelgeest: Twee windvanen met het wapen van het geslacht **POELGEEEST** (dwarsbalk vergezeld van drie leeuweriken).

Endegeest: Twee gelijke windvanen met gespleten wimpels en twee, een gekroond wapen houdende, leeuwen.

Holmaren, Haarlemmertrekvaart 2 1: Bazuinende meerman.

Vaartzicht, **Haa**rlemmertrekvaart, op hooiberg: paard.

De **Kwakel**, Ha; rlemmertrekvaart **19A**; Zeilschip.

RIJNSBURG

Nederl. herv. kerk, toren: Verguld koperen windvaan met verbasterde vorm van een burcht met drie torens.

Nederl. herv. school (ca. 1895) : Geopende bijbel.

SASSENHEIM

Raadhuis: Moderne windvaan in de **vorm/met** een gestileerde narcis.

Boerderij, Rijksstraatweg 60 (Warmonderdam) : Gepolychromeerde koe, op schoorsteenkap.

VOORSCHOTEN

Ned. herv. kerk, toren: Verguld koperen vaan met wapenschild met drie wassenaars, boven het schild een kroon.

Duivenvoorde: Twee vanen met wapenschild met drie wassenaars.

—, bijgebouw: Twee vanen in de vorm van een wassenaar.

Bouwlust, anno 1879, Papelaan 43: Koe, melkammers en hekje.

WARMOND

Ruïne van de v.m. Ned. Herv. Kerk, toren : Verguld koperen driemaster.

Aan voorste mast schaalverdeling voor een windkrachtmeter; aan de hoofdmast draaibaar vaantje.

Huis te Warmond: Kloeke, onversierde windvaan op beide hoektorens.

—, eertijds: Fortuna en op een zeepaard rijdende Neptunus (Prent in: P. Merula, Placaten van de wildernissen, 's-Hage 1605; zie afb. 9. Dorpsstraat 80, apotheek: Weegschaal.

WASSENAAR

Ned. Herv. Kerk, toren: Verguld koperen windvaan met het wapen van Wassenaar.

Raaphorst, schuur van een der boerderijen : Pauw (Afkomstig van het aan de overzijde van de straatweg gelegen huis De Pauw?).

Rijksstraatweg, moderne villa, nabij Huize de Pauw: Pauw.

ZOETERWOUDE-dorp

Ned. Herv. Kerk, toren: Haan.

-, koor: Verguld koperen windvaan met het Leidse wapen en strijdende leeuw als schildhouder (Zoeterwoude was, evenals Oegstgeest een aan de stad toebehorende heerlijkheid).

Dorpstraat 2, scheepswerf: Schip.

Vrouwenweg, Café de Vriendschap: Moderne windvaan in de vorm van een zeilschip.

Miening 2, woonhuis dokter W. Kortmann: Aesculaapstaf.

HET GEBOORTEJAAR, DE MOEDER EN DE WONING VAN LUCAS VAN LEYDEN

door

MR. D. KONING

In een artikel in de Leidsche Courant van 12 februari 1858 schreef Jhr. W. J. C. RAMMELMAN ELSEVIER, de bekende gemeentearchivaris van Leiden, dat de Leidse organist meester Dirck Florisz. twee dochters had, Beatrix en Clementia, van welke Beatrix vóór 1494 huwde met de schilder Hüge Jacopsz. en dat uit dit huwelijk Lucas, de als Lucas van Leyden beroemd geworden schilder, is geboren.

FRANZ DÜLBERG heeft RAMMELMAN ELSEVIER hierin gevolgd. In een artikel in Oud-Holland 1899 ¹⁾ noemt ook hij als de vader en moeder van Lucas: Hüge Jacopsz. schilder en Beatrys meester Dirck Floryszoonsdochter.

Dat Hüge Jacopsz. de vader was, staat voldoende vast, reeds VAN MANDER heeft die naam, vermoedelijk aan overlevering ontleend, opgetekend.

Beatrys, de dochter van meester Dirck Florysz. ²⁾ was echter de tweede vrouw van Hüge Jacopsz. en niet de moeder, maar de stiefmoeder van Lucas. De datering van het huwelijk (vóór 1494) is m.i. twijfelachtig en berust waarschijnlijk op het traditionele geboortejaar van Lucas in 1494, dat echter door PELINCK terecht is aangevochten en op 1489 is gesteld ³⁾.

Blijkens een akte in het weeskamerarchief (Grote bewijzenregister A. 480) compareerde op 23 december 1500 voor schepenen van Leiden Hüge Jacopsz. schilder, die aan de vijf weeskinderen, gewonnen bij de overleden Marie Heynricxdochter, zijn eerste vrouw, het moederlijk erfdeel bewees. De kinderen worden met name genoemd: Lucas, Katrijn, Marie, Griet en Barber.

Heynrick Danelsz. als grootvader en Florys Jacopsz. als oom van de weeskinderen verlenen hun goedkeuring aan het „bewijs”, dat 100 pond comans payement omvat, terwijl Cornelis Jansz. als borg voor Hughe Jacopsz. optreedt.

De in de akte genoemde kinderen zijn alle van elders bekend. Barber is in 1509 overleden, hetgeen blijkt uit een reeds door RAMELMAN ELSEVIER gepubliceerde post in de tesoriersrekening 1508/9 (arch. inv. no. 589. fol. 4) :

„ontfanck van besterftgelt in ste pieters prochie van den goeden van barbara huge jacopszoen die schildersdochter voor den 50 en penninck —.8.—.”

De andere dochters: Katrijn, Marie en Griet zijn opgetreden in een proces over de nalatenschap van Lucas, zoals door DÜLBERG in zijn bovenaangehaald artikel wordt medegedeeld.

In hetzelfde artikel vertelt DÜLBERG nog van een broer van Lucas, Dirck Hugenz. geheten, die in financiële moeilijkheden kwam te verkeren en voor wie Lucas borg is geweest. Het ontbreken van Dirck Hugenz. in de akte van 1500 is een aanwijzing, dat hij geboren is uit het tweede huwelijk van Hüge Jacopsz. met Beatrys *Dircxdr.*

Door de akte staat vast de naam van Lucas' moeder: Marie Heynricxdochter en de naam van zijn moederlijke grootvader: Heynrick Danelsz., over wie ik verder geen gegevens heb gevonden.

Verder blijkt uit de akte, dat Hüge Jacopsz. op 23 december 1500 reeds hertrouwd was („Marie Heynricxdr. zijn eerste vrouw”).

De oom Florys Jacopsz. zal waarschijnlijk een broer van Hüge Jacopsz. geweest zijn. Ik kom beide namen nog eens tezamen tegen in een akte van 18 juli 1506 (weesk. arch. G.Bw.A. 512. II.), waarbij Clemense weduwe van Claes Broersz. aan haar vier weeskinderen Bastiaen, Loy, Claer en Alijt het vaderlijk erfdeel bewijst.

Vincent Claesz., Engebrecht Gerytsz., Florys Jacopsz. en Hüge Jacopsz. hechten als „naeste magen” van de weeskinderen hun goedkeuring aan het „bewijs”. Het is mogelijk dat de twee laatstgenoemden dezelfde personen zijn als de vader en oom van Lucas, maar verwantschap met Claes Broersz. of zijn weduwe heb ik niet kunnen vaststellen.

De borg Cornelis Jansz. heb ik in betrekking tot Hüge Jacopsz. niet kunnen identificeren. Misschien was hij de Cornelis Jansz., wiens weduwe, joncfrouw Margriet, in 1515 naast Hüge Jacopsz. woonde, zoals hieronder blijkt.

RAMELMAN ELSEVIER heeft het moederschap van Beatrys afgeleid uit twee rentebrieven, die op het leven van de zusters Beatrys en Clemeynse zijn gesloten. In de bestaande lijfrente-

registers komen de renteposten van jaar'tot jaar voor als verantwoording van de uitbetaalde rente. In de marge bij de posten treft men soms aantekeningen aan, die in casu enkele bijzonderheden opleveren.

In de tresoriersrekening 1485/6 (arch. secr. inv. no. 659. fol. 40) wordt als ontvangst voor een door de stad op **Onser Lieven Vrouwendage conceptio** (8 december 1485) verkochte lijfrente op twee levens geboekt :

„beatrys ende clemeynse meester dirck floryszoens dochteren
33 st. 4 p. gr. tsjaers den penninck 10, beloept 16 pond, 13 st.,
4 p. groot, facit 133.6.8.”

In de lijfrenteregisters vindt men bij deze post de volgende aantekeningen ⁴⁾ :

- 1502 betaald Hüge Jacopsz. schilder, Beatrys' man.
- 1506 betaald Hüge Jacopsz. haar man.
- 1513 betaald Hüge Jacopsz. Beatrys' man.
- 15 14 betaald *meester Lucas Hüge Jacopsz.z.*
- 1529 Beatrys en Clemeynse worden beide genoemd.
- 1530 Beatrys en Clemeynse worden beide genoemd.
- 1551 alleen Clemeynse wordt genoemd, betaald heer Foey van Zijl pater van St. Ursulen.
- 1552 als 1551.

De tweede post is door de stad verkocht St. Michielsdage 1487 (29 september) (tres. rek. 1486/7 arch. secr. inv. no. 560 fol. 44 vso) op het leven van dezelfde twee zusters (26 st. 8 p. groot tsjaers den penninck 9, beloept 12 pond groot, facit 96 pond).

In de tres. rek. 1498/9 (arch. secr. inv. no. 579 fol. 248) wordt de uitgave van de rente verantwoord ten name van

„beatrys dircxdr. ende
clemeyns dircxdr. int susterhuys, meester dirck floryszoens dochteren”.

Clemeynse is dus inmiddels in een klooster opgenomen en wel in het St. Ursulenklooster te Leiden.

Bij deze post komen in de renteregisters de volgende aantekeningen voor ⁵⁾ :

- 1498 betaald Hüge Jacopsz. schilder.
 1506 „Clemeynse proffesside zuster tot st ursulen”.
 15 14 betaald pater Bartholomeus Cornelisz.
 1518 betaald mr Bartholomeus Cornelisz. pater tot st ursulen.
 1529 Beatrys en Clemeynse worden beide nog genoemd.
 1530 Beatrys wordt niet meer genoemd.
     betaald heer Foey van Zijl.
 1551 betaald heer Foey van Zijl pater van st ursulen.
 1552 Clemeynse obijt a°. 52.

Uit deze marginale aantekeningen kan met waarschijnlijkheid worden afgeleid, dat Beatrys, de vrouw van Hüge Jacopsz. in 1530 gestorven is ⁶.

In 1529 wordt zij in beide posten nog genoemd, in 1530 komt haar naam in de tweede post niet meer voor. Weliswaar staat zij in 1530 nog wel genoemd in de eerstgenoemde post, doch bij een lijfrente op twee levens was men begrijpelijkerwijze niet zo nauwkeurig met de aantekening van het overlijden van de eerstgestorvene. De rente werd nl. doorbetaald tot de dag van overlijden van de langstlevende van beiden.

Verder blijkt uit de aantekening in 1552 bij de tweede post de sterfdatum van Clemeynse : 12 november 1552 ⁷).

In de aantekening bij de tweede post in het lijfrente register van 1498, dat de rente aan Hüge Jacopsz. is betaald, is een aanwijzing te vinden, dat Hüge en Beatrys in dat jaar reeds getrouwd waren.

De eerste post is in 1514 aan Lucas uitbetaald. Uitgaande van het vroeger aangenomen geboortejaar, 1494, zou hij toen nog onmondig geweest zijn. Ook *dit pleit voor een vroeger geboortejaar*.

Onder de bijlagen bij de tesoriersrekeningen treft men honderden kwitanties aan van uitbetaalde renten. Helaas ontbreken de bijlagen bij de tesoriersrekening 1514, in welk jaar de marginale aantekening mr. Lucas Hüge Jacopsz.z. als ontvanger van de rente noemt. Toch kan een dergelijke kwitantie, die als eigenhandig schrift van Lucas een kostbaar document zou opleveren, nog wel eens te voorschijn komen, nl. over een jaar, waarin de naam van de ontvanger niet in de marge genoemd is. Zo heeft Rammelman Elsevier een kwitantie van Hüge Jacopsz. betreffende de

eerste lijfrentepost, verschenen 8 december 1510, afgedrukt in de Leidsche Courant (t.a.p.).

Het archief van Leiden bewaart een ongedateerde rekening van het bongeld (arch. secr. inv. no. 945). Op folio 30 van de rekening wordt in het bon „Vleyshuysvierendeel” Huge Jacopsz. schilder genoemd. Hij werd aangeslagen voor 36 stuivers. Deze rekening kan door vergelijking met andere bronnen vnl. met de besterftelijsten in de tresoriersrekeningen van 1500, 1502 en 1503 gedateerd worden op 1502, hetgeen klopt met een mededeling van Rammelman Elsevier, dat in 1497 een hoofdelijke omslag voor 6 jaar werd geheven, waarin Huge Jacopsz. in het bon Vleyshuys werd aangeslagen voor 32 stuivers ⁸.

Verder is er nog een eveneens ongedateerde lijst van schutters en kapiteins (arch. secr. inv. no. 1176), welke lijst door vergelijking vnl. met gegevens uit het weeskamerarchief op omstreeks 1518 gedateerd kan worden. In deze lijst worden in hetzelfde bon Vleyshuys op folio 8 op elkaar volgend genoemd: Huge Jacopsz. schilder capiteyn en Lucas Hugenz.

Deze beide registers, aangevuld met andere gegevens, maken het mogelijk met vrij grote nauwkeurigheid vast te stellen, waar Huge Jacopsz. en zijn zoon Lucas in 1502 en c. 1518 gewoond hebben.

Die registers zijn nl. ingedeeld naar de woonplaatsen en wel volgens de bonnen. Het bon Weeshuis, waar het nu om gaat, werd begrensd door het Rapenburg, de Breestraat, de Pieterskerkkoorsteeg en de Langebrug. In het bon zelf is de volgorde van de huizen gevolgd en wel in beide registers van de kant van het Rapenburg naar de Pieterskerkkoorsteeg. Het zou te ver voeren om alle vergelijkingsmateriaal, dat tot deze conclusie leidt, in dit artikel op te sommen.

De registers van 1502 en c. 1518 bestuderende, komt men nu voortgaande in de richting van de Pieterskerkkoorsteeg en met inachtneming van ander vergelijkingsmateriaal in de buurt van de Diefsteeg als de plaats van het huis van Huge Jacopsz.

Een akte uit het weeskamerarchief bevestigt deze plaatsbepaling. (G.Bw.B. 10 vso). Blijkens die akte op 21 februari 1515 voor schepenen verleden, komen in de boedel van joncfrouw Margriete, Cornelis Janszoens weduwe en van haar weeskinderen twee huizen voor, één in de Breestraat en één in de Diefsteeg, die achter aan elkaar belend zijn. Joncfrouw Margriet woonde toen in het eerst-

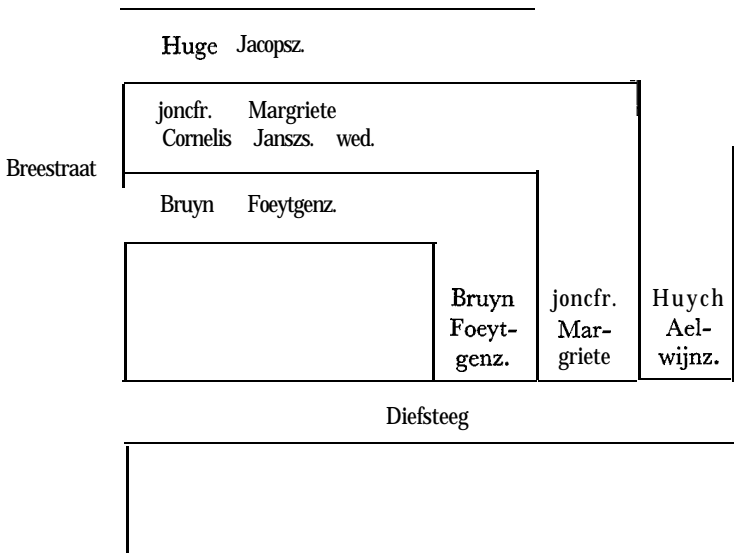
genoemde huis. Als belending van het huis in de Breestraat geeft de akte aan:

aan de ene zijde: Huych Jacopsz.
 aan de andere zijde: Bruyn Foeytgenz.
 achter: Huych Aelwijnsz.,

en van het huis in de Diefsteeg:

aan de ene zijde: Huych Aelwijnsz .
 aan de andere zijde: Bruyn Foeytgenz.
 achter: het voorn.huis in de Breestraat.

Op het eerste gezicht zou men geneigd zijn Bruyn Foeytgenz. met zijn huis op de hoek van de Diefsteeg te plaatsen, maar bij raadpleging van de kaart van c. 1597 van VAN DULMENHORST ⁹⁾ blijkt de ligging van de percelen iets ingewikkelder te zijn. Schematisch voorgesteld is de situatie als volgt:

Het huis van Huye Jacopsz. is het eerste huis in de Breestraat, dat niet tevens een uitgang in de Diefsteeg heeft, anders zou Huye Jacopsz. immers in de akte van 15 15 ook als belending in de Diefsteeg genoemd zijn.

Het eerste huis in de Breestraat dat op de kaart van VAN DULMENHORST geen uitgang heeft in de Diefsteeg is dat van Jeroen Gerritz. beeldestnijder, dat was toentertijd het vierde huis van de hoek.

PLEYTE ¹⁰⁾ geeft aan dit huis het nummer 83 volgens de nu nog geldende nummering. Dat was echter tot voor kort het derde huis van de hoek.

Door vergelijking van de maten op de kaart van VAN DULMENHORST met de huidige situatie mag men aannemen, dat het tweede en derde huis op die kaart, gerekend van de Diefsteeg, later samengevoegd zijn tot no. 81 (het vroegere gebouw van de Twentsche Bank), zodat inderdaad op no. 83, tegenwoordig de banketbakkerij van de firma Van der Heijden, het huis van Hüge Jacopsz. moet hebben gestaan. Nu zijn wij zo gelukkig nog ander vergelijkingsmateriaal te hebben, dat ons tevens een afbeelding van het bewuste huis oplevert op het einde van de 16de eeuw en wel een op perkament getekend gezicht in de Breestraat (zie de afb.) ¹¹⁾, waarop naar de indeling van VAN DULMENHORST ook het vierde huis van de hoek, dat overigens niet meer de gevel uit de tijd van Lucas van Leyden vertoont, de plaats aangeeft, waar hij heeft gewoond.

Tenslotte volgen nog enige afzonderlijke gegevens.

Hüge Jacopsz. die schilder woonde in 1480 aan de Heerstraat buiten de Rijnsburgerpoort, hetgeen blijkt uit het archief van de kloosters regest no. 1640:

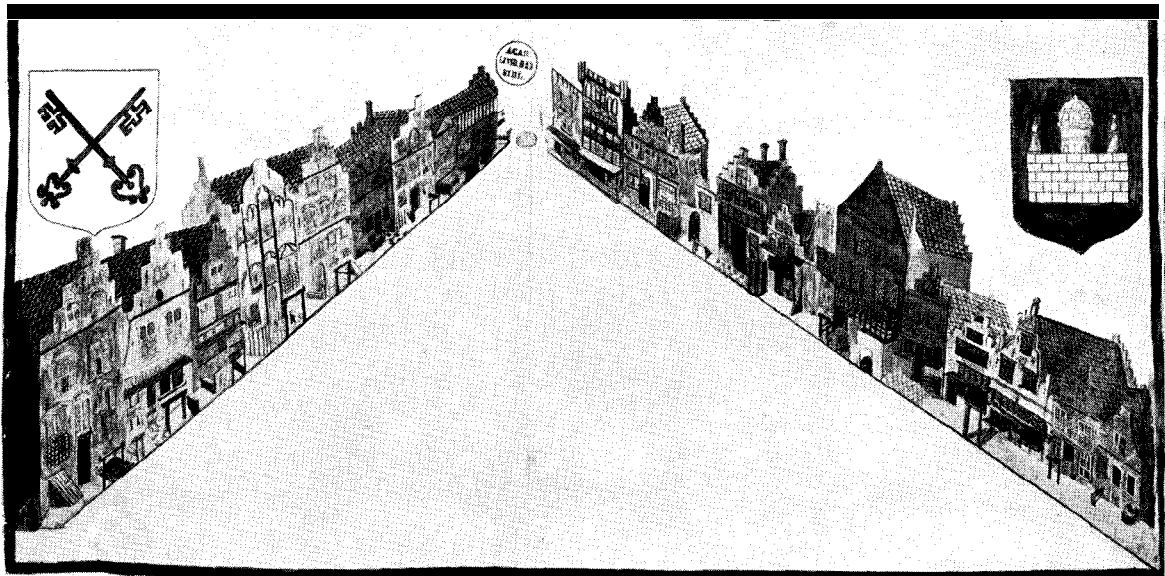
1480 december 2. Prior en convent der Regulieren in sinte Jheronimusdal erkennen verkocht te hebben aan Fije Pietersdochter, weduwe van Wermhout Hugenz. het levenslang bewoonrecht van een huis met keuken onder de Hooge Kamer aan de Heerstraet buiten de Reijnsburgerpoirt, bewoond door Hüge Jacopsz., die schilder ¹²⁾.

Rekening van den pontgelde ende van den besterften 1488-1489 (arch. secr. inv. no. 944 fol. 2 vso).

Besterften in sinte pieters prochie.

Hüge jacopsz. die scilders moeder is gestorven dair of dat hoir erfnamen gegeven hebben 2 rijns gulden t stuc 40 gr., facit 2.13.4

In het boven genoemde kohier van door de stad in 1528 verkochte rentebrieven wordt op fol. 4 vso in het Gasthuysvierendeel genoemd : Lucas Hügen.

Foto H. Kleibrink

DE BREESTRAAT

gezien van de Mandenmakerssteeg en Diefsteeg naar de Blauwe Steen. — Kaart van de ge-
buurte Steyenburg. Gekleurde tekening op perkament, eind 16de eeuw. — Verz. Bodel
Nijenhuis., Univ. Bibl. Leiden.

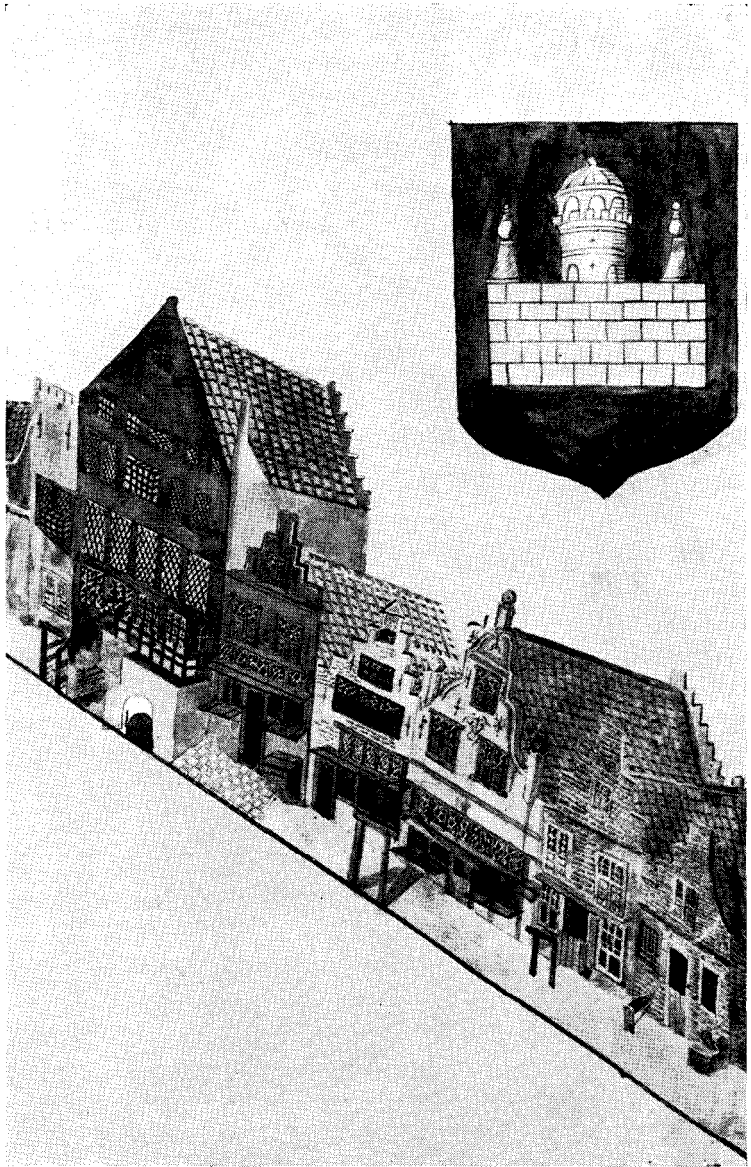
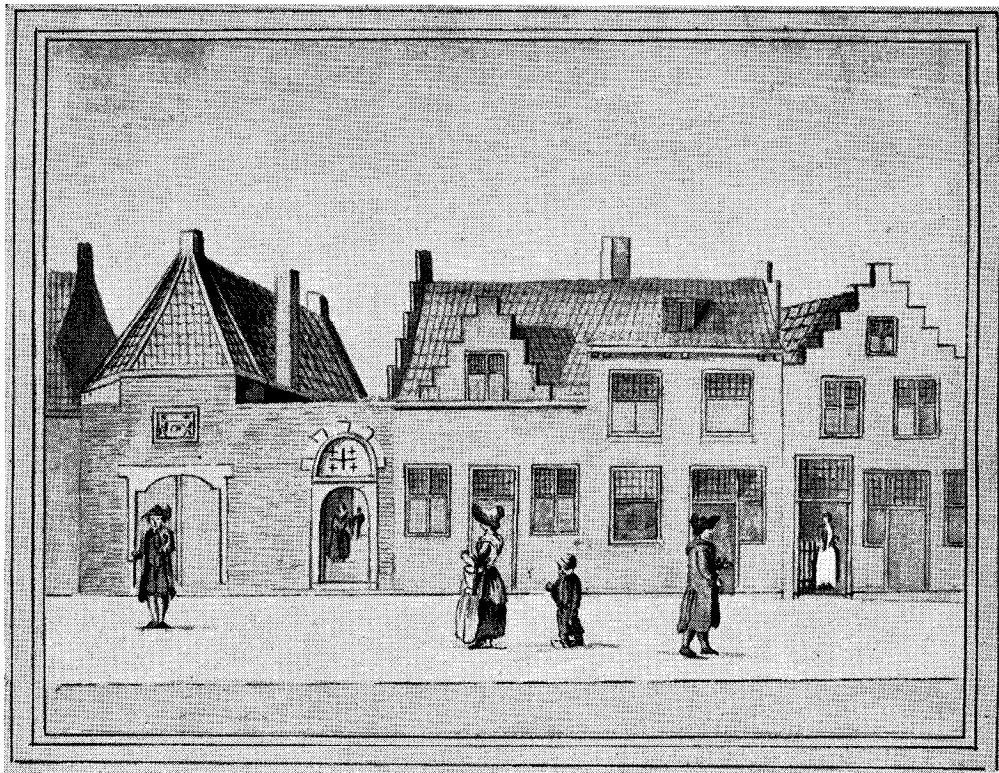

Foto H. Kleibrink

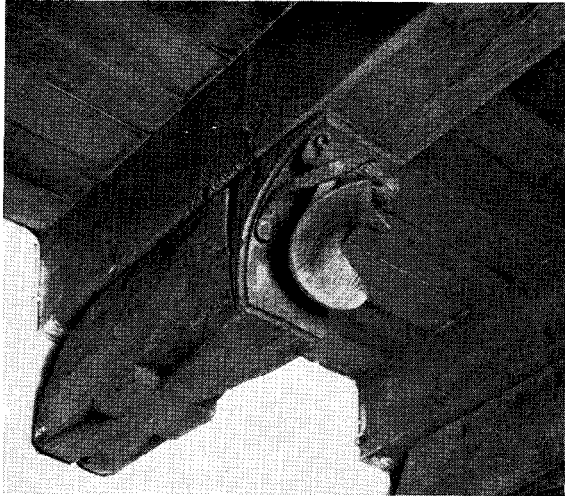
DETAIL VAN DE KAART VAN DE GEBUURTE STEYNEBURG.
Op de plaats van de eerste drie huizen van rechts thans de Twentsche Bank. Het vierde huis, thans de banketbakkerij A. van der Heyden, was eertijds eigendom van Hugo Jacobs, de vader van Lucas van Leyden.

Afb. 2. INGANG JERUSALEMSHOFJE
aan de Cellebroersgracht (thans Kaiserstraat). — Aquarel, ca. 1785; Gem.-archief.

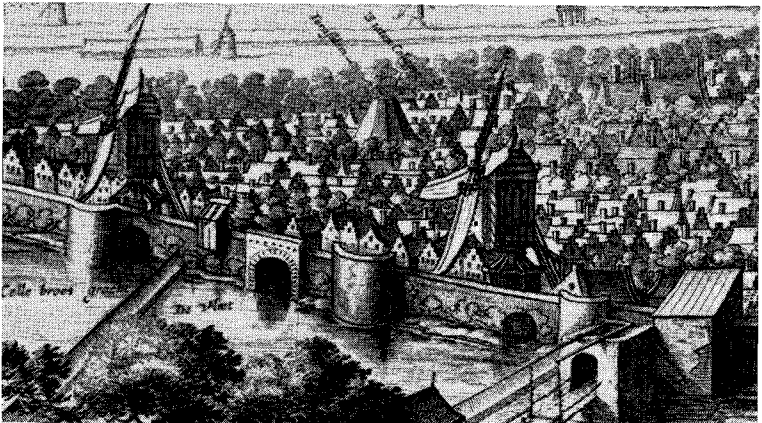
Foto Prentenkabinet R.U.L.

Foto A. Dingjan

Afb. 3. SLEUTELSTUK UIT HET JERUSALEMSHOFJE.
(Sted. Museum „De Lakenhal”)

Foto H. Kleibrink

Afb. 4. GEZICHT OP LEIDEN
tussen Cellebroersgracht en Koepoort. In het midden het tentvormige
dak van de Jerusalemskapel. — Detail van het prospect van 1647.

Waar uit de lijst van schutters van c. 1518 is op te maken, dat Lucas toen nog ten huize van zijn vader woonde, terwijl hij in 1528 in een ander bon genoemd wordt, zou hierin een aanwijzing gevonden kunnen worden, dat hij getrouwd is tussen 1518 en 1528 ¹³⁾).

's Gravenhage.

1) **FRANZ DÜLBERG**. Die Persönlichkeit des Lucas van Leyden in Oud-Holland 1899 bl. 65-83.

2) **RAMMELMAN ELSEVIER** deelt in het genoemde artikel mede, dat meester **Dirck** Florysz. op 1 mei 1474 een lijfrente van de stad gekocht had, welke tot zijn overlijden in 1501 is uitbetaald. Als bron wordt genoemd „tres. rek.” zonder jaaraanduiding. Ik ben de rente in de rente-rekeningen niet tegengekomen en de tres. rek. 1500/1, waar men het overlijdensjaar in de rubriek „verstorven lijfrenten” zou moeten tegenkomen, ontbreekt in het Leidse archief. Dat de vader van Beatrys organist was, heb ik niet bevestigd gevonden.

3) **E. PELINCK** in Oud-Holland 1949, bl. 193-196.

4) Lijf- en losr. reg.	1501/2,	arch. secr. inv. no.	822,	fol.	4.
„ „ „ „	1505/6,	„ „ „ „	824,	„	6.
„ „ „ „	1512/3,	„ „ „ „	930,	„	4
„ „ „ „	1513/4,	„ „ „ „	844,	„	2:
„ „ „ „	1528/9,	„ „ „ „	„	„	1 vso.
„ „ „ „	1529/30,	„ „ „ „	833,	„	2.
„ „ „ „	1550/1,	„ „ „ „	834,	„	4.
„ „ „ „	1551/2,	„ „ „ „	835,	„	4.

5) Lijf- en losr. reg.	1497/8,	arch. secr. inv. no.	819,	fol.	29.
„ „ „ „	1505/6,	„ „ „ „	824,	„	67 vso.
„ „ „ „	1513/4,	„ „ „ „	830,	„	20.
„ „ „ „	1517/8,	„ „ „ „	831,	„	23 vso.
„ „ „ „	1528/9,	„ „ „ „	844,	„	10 vso.
„ „ „ „	1529/30,	„ „ „ „	833,	„	27.
„ „ „ „	1550/1,	„ „ „ „	834,	„	42.
„ „ „ „	1551/2,	„ „ „ „	835,	„	43.

6) **RAMMELMAN ELSEVIER** t.a.p. noemt als sterfjaar van **Beatrijs** 1531, zonder bronvermelding.

7) **RAMMELMAN ELSEVIER** t.a.p. schrijft, dat **Clemeynse** is gestorven tussen 1552 en 1559.

8) Ik moge in het midden laten of de 32 stuivers van 1497, dan wel de 36 stuivers van 1502, of beide juist zijn.

9) Kaart 111 in het bekende kaartenboek van **VAN DULMENHORST**, gereproduceerd door **W. PLEYTE**, Photolithografische afbeelding van . . . enz. (Leiden 1874).

10) **PLEYTE** t.a.p.

11) Buurtkaart Steyenberg. Origineel atlas **BODEL NIJENHUIS**. Univ. Bibl. Leiden; copieën in de Lakenhal en Gemeente-archief (no. 852). De Heer E. **PELINCK**, die op deze tekening mijn aandacht vestigde en de maten van de percelen op het kadaster wilde vergelijken, zeg ik daarvoor gaarne dank.

12) Deze mededeling wordt reeds gevonden bij G. J. **HOOGWERFF**, De Noord-Nederlandsche schilderkunst 111 (1939), 213, noot 4, ontleend aan N. **BEETS**, Lucas de Leyde, Bruxelles et Paris 1913, bl. 18. **BEETS** had de mededeling ontvangen van de vroegere gemeente-archivaris Mr. Dr. J.C. **OVERVOORDE**.

13) Bij **WOLTMANN-WOERMANN**, Geschichte der Malerei 11, 531, aangehaald bij **DÜLBERG** t.a.p. bl. 72, noot 3, wordt medegedeeld dat Lucas van Leyden in 1515 trouwde, hetgeen dus waarschijnlijk met juist is. **HOOGWERFF** t.a.p. 111. 2 15 schrijft, dat niet bekend is in welk jaar Lucas met Elisabeth van Bosschuysen huwde.

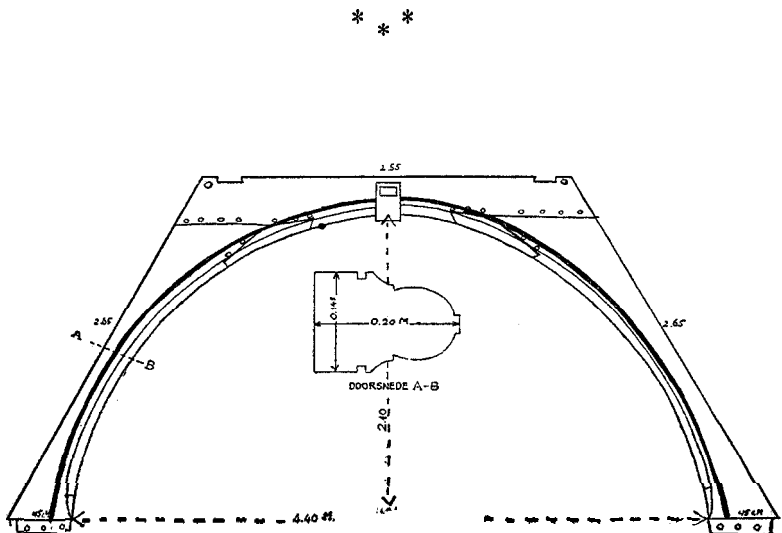

Foto Prentenkabinet R.U.L.

Afb. 1. **BEKEHOUTEN KAPSPANT** UIT HET **JERUSALEMSHOFJE**.
(Sted. Mus. „De Lakenhal“).

DE HEILIGE-GRAFKAPEL VAN HET JERUSALEMSHOFJE

door

E. PELINCK

De meeste Leidenaren kennen — aan de Kaiserstraat, eertijds Cellebroersgracht — het thans onder het beheer van de Nederlands Hervormde Diaconie staande Jerusalemshofje, oorspronkelijk een hofje voor 13 oude mannen, gesticht door WOUTER YSERANDS in 1467 naar aanleiding van zijn pelgrimstocht naar het Heilige Land in 1462. Hier werd de paasezel bewaard voor de processie, waarbij de leden van de Jerusalemsbroederschap voorop liepen. Behalve de woningen (die aan het eind van de 19de eeuw vernieuwd werden) ¹⁾ was er een z.g. Kruiskapel, die echter, nadat hij achtereenvolgens had gediend tot scherm-school (1585), Lutherse kerk (1613-1618), Engelse kerk (1622-1644), plaats voor lakenpersen, gildehuis der bierdragers (na 1685 tot ca. 1766?), opslagplaats voor turf en wijn (1811 e.v.) in 1887 gesloopt werd, zodat er niets meer uit de oorspronkelijke tijd over is.

Men verzuimde opmetingen te maken en als bijzonderheid mag worden aangemerkt dat een eikehouten geprofileerde kapspant in drie delen (afb. 1), alsmede vijf sleutelstukken met gesneden schildjes (afb. 3) naar de Lakenhal werden overgebracht (cat. voorwerpen 1924, no. 824 en 825). De kadastrale kaarten wekken de indruk van een rechthoekig gebouw met de korte kant aan de Kaiserstraat en gelegen ten zuiden van de ingang naar het hofje. Een aquarel uit 1785 (afb. 2) van de nog steeds niet geïdentificeerde tekenaar die alle openbare gebouwen en stichtingen te Leiden op een ietwat primitieve wijze vereeuwigde, alsmede een

---

¹⁾ De huisjes werden vernieuwd in 1892, 1901, 1930 en 1936. (Zie: J. J. ORLERS, *Beschrijvinge der stadt Leyden*, 1641, blz. 142-144; FR. VAN MIERIS, *Beschrijving der stad Leyden* 1, 1762, blz. 246-255; CHR. LIGTENBERG, *De armenzorg te Leiden tot het einde van de 16de eeuw*, diss. Utrecht 1908, blz. 248-254; *Ned. Spectator*, 1875, blz. 170; *Leidsch Jaarboekje* 1904, blz. 40-65; id. 1911, blz. 135-139; id. 1931, blz. 100-101; id. 1948, blz. 52-53.)

aquarel van JAN BIJLAERT (beide in het Gemeentearchief) laten ons aan de straat een veelhoekige sluiting zien (met een later aan-gebrachte brede deur en de gevelsteen van het bierdragersgilde, thans eveneens in de Lakenhal), waarnaast zich de ingang tot het hof bevindt met een gevelsteen met het Jerusalemskruis.

Al wekken de beide aquarellen de indruk, dat het veelhoekige dak in de 18de eeuw aan de andere kant geleidelijk overging in het dak van het erchter gelegen langwerpige gedeelte van de kapel, toch wettigt een spitstoelopend dak daar ter plaatse op het prospect van Leiden van 1647 (afb. 4) ¹⁾, met aanduiding „Jerusalem”, de veronderstelling, dat we aan de straatzijde oorspronkelijk met een centraalbouw met afzonderlijk spits dak te doen hadden; ook de kaart van BAST uit 1600 maakt ondanks zijn kleine schaal die indruk.

Een artikel van Ir. R. MEISCHKE ²⁾ over de aan de Amsterdamse St.-Olafskapel toegevoegde Heilige-Graf- of Jerusalemskapel wees ons de weg naar grotere zekerheid omtrent de vorm van de Leidse kapel, die hoogst waarschijnlijk grote gelijkenis moet hebben gehad met de Goudse Jerusalemskapel ³⁾ (afb. 5), d.w.z. een veelhoekige centrale bouw, die door op drie zuiltjes rustende bogen met een zaalvormige ruimte verbonden was; uit de rekeningen zou echter kunnen blijken dat er te Leiden een oxaal is geweest. Of de Leidse kapel, welke ca. 37 jaar ouder was dan de Goudse, eveneens een stenen stergewelf had, weten we niet. De bewaarde kapspant, die een ruimte van ca. 5 meter heeft overspannen, kan namelijk ook van het schip afkomstig zijn.

Omtrent de inrichting kunnen we op grond van vergelijkingen met andere dergelijke kerken in het buitenland ⁴⁾ en het testament van de stichter ook een en ander gissen. De stichter zegt dat de „maet” van het Heilig Graf in zijn kantoor ligt. We zouden kunnen concluderen dat het bekende gebouwtje zou moeten worden nagebouwd, gelijk dit ook elders gebeurde. Volgens de rekeningen zou er ook iets boven dit graf zijn aangebracht, doch zowel Mejuffrouw LIGTENBERG als OVERVOORDE neemt aan dat

---

¹⁾ *Leids Jaarboekje 1954*, afb. t.o. blz. 120.

²⁾ *Maandblad Amstelodamum* 43 (1956), blz. 160; zie ook: 45 (1958), blz. 4.

³⁾ S.J. FOCKEMA ANDREAE en E.H. TER KUILLE, *Duizendjaar bouwen in Nederland* 1 (1948), blz. 296.

⁴⁾ Zie o.m.: J. A. B. M. DE JONG, *Architectuur bij de Nederlandsche schilders vóór de Hervorming*, diss. Nijmegen 1934, blz. 113 ev.

het een schilderij was, naar een afbeelding, die hij had meegebracht ¹⁾. Voor een model op ware grootte zou deze kapel ook te klein zijn geweest, te meer indien er zoals zal blijken, nog een altaar stond. Met de „maet” zal de stichter dan ook wel de lengte van de graftrög hebben bedoeld.

Volgens een door RAMELMAN ELSEVIER gepubliceerde maar niet meer terug te vinden, passage uit het testament van WOUTER YSBRANTS zouden boven het altaar (wel tegen de straatzijde) de drie kruisen moeten worden aangebracht met aan de noordzijde 18 treden. In een „uytlaet” aan de zuidzijde (het later verkochte huisje aan die zijde?) moest een stenen kribbe, zoals te Bethlehem, worden gemaakt. Een voorbeeld daarvan treft men aan op het Amsterdamse schilderij in het Aartsbisschoppelijk Museum te Utrecht ²⁾.

JACOB CLEMENTZ zal een aantal olieverfschilderijen maken „om de toorn doen teykenen die om(t) dal van Josaphat staen”. Deze enigszins duistere passage menen wij te moeten verklaren als gebeurtenissen, die alle op die plaats, dat is het dal Kediron, vlak bij Jerusalem, hebben plaatsgehad, te weten Steniging van Stephanus, Dood en Hemelvaart van Onze Lieve Vrouwe, Christus biddend in de Hof van Gethsemane, Hemelvaart van Christus, Opwekking van Lazarus, Onthoofding van Jacobus de Meerdere en Uitstorting van de Heilige Geest ³⁾. Aldus waren een aantal van de voornaamste gebeurtenissen uitgebeeld, waarmee waarschijnlijk bepaalde plaatsen verbonden waren, die aan de pelgrims werden getoond. Ook de kribbe van Bethlehem behoorde daartoe. Men had derhalve de monumenten van het Heilige Land in *a nutshell* bij elkaar, gelijk deze waren gezien door hen, die er connecties mee hadden : Jerusalemvaarders, Palmiten, Heren van St.-Jan of Tempeliers.

Voor de rest van de beschrijving van de inventaris mogen we verwijzen naar de dissertatie van Mejuffrouw LIGTENBERG en

---

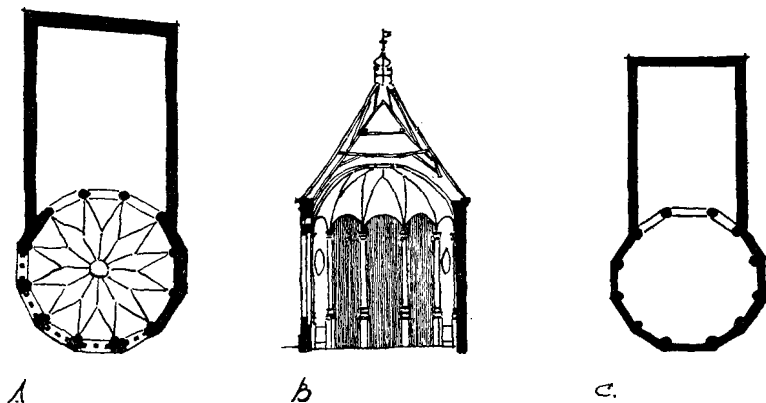
¹⁾ Dit moet dan een oudere afbeelding zijn geweest dan die welke ERHARD REEUWICH in 1482 tekende voor BREIDENBACHS reisbeschrijving, welke in 1487 verscheen en waarvan CORNELIS ENGEBRECHTSZ gebruik maakte. (Zie: DE JONG, a.w., afb. 106 en 110.) Vergelijk ook het portret van de Haarlemse Jerusalemvaarder, door JAN VAN SCOREL (Frans Halsmuseum, Haarlem) waar de knecht een afbeelding van het Heilige Graf vasthoudt. (Zie: G. J. HOOGWERFF, De Noord-Nederlandsche Schilderkunst IV, afb. 35a.)

²⁾ Cat. schild. 1933, no. 501, afb. 91.

³⁾ Ned. Spect. 1875, blz. 170.

het artikel van **OVERVOORDE** in het *Leidsche Jaarboekje* van 1904.

Behalve de kapel en de 13 huisjes moet er ook nog een kamer voor de Broederschap der Jerusalemvaarders zijn geweest, waarschijnlijk later regentenkamer, en mogelijk hebben daar eertijds de balksleutels met schildjes gezeten, die zich thans in de Lakenhal bevinden. De kadastrale kaart doet vermoeden dat dit gebouwtje rechts bij het binnenkomen van het hof heeft gelegen.

Afb. 5. — A en B. : Plattegr. en doorsnede v. d. Jerusalemskapel te Gouda (1504). — C. : Plattegr. van een fragmentarisch bewaarde onbekende kapel te Delft, later deel uitmakend van het Oude Vrouwenhuis. — Naar: Maandblad Amstelodamum.

RISICO VAN KRANKBEZOEKERS

Bij het heersen van de pest worden de wedden der krankbezoekers verhoogd.

(Actenboek Pieterskerk, juli-aug. 1590)

ZONDAGSVIERING

Men verzoekt de raad te willen versien, dat des Sondachs gedurende de predicatie sal nalaten op de vischmarkt te staan een eenighe visch te verkopen.

(Actenboek Pieterskerk, 4 febr. 1587)

F. A. LE P.

EEN ZOON VAN PIETER ADRIAANSZ VAN DER WERF OP EEN KATHOLIEKE SCHOOL ?

door

DR. P. A. M. GEURTS O.F. M.

Zomin als het de bedoeling van W. A. FASEL was, in zijn artikel „De Leidse Glippers” ¹⁾ de oude beschuldigingen van paaps- en Spaansgezindheid klakkeloos te herhalen ten aanzien van de glippers, zomin is het mijn intentie de beroemde burgemeester van Leiden bij de Katholieke Kerk in te lijven. Mogelijk voelde hij zich — zoals zovele andere Hollandse regenten — goed thuis „op het in Frankrijk als in de Nederlanden twee à drie generaties lang zeer uitgestrekte grensgebied tussen de orthodoxe sferen” ²⁾. Hieronder volgen enkele aantekeningen van een uitvoeriger studie over WILLEM VAN ASSENDELFT en het privilegium fori der Leidse universiteit, die — naar ik hoop — binnen afzienbare tijd zal verschijnen.

Op 26 oktober 1587 werden te Leiden ter dood gebracht: COSMO DE PESCARENGIS, kapitein NICOLAS DE MAULDE en JACOB VOSMAER, die schuldig bevonden waren aan de beruchte samenzwering tegen het stadsbestuur ten gunste van LEICESTER. Lang niet alle medeplichtigen aan het komplot werden gegrepen. Een aanzienlijk aantal bevond zich te Utrecht, het bolwerk van LEICESTER, en ontsprong aldus de dans. Tot hen behoorden o.a. CHRISTIAAN VAN DE WOUWER, ADOLF VAN MEETKERCKE, GERRIT JANSZ DU BIJN, JAN CABELJAU en ADRIAAN SARAVIA. Op naam van deze vluchtelingen — waarschijnlijk waren het vooral VAN DE WOUWER en VAN MEETKERCKE, die er de hand in gehad hebben — staat een scherp pamflet tegen de stadsregering van Leiden :

Veronschuldighe van JACOB VALMAR, vanden Capiteynen COSMO DE PESCARENGIS ende NICOLAS DE MAULDE sone vanden Heere van Mansart, te Leyden openbaerlyck onthalt, ende van den anderen die met hemlieden belast zyn, zoo vele elcken aengaet Aenden . . . Graue van LEYCESTER ³⁾.

De Leidse magistraat wordt er in dit pamflet o.a. van beschuldigd de zuiver gereformeerde religie geen goed hart toe te dragen. Zij hield predikanten als **COOLHAAS** en **HACKIUS** de hand boven het hoofd en had bezwaren tegen **DONELLUS** en **SARAVIA**. Speciaal bij de laatste vernieuwing van de magistraat zouden verschillende gereformeerden afgezet zijn, om plaats te maken voor papisten en afvalligen van de gereformeerde religie. Met name wordt aan de kaak gesteld de rechter **JAN JANSZ BAERSDORP**, „die ten diuersche tijden ende plaetsen sich geroemt heeft dat hy mach ter predicatie gaen ende sich dragen ende veynsen zo hy wilde: Nochtans indien men hem open snede, men soude een dobbel Catholyck in zijn herte vinden” ⁴⁾. Zonder het verder te onderzoeken, mag men hier weer veronderstellen te doen te hebben met iemand uit het brede niemandsland tussen twee orthodoxe sferen. In dit verband kunnen iemand de woorden te binnen schieten, die een andere Leidenaar, **PAULUS BUYS**, op het eind van zijn leven gesproken moet hebben, toen men een predikant wilde ontbieden, maar hij liever een priester aan zijn sterfbed zag: „den buys wil in de oude boot van lant steecken” ⁵⁾.

In de *Veronschuldighe* is de volgende passage over de zoon van **VAN DER WERF** te vinden: „Wy gaen oock hier voorby, als alle de werelt kennelyck, dat seker Papist of Jesuit genoemt **ASSEDELFT** seer langhe tijt openbaerlyck te Leyden Schole gehouden heeft, ende aldaer geleert den Jezuitischen Catechismus, daer de Borgemeester **PEETER ADRIAENSSEN** zijnen soon oock ghesonden heeft. Ende hoe wel die vanden Provincialen Rade in Hollant den Schout ghelast hadden daerop te informeren, wordt nochtans alsnoch de selue Schole aldaer bijden Magistraet voorghestaen” ⁶⁾.

„Jesuit” was een zeer veelvuldig gebruikt scheldwoord voor priester of ook voor katholiek in het algemeen. Mr. **WILLEM VAN ASSEDELFT** werd in 1576 kanunnik van het kapittel, dat de tweede bisschop van Haarlem, **GOVERT VAN MIERLO**, in 1571 had opgericht. Toen de bisschop eind mei 1579 uit Haarlem vluchtte, vestigde **VAN ASSEDELFT** zich weldra te Leiden. Hij bracht een aantal kinderen uit de gegoede stand met zich mee, die hij in zijn huis les zou geven. Met het onderricht en de huisvesting van leerlingen voorzag hij in zijn levensonderhoud. Hij stond aan de universiteit ingeschreven, waar verschillende van zijn studenten hun studie voortzetten.

Deze gegevens over de school van **VAN ASSEDELFT** te Leiden zijn van hemzelf. Ze staan in de verklaring, die hij op 9 januari

1588 voor de Vierschaar van de universiteit aflegde. In augustus 1587 had het Hof van Holland gevolg gegeven aan de klachten, die over de school van **WILLEM VAN ASSENDELFT** binnengekomen waren en een onderzoek ingesteld. Het Hof stiet daarbij op het verzet van de universiteit, die krachtens het privilegium fori de jurisdictie over **VAN ASSENDELFT** voor zich opeiste. In de registers van inschrijving van de universiteit kan men hem inderdaad geregeld aantreffen, samen met zijn collega, de rector van de Grote of Latijnse school te Leiden, **NICOLAAS STOCKIUS**, die ook een aantal studenten huisvestte. Verder ging hun collegialiteit echter niet. Als **STOCKIUS** in oktober 1586 aan de stadsmagistraat verzoekt de andere Latijnse scholen te verbieden „in sonderheyt van degene die Paepsgezint zijn volgende zijn aennemingē”, zal hij waarschijnlijk de school van **VAN ASSENDELFT** op het oog gehad hebben ⁷⁾.

In de genoemde verklaring van **VAN ASSENDELFT** op 9 januari 1588 zegt de gedaagde dat de uitstekende faam die zijn school genoot en de voorbeeldige tucht die daar heerste, oorzaak waren, dat de hoogste magistraten, burgers en ingezetenen van Leiden hem baden enige van hun kinderen tot de lessen toe te laten. Voor die aandrang was **VAN ASSENDELFT** gezwicht ⁸⁾.

Gezien in het licht van deze verklaring, mag men veilig concluderen dat de boven geciteerde passage uit de *Veronschuldighē*, dat een zoon van **PIETER ADRIAANSZ VAN DER WERF** bij **VAN ASSENDELFT** op school geweest is, inderdaad de waarheid bevat. Men hoeft daarom nog niet aan te nemen dat de jonge **VAN DER WERF** zich ook onder het gehoor van **VAN ASSENDELFT** bevond als deze onderricht gaf in de catechismus van **PETRUS CANISIUS**. Dit gebeurde immers alleen op zondag in zijn eigen huis aan „eenige [van] zyn eygen discipulen”. Hiermee zullen bedoeld zijn de interne leerlingen, tot wie **VAN DER WERF** niet behoord zal hebben. wanneer **VAN ASSENDELFT** verder zegt dat hij niet kan aannemen dat de ouders of voogden hiertegen bezwaar hadden, en nog minder dat zij klachten te berde brachten bij de autoriteiten, laat hij duidelijk uitkomen dat het hier katholieke leerlingen betrof. Ook onder hen kan men de doopsgezinde **VAN DER WERF** niet tellen. Tenslotte verklaart **VAN ASSENDELFT** dat hij het catechismusonderwijs lang vóór het proces, dus ook lang vóór het verschijnen van de *Veronschuldighē*, gestaakt had ⁹⁾.

Het gaat hier waarschijnlijk om **ADRIAAN PIETERSZ**, het enige kind uit het huwelijk van **PIETER ADRIAANSZ VAN DER WERF** met

EVA of **AAFJE LAURENSZ** dat niet op zeer jeugdige leeftijd stierf. Hij volgde zijn vader in 1604 op in de vroedschap der stad; was schepen in de jaren 1604- 1609 en burgemeester in 1610 en 1613. Hij stierf in 1614. Uitgesloten zijn echter ook niet de zonen uit het derde huwelijk, nl. met **MARIA DUJST VAN VOORHOUT, FRANS PIETERSZ**, geboren op 26 december 1574, of **ADRIAAN PIETERSZ**, geboren op 16 februari 1576. Ik zie echter geen middel om op dit punt tot groter zekerheid te komen ¹⁰⁾.

---

¹⁾ W. A. FASEL, *De Leidse Glippers*, in: *Jaarboekje voor Geschiedenis en Oudheidkunde van Leiden en omstreken*, 48 (1956), blz. 78.

²⁾ L. J. ROGIER, *Paulus Buys en Leicester*, Nijmegen-Utrecht 1948, blz. 6.

³⁾ W. P. C. KNUTEL, *Catalogus van de Pamfletten-verzameling*, berustende in de Koninklijke Bibliotheek, 1, 's-Gravenhage 1889, no. 807. Over de aanslag tegen de regering van Leiden: W. BISSCHOP, *De woelingen der Leicestersche partij binnen Leiden, 1586 en 1587*, Leiden 1867.

⁴⁾ *Veronschuldighe*, A 2 v.

⁵⁾ ROGIER, a.w., blz. 26; W. VAN EVERDINGEN, *Het leven van Mr. Paulus Buys, advocaat van den Lande van Holland*, Leiden 1895, blz. 170.

⁶⁾ *Veronschuldighe*, A 2 v.

⁷⁾ Gemeentearchief Leiden, Gerechtsboek A. fol. 464.

⁸⁾ Acta Senatus, no. 282, blz. 35 r -v: „dat die goede naem faem ende discipline van zyn VOORSZ. huys veroorsaect hadde gehad den principaelste regeerders burgers ende ingesetenen van Leyden hem mit veel biddens te verwilligen dat hy toegelaten hadde eenige heurer kinderen tot horinge zynder lessen”. Enkele passages over Mr. WILLEM VAN ASSEDELFT zijn te vinden in: P. C. MOLHUYSEN, *Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche Universiteit*, 1 1574-7 Februari 1610 (*Rijks Geschiedkundige Publicatiën* no. 20), 's-Gravenhage 1913, blz. 49-54.

⁹⁾ Acta Senatus, no. 282, blz. 35 r.

¹⁰⁾ Over de geslachtslijst van de familie VAN DER WERF: J. W. TE WATER, *Levensbijzonderheden van Pieter Adriaansz. van de Werff, burgemeester der stad Leijden, ten tijde van hare beide belegeringen door de Spanjaarden in de jaren 1573 en 1574*, Leyden 1814, blz. 25, 169-170; verder: Gemeentearchief Leiden, No. 6880 p. f.: aantekeningen van de hand van FRANS VAN MIERIS DE JONGE.

DE OUDE BALANSEN IN HET WAAGGEBOUW TE LEIDEN

door

D. R. KOOIMAN

De oudste der beide, kennelijk met de hand gesmede balansen draagt aan beide einden de letter S en de gekruiste Leidse sleutels en is, blijkens het opschrift Anno 1646, in dat jaar gemaakt.

De tweede, iets langer en zwaarder, toont dezelfde gekruiste sleutels, echter aan de beide einden de letters S.V.D. en is in 1647 vervaardigd.

Een moeizame speurtocht in de „Verhuuringhe en Bestedinghe”-boeken van de fabryck deser stede, de voorloper van de directeur der Gemeentewerken, leverde de ontdekking op dat er voor het maken van de balans van 1646 een bestek met tekening was vervaardigd.

Het stuk luidt als volgt :

Besteck om een balans ofte schael te maecken.

Erst te maecken een ijseren balck lanck omtrent negen voet, swaer ende gewrocht volgens de teyckeninge ofte seeckere balans in deser stede Wage hangende.

Dese balck voornoemt gemaect sijnde salmen ondersoucken haer swaerheymiddellijn ende middelpunt alwaer de middelste dweersas comen sal ende op deselve linie de twee uiterste asschen, daer de schalen aan comen te hangen welke asschen uit het middelpunt even en op gelijcke lengte sullen gestelt sijn, sonder eenich verschil, dese assen voornoemt sullen haer middelpunt en van den anderen gestelt werden $8\frac{1}{2}$ voet ende also gestelt ende gemaect dat de gemaeckselen der dweersassen op een rechte uitgestreckte lijnie comen te rusten.

Noch op de balck voornoemt int midden rechthouckig op haer middellijn te maecken ende stellen een tongh gefatsoeneert volgens de teyckeninge van gelijcke op yder eyndt een gewricht ofte wervinghe met haecken daer de schalen aen comen te hangen welke balck metten gevolge vandien alsoo gemaect ende

gesteld dat soo lange de dwersassen op haer scherpte comen te rusten alle gestelte sall houden die men haer geven sall, selve datter geen gewicht soo cleyn sall sijn ofte sall beweginge comen doen, om alsoo veel doenlijck is, een ijder sijn gerechticheyt te geven.

Dit voorsz. ijser sall wesen goet ende taey sweets ende spaens ijser, dat men voort sall comen buygen sonder breecken, de dwers-assen ende moeten behoorlicken verstaelt ende alsoo getempert, dat hetselve bequaem ende crachtich sij om een gewelt van 4000 lb. aen te connen hangen ende wegen ende sall deselve goet houden ende waren de tijt van drie maenden nae dat de balans gehangen ende gebruyckt sall sijn.

De aennemer sal de voorn. balans datelijck bij de handt nemen ende volcomelijck opgemaectt, gehangen ende gangbaer maecken binnen de tijt van vier eerstcomende weecken op verbeurte van ijder dach daer naer drie gulden.

Op welcke voorst. conditien heeft **SAMUEL VAN DAM**, mr. smith ende slotemaecker binnen deser stede aengenomen de balans te maecken ijder pont om acht stuyvers de 2de Februarij 1646, burgemeesteren namen onderstaent. Mij jegenwoordich.

(Deze namen ontbreken).

G. v. HOOGHEVEEN

Er behoorde dus een tekening bij dit bestek. Is de verwijzing naar „seeckere balans in deser stede Wage hangende” gegeven voor hen, die niet van tekening kunnen werken? Of zijn tekening en bestek onvolledig? Herhaaldelijk vindt men in die tijd en nog veel later bestekken, waarbij niet naar een tekening wordt verwezen, doch naar een bestaand object, b.v. een schuit.

Op de in 1646 gesmede balans — geen geringe taak met het toenmalige gereedschap — volstond de maker met slechts één letter in te slaan, de drie letters op die van 1647, S.V.D., staan vermoedelijk voor dezelfde maker, **SAMUEL VAN DAM**.

De balansen werden gehangen in de „provisionele Waech”, welke in 1643 was gebouwd boven het water naast het Waaghoofd, toen de in 1458 tot waag omgebouwde herberg aan de Aalmarkt op de hoek van de Mandenmakerssteeg wegens bouwvalligheid buiten dienst moest worden gesteld.

Toen in 1658 de nu zo fraai gerestaureerde waag gereed was en in gebruik kon worden genomen werden beide balansen daarheen overgebracht. Over het lot van de „seeckere” balans is niets bekend.

DE MARKTKLOK

door

D. R. KOOIMAN

In het kasboek van de „fabrijck deser stede”, Mr. ARENT VAN SCHRAVESANDT, vinden wij in 1646 de onderstaande post:

Beroerende het in en uytlyden van vrije Jaerмарkten.

Betaelt op verscheyde tijden aan de clockluyders van de drie hoofdkercken deser stede te samen dertig gulden ende seshien stuyvers over het in en uytlyden van alle de vrije Jaerмарkten soo beesten als leerмарkten ende andere hier. xxx gl. xvi st.

In het Gedenkboek „Van de Markten en de Waag, van Wateren en Bruggen te Leiden in heden en verleden”, dat werd samengesteld ter gelegenheid van het 60-jarig bestaan van de Markt- en Havendienst, wordt van de jaarmarkten gezegd, dat deze klaarblijkelijk nooit van zo grote betekenis zijn geweest als in sommige steden en dorpen het geval was.

Uit de bewoording van de post hierboven zou zijn op te maken, dat de beide jaarmarkten van „beesten” (d.w.z. runderen) en het onderdeel „leermarkt” van de oeroude meerdaagse jaarmarkten (crucermarkten) in 1646 nog de meeste betekenis hadden.

Tevens blijkt dat toen, naast de klok van de St.-Pancras, die in oude keuren als marktklok staat genoemd, ook die van de Pieterskerk en de Vrouwenkerk werden geluid.

RHIJNHOF

door

F. A. LE POOLE

Laat ik beginnen met een herinnering uit mijn kinderjaren.

De oudste zuster van mijn moeder, Mej. M. A. **DE VRIESE**, was zeer bevriend met Mej. **ANNA COCK**, de laatste bewoonster van „Rhijnhof”. Zij ging 's zomers enige keren bij haar koffie drinken.

't Was altijd voor mij een feest als ik met haar **meemocht** (omstreeks 1890). Wij gingen dan met het Katwijkse bootje, dat lag in het Galgewater, dicht bij de Morsstraat. Als het bootje onder de spoorwegbrug bij de Vink door moest ging eerst de pijp naar beneden, en wie boven op het dek zat moest op zijn buik gaan liggen. Wij stapten dan uit bij het Haagse Schouw.

De koffiemaaltijd werd gebruikt in de zonnige koepelkamer. Na de koffie mocht ik dan met een tuinknecht gaan wandelen, ook in de moestuin. Ik kreeg dan prachtige perziken om mee naar huis te nemen.

Aan het eind van de middag werden wij met de equipage naar huis gebracht. Ik vond dat natuurlijk prachtig met koetsier en palfrenier op de bok.

's Winters woonden Mej. **COCK** en haar broer Mr. **COEN COCK** op Rapenburg no. 48, in het huis waar nu de R.C. jongensschool is. De stallen waren op het Pieterskerkplein, op de plaats waar zich nu de lokalen van de jongenswerkplaats voor minder begaafden van de Vereniging voor Zwakzinnigenzorg achter de gevel bevinden, die het Pieterskerkplein ontsiert.

't Eerst horen wij van deze buitenplaats in een transportacte ¹⁾ als nl. op 15 juli 1715 **PIETER VAN DIEPENINGEN** in opdracht van de erfgenamen van Vrouwe **SUSANNA DE HOORNE**, weduwe van Mr. **NICOLAAS VAN CAMPEN**, in leven schepen van Leiden enz. aan de Heer **JACOBUS LE BEUF** te Leiden een buitenplaats of hofstede

---

¹⁾ De transportacten zijn te vinden in het archief van de kerkvoogdij der N.H. gemeente te Leiden, berustende in de Pieterskerk en in het Rechterlijk archief van Oegstgeest, berustende in het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage.

verkoopt met huis, boomgaard, warmoesland en plantage, verongeldende te samen voor een steenplaats staande op één morgen en voorts nog voor twee morgen 487 roeden, staande en gelegen aan de Hoge Mors aan beide zijden van de gemene weg onder Oegstgeest. Deze **LE BEUF** heeft de plantages laten verleggen en de huizen aan de Rijn verbeterd door aanbouw van een koepel, die onderheid was.

Maar toen **WILLEM MYLIUS**, Med. Doct., op 22. 11. 1729 op de Burcht de buitenplaats of hofstede kocht bestaande uit huis, stal, koetshuis, boomgaard „Starrebos”, moestuin en plantage vond hij de meeste huizen gescheurd en doorwaterd, behalve de middenkamer die eveneens op beheide grond stond. In de loop der jaren 1730 en 1731 heeft hij de huizen herbouwd. Hij was 't die aan het landgoed de naam „Rhijnhof” gegeven heeft. In 1732 is het tuinhuis verbouwd, evenals de stallingen. Met mondeling consent van de Heer **VAN CATWIJK** is de mestput in de menagerie gemaakt. Er is een beschrijving bewaard gebleven, waarin **WILLEM MYLIUS** o.a. opnoemt welke bomen en vruchtbomen hij overal gepland heeft, met tekeningen erbij.

Lang is „Rhijnhof” niet in de familie **MYLIUS** gebleven, want op 24 mei 1749 koopt Mr. **ANTHONY D'AILLY PIETERSZ.** wonende te Vlissingen van Vrouwe **ALETTA ELISABETH MYLIUS**, weduwe van Mr. **JAN PIETER MARCUS**, in leven Griffier van de stad Leiden, de hofstede „Rhijnhof” met herenhuis, speelhuis, tuinhuis, ruim koetshuis, stalling enz. groot 6 morgen 139 roeden staande en gelegen aan de Rijn tegenover het schouw van Duyvenvoorde. In de koop zijn begrepen: alle potten, beelden en vazen, alle behangsels, het spiegeltje boven voor de schoorsteen met het bloemstukje daarboven, het schilderij voor de schoorsteen in de kleine benedenkamer, alsmede alle geplante bloembollen. De schoorsteen voor de schouw in de koepelkamer wordt uitgezonderd. Voorts nog een perceel weiland, groot 2 morgen 150 roeden en verongeldende voor 2 morgen 206 roeden gelegen aan de Hoge Mors.

Alweer 10 jaar later verkoopt Mr. **ANTHONY D'AILLY**, filius Petri de hofstede „Rhijnhof” aan de Heer **HENDRIK SANDIJK** met inbegrip van alle toebehoren als tuinbanken en verdere tuinsieraden als mede alle behangsels in het huis, de schoorsteenstukken en het vaste spiegeltje op de bovenkamer.

Van deze **HENDRIK SANDIJK** is nog een bestek bewaard gebleven voor het maken van een nieuwe perzikenkas.

HENDRIK SANDIJK breidt zijn grondbezit nog meer uit, hij koopt nl. op 7 mei 1774 van **TEUNIS OVERGEEST** een huis met erf, waarin een bakkersneringe gedaan wordt, genaamd „het Roggebroodje” met tuin en boomgaard gelegen op de Hoge Mors. De koopsom bedroeg f 3.000.

Verder heeft **HENDRIK SANDIJK** te Amsterdam nog gekocht van **ELISABETH MOERKERKEN**, weduwe van **ROCUS WESTGEEST** te Lisse, een huismanswoning met bargaen, schuur e.v. getimmerte, genaamd „de Mersche” ¹⁾ gelegen aan de Lage Mors.

Na het overlijden van **HENDRIK SANDIJK** was zijn weduwe Vrouwe **SANDIJK**, geb. **SAUTIJN** eigenares van Rhijnhof.

In 1813 was het landgoed in bezit van Mr. D. C. **GEVERS VAN ENDEGEEST**, want op 11 februari heeft hij de „Hofstede genaamd Rhijnhof” met de herenhuizingen, het speelhuis, tuinmanshuis, koetshuis en verdere getimmerte met bossen en plantagien verkocht aan de heer **ANDRIES STADNITSKI**. (Deze acte is in het Frans en het Nederlands gesteld.)

In september 1855 is overleden Vrouwe S. **VAN HEUKELOM**, weduwe van A. **STADNITSKI**. In 1855 is „Rhijnhof” gekocht door de Heer **BAREND KOPERSMIT** voor f 23.700 en in 1871 door Mej. A. M. G. **COCK** voor de som van 33.400.

Mej. **ANNA COCK** heeft tot haar dood op „Rhijnhof” gewoond. Het buitengoed is toen het eigendom geworden van Vrouwe G. A. J. **WENDLY**, echtgenote van de heer C. J. **SCHATTENKERK**, op 5 dec. 1908, die „Rhijnhof” met deszelfs aangehoorigheden verkochten aan het Nederduits kerkgenootschap op 18 december 1908. De kerkvoogdij heeft na ophogen van het terrein en veranderingen aan gebouwen „Rhijnhof” toen gemaakt tot begraafplaats. Daaraan bestond grote behoefte, want de kerkhoven aan de Herenpoort en de Marepoort waren vol en op het kerkhof aan de Groenesteeg waren niet veel graven meer beschikbaar.

Daardoor kwam gelukkig een einde aan de klasse-begraafplaatsen, want alle Leidenaars zonder verschil van rang en stand vinden nu hun laatste rustplaats op *Rhijnhof*.

---

¹⁾ Tegenwoordig genaamd „Veldheim”. Vriendelijke mededeling van de Heer W. J. **VAN VARIK**.

Foto H. Kleibrink

DE WAAG MET DE BALANSEN VAN 1646 EN 1647

DE VERNIEUWING VAN RHIJNHOF EN DE ARCHITECT JOHAN SAMUEL CREUTZ

door

IR. R. MEISCHKE

Eer het eenvoudige buitenhuis Rhijnhofin 1774 tot stand kwam, zijn vele plannen gemaakt, die in het archief van het huis bewaard zijn gebleven ¹⁾. Enerzijds openbaren zij ons de idealen, die de ontwerpers en de bouwheer voor ogen hebben gezweefd en waarvan bij de verwezenlijking weinig is terecht gekomen; anderszijds tonen zij aan, dat het nieuwe gebouw in hoge mate werd beïnvloed door een ouder Rhijnhof, waarvan de tekeningen ons de gedaante onthullen. Het kwam in de 18de eeuw nog veel voor, dat men zelfs bij grote nieuwe bouwwerken gebruik maakte van bescheiden resten van bestaande gebouwen. Soms hebben deze bescheiden resten, die men in het nieuwe werk nauwelijks meer kan terug vinden, een belangrijke vormbepalende invloed gehad.

Het oude Rhijnhof (fig. 1 en 2)

Voor de verbouwing in 1774 heeft de architect, J. S. **CREUTZ**, het oude huis opgemeten en vastgelegd in tekeningen van de gevels en plattegronden van de beganegrond en verdieping. Bovendien is er in het huisarchief een handschrift van **WILLEM MYLIUS**, die de plaats in 1729 in bezit kreeg. Hij geeft daarin een uiteenzetting van de aanleg van de tuin en de verbeteringen aan het huis, waaraan wij één en ander ontleen.

In het midden van de 17de eeuw was hier een steenbakkerij, waarvan de ovens gelegen waren op het terrein, waar later het Sterrebos zou komen. Tussen de weg en de Rijn, op de plaats waar nu het huis Rhijnhof staat, verrezen enkele huizen, waarschijnlijk gebouwd door **NICOLAAS VAN KAMPEN**, die de steenindustrie tot buiten bestemde. Een jaartalsteen uit 1675, die nog in de kelder van het huis te zien is ²⁾, kan het tijdstip aangeven, waarop het middendeel van het latere buiten als afzonderlijk huis werd gebouwd. Het was waarschijnlijk één van die kleine buiten-

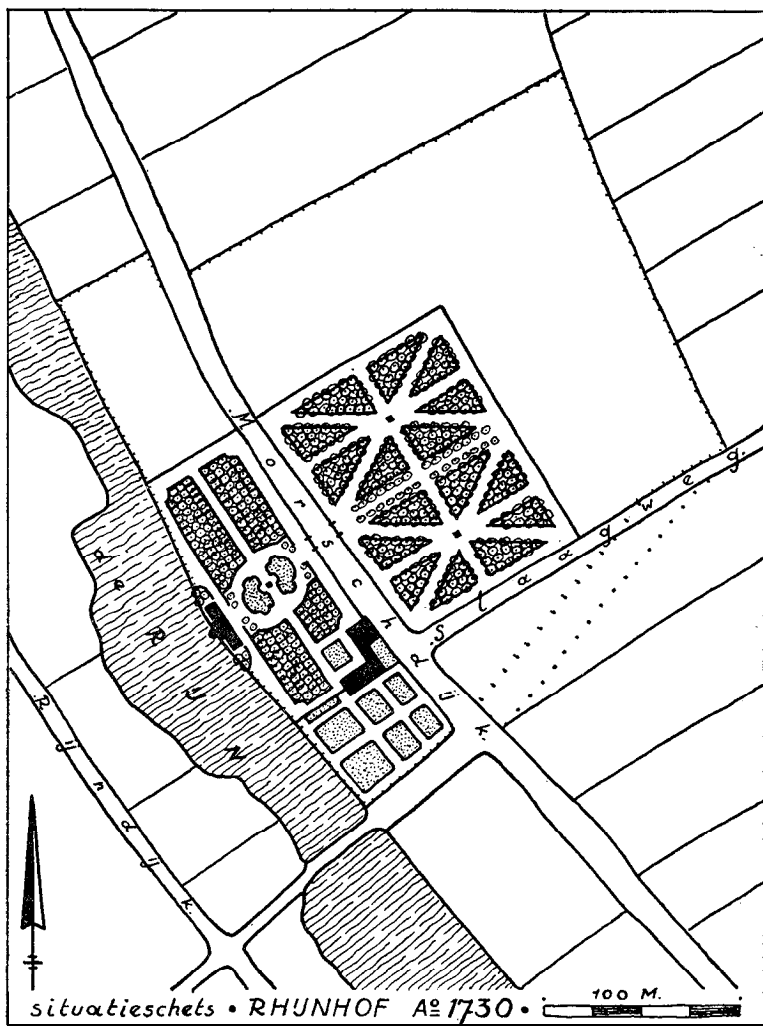

Fig. 1. SITUATIE VAN HUIS EN TUIN OMSTREEKS 1730
 (N.B. De verbinding over de Rijn was niet, zoals getekend, een brug,
 maar een schouw)

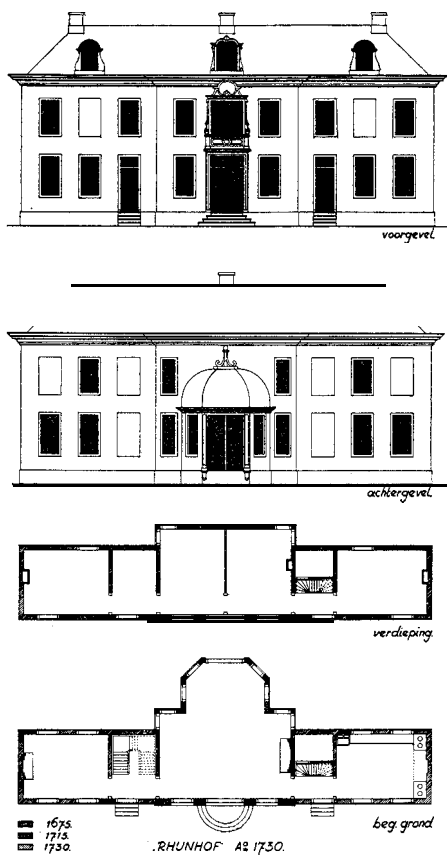

Fig. 2. RHIJNHOF NA DE VERBOUWING IN 1730 NAAR EEN OPMETING VAN
 J. S. CREUTZ
 Schaal 1 : 400

huizen, die wij in de 17de en 18de eeuw rond alle steden aantreffen en die de luthoven en buitenhuizen der gegoede burgers vormden. In het jaar 1715 kwam dit kleine buitenhuis in handen van **JACOB VAN DEN BURG**, die het voorzag van een koepel aan de waterkant. In 1729 werd de plaats verkocht aan **WILLEM MYLIUS**, die de tot nu toe gebruikelijke naam „Dubbelhof” voor die van „Rhijnhof” verwisselde. Het huis was op dat moment in een slechte toestand, alleen het middengedeelte met de uitgebouwde koepelkamer bleek onderheid te zijn. Aan de zijkanten stonden enige aanbouwen of andere huizen, die verzakten.

MYLIUS liet in de jaren 1730 en 1731 alles afbreken, behoudens het middendeel met de koepel. Hieraan werden aan weerszijden twee vleugels toegevoegd, die nu echter eveneens onderheid werden ³⁾. In 1733 werd het huis inwendig voltooid en kon men de kamers behangen. Ook werd de tuin opnieuw aangelegd en een aantal bijgebouwen vernieuwd. Door de beschrijving van **MYLIUS**, welke toegelicht is met enkele globale schetsen, staan ons het huis en vooral de tuin na de voltooiing duidelijk voor de geest. In het midden van het huis was de koepelkamer gelegen, die met een dubbele deur op het voorterrein uitkwam. In de rechtervleugel waren de keuken met provisieruimte en een kleine trap; in de linkervleugel de hoofdtrap en de zijkamer.

Wanneer wij de schets van **MYLIUS** van korte tijd na de voltooiing vergelijken met de opmeting van **CREUTZ** voor de verbouwing in 1774, dan zien wij dat het huis in de tussenliggende tijd vrijwel niet veranderd is. Zelfs de indeling van de keuken, met de aanrecht tegen de achtergevel en de stookplaats aan de rechterzijde, aan weerskanten van een oventje voorzien, was volkomen dezelfde gebleven. Het enige verschil bestaat in de plaats van de zijdeuren. Op de schets van **MYLIUS** komen zij direct, links in de zijkamer en rechts in de keuken uit; bij **CREUTZ** geven deze deuren toegang tot de trapportalen. Het is mogelijk, dat zij in die tussentijd verplaatst zijn, hoewel de plaats op de schets van **MYLIUS** ons wel vreemd voorkomt. Volgens zijn toelichtende beschrijving gaf de grote trap links toegang tot de bovenkamers, terwijl de trap rechts leidde naar de „meidenkamer en bovenzoldering”. Uit de opmeting van **CREUTZ** blijkt, dat boven de zaal twee kamers lagen, zodat het totaal op deze verdieping vier bedroeg; zij waren geen van alle verwarmbaar.

Dit brede eenbeukige huis moet vooral van de waterzijde een grootse indruk hebben gemaakt; het schijnt dan ook meer gericht

op het uiterlijk vertoon dan op de bewoonbaarheid. Toch was het brede éénbeukige huis, dat van de oudere kasteelvleugels afstamt, in de 17de en 18de eeuw nog een gebruikt type ⁴⁾. Wij denken hierbij aan de huizen Westwyck van **VINGBOONS** en Vredenburg van **PIETER POST**, die beide vroeger in de Beemster stonden. De plattegrond van Rhijnhof vertoonde grote overeenkomst met die van het huis Randenbroek bij Amersfoort, dat **JACOB VAN CAMPEN** voor zichzelf bouwde.

Dit in 1730 vernieuwde Rhijnhof bleef voldoen totdat in 1759 **HENDRIK VAN SANDIJK** uit Amsterdam eigenaar werd. Deze nieuwe heer van Rhijnhof laat verscheidene plannen maken om het huis te vergroten. Aangezien deze plannen vrijwel geen van allen gesigineerd of gedateerd zijn, is de hierna gekozen volgorde wellicht op sommige punten aanvechtbaar.

Het eerste plan voor een nieuw huis (afb. 1)

Het — vermoedelijk — oudste van deze plannen zal wellicht dateren van omstreeks 1760, kort nadat **VAN SANDIJK** eigenaar werd. Het heeft een plattegrond van dezelfde breedte als het oude huis, en is samengesteld uit twee reeksen vertrekken achter elkaar. Aangezien de vertrekken van beide reeksen dieper zijn dan die van het oude huis, is het niet waarschijnlijk dat het hier in de bedoeling heeft gelegen grote gedeelten van het bestaande gebouw te benutten. De koepelkamer is verdwenen en heeft plaats gemaakt voor een middengang, zoals die bij het 18de-eeuwse buitenhuis veel voorkomt. Een trap dicht bij de voordeur geeft toegang tot de hoofdvertrekken, die op de verdieping liggen. De gevel aan de waterzijde heeft een versierde middenpartij en drie vensters aan weerskanten. De gevel aan de straatzijde, die niet is afgebeeld, bezit volgens de plattegrond aan weerskanten van de ingangsdeur slechts één raam. Het gebouw is een eenvoudige rechthoek, met enkele uitbouwjes aan de korte zijden, waar de gevels architectonisch van geen belang zijn.

Hoewel het ontwerp voor dit huis niet bijzonder fraai getekend is en het ons niet van de hand van een groot meester schijnt, menen wij toch dat het bij uitvoering een zeer aantrekkelijk huis zou zijn geworden. De gevel met de hoge vensters op de verdieping en de rijke middenpartij is beslist boeiend van verhouding en zou in of vlak aan het water staande, een charme hebben bezeten als bv. de achtergevel van het huis „Over-Holland” aan de Vecht.

Voor de middendeur zal een waterstoep in de Rijn hebben uitgestoken.

Enige plannen van omstreeks 1765 (fig. 3, 4 en 5)

Enkele plannen, die een grote onderlinge verwantschap tonen, zullen waarschijnlijk omstreeks 1765 tot stand zijn gekomen. In 1767 werd namenlijk het grote, thans nog bestaande, koetshuis aanbesteed, waarvan het bestek en de ontwerptekeningen in het huisarchief bewaard zijn gebleven (afb. 2). Een aantal plattegrond-tekeningen, behorende bij een drietal verschillende ontwerpen van een nieuw hoofdgebouw, wekken de indruk van dezelfde hand te zijn als de tekeningen van het koetshuis. De gevels die bij deze plattegronden behoren, ontbreken.

In het waarschijnlijk eerste en royaal opgezette plan van deze reeks is een groot landhuis van rechthoekige vorm ontstaan, waar aan de waterzijde een achtkantige koepelkamer uitsteekt. Ook hier is een gedeelte van het vroegere huis in het nieuwe project opgenomen. Desondanks is het nieuwe huis echter breder ge-projecteerd dan het oude. De voorgevel van het huis zou, voor zover dit uit de plattegrond is af te lezen, 85 Rijnlandse voeten lang zijn geworden, en vier natuurstenen pilasters hebben gekregen, twee op de hoeken en twee ter weerszijden van de middenpartij (fig. 3). Waarschijnlijk was het ideale plan te kostbaar, zodat men een bescheidener uitbreiding van het oude huis overwoog.

In een ander plan van dezelfde hand zou het nieuwe huis de breedte van het oude behouden hebben; het middengedeelte van de voorgevel werd iets teruggelegd, zodat de zijvertrekken als vleugels naar voren springen (fig. 4). De zijkamer aan de linkerzijde van het oude huis bleef bewaard, evenals de grote trap. De koepelzaal werd naar buiten uitgebreid. Aan de rechterzijde behield men de keuken, die evenwel naar de voorzijde werd vergroot, terwijl er een bijkeuken aan werd toegevoegd. Bij dit verbouwingsplan kwamen er aan de voorzijde drie vertrekken bij ; een voorhuis met twee zijkamers. Doordat de zijvertrekken naar voren uitspringen, is de voorgevel geleed in een middendeel met twee zijvleugels.

Er is van dit plan een eenvoudiger en overzichtelijker variant, waarbij nog meer van het oude huis in het nieuwe wordt opgenomen. De zijvleugels steken hier verder naar voren. Van dit

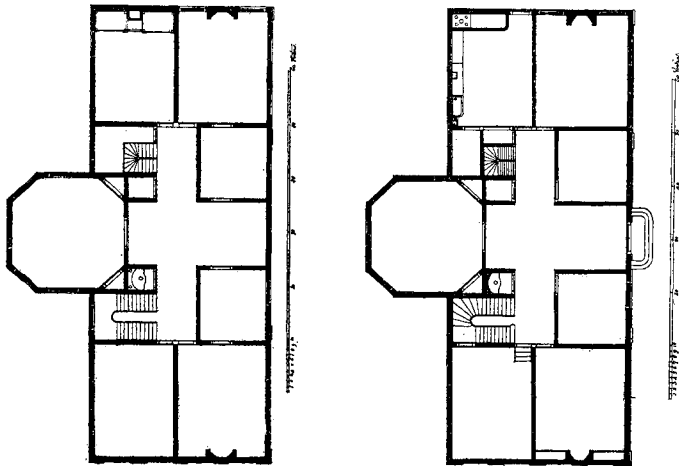

Fig.3. VERBOUWINGSPLAN OMSTREEKS I 765, BEGANEGROND EN VERDIEPING
Schaal 1 : 400

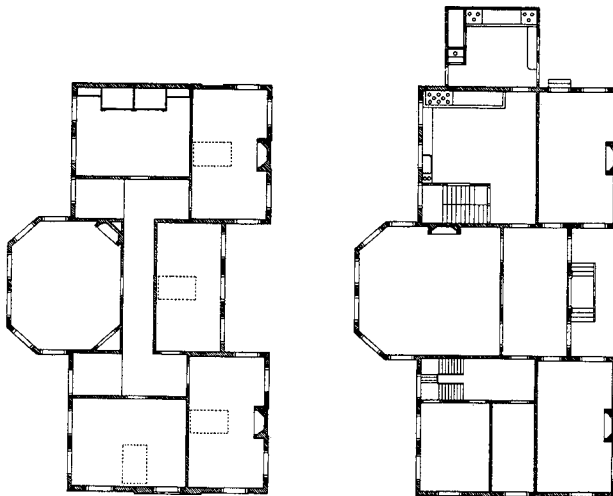

Fig. 4. VERBOUWINGSPLAN OMSTREEKS I 765, BEGANEGROND EN VERDIEPING
Schaal 1 : 400

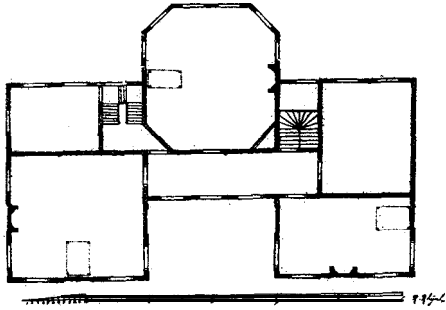

Fig. 5. VERBOUWINGSPLAN OMSTREEKS 1765, VERDIEPING
Schaal 1 : 400

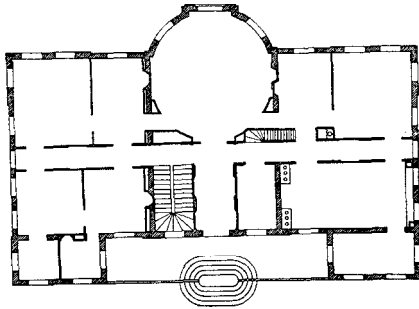
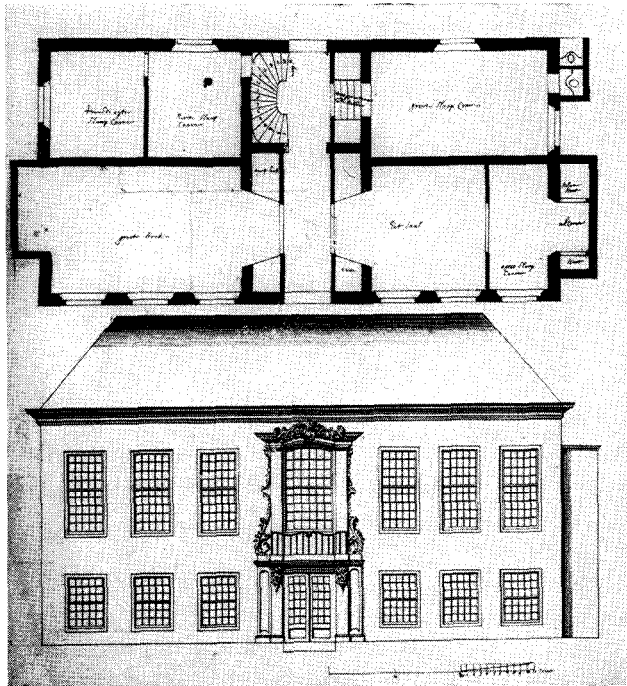
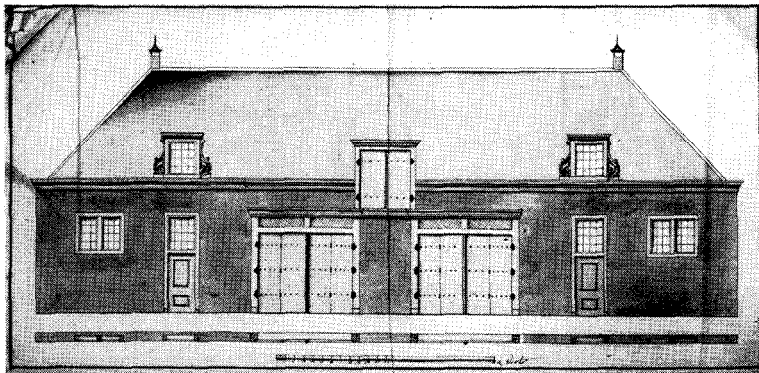

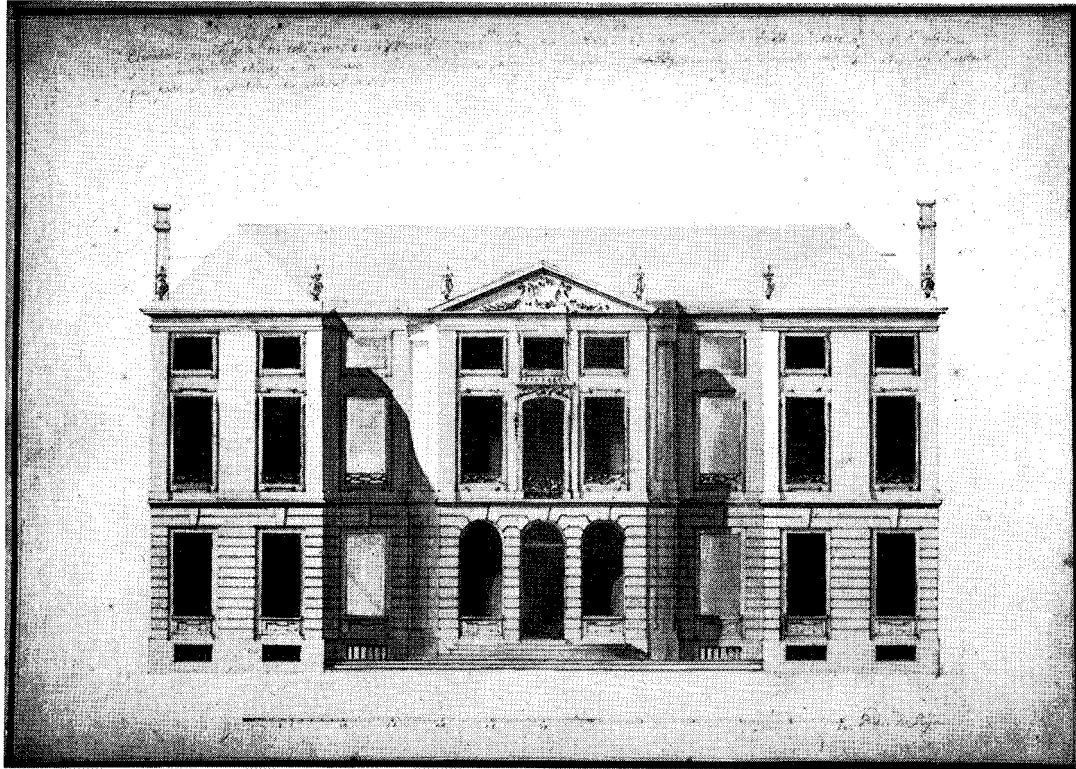
Fig.6. PLAN VAN OMSTREEKS 1770. IDEEAALPLAN
Variant als verbouwingsplan
Schaal 1 : 400

Afb. 1. ONTWERPTEKING VOOR DE VERNIEUWING VAN RHIJNHOF
 Ongesigneerd, ongedateerd ± 1760.

Afb.2. ONTWERPTEKING VOOR HET THANS NOG BESTAANDE KOETSHUIS,
 1767.
 Ongesigneerd, gevel aan de straatzijde.

Afb. 3. OTWERPTEKENING VOOR EEN VERBOUWINGSPLAN.

Ongesigneerd en ongedateerd $\pm$ 1770. Opschrift: „Elevation en Facade du cotté de l'entrée sur le plan en jaune et rouge tout l'ouvrage on peut le faire si on le veut, des briques et de chaux . . . . pour l'auteur qui pour la disposition des ouvertures.”

plan bleef slechts de tekening van de verdieping bewaard (fig. 5).

Deze plattegronden tonen huizen die nog een volledig 17de-eeuws karakter bezitten ⁵⁾. Slechts de details van schouwen en trap verraden dat wij in de 18de eeuw zijn,

Het eerste „Franse” plan (fig. 6, afb. 3)

Van een moderner en knapper plan, ongetwijfeld van een andere hand dan het vorige, bestaan twee varianten. Het grootste project is een ideaal plan, waarbij niets van het oude huis is behouden en een geheel Franse plattegrond is ontstaan (fig. 6). De voorste en achterste reeks vertrekken worden gescheiden door een lange smalle gang, die over de gehele breedte van het huis doorloopt. Doordat de trap en de keuken met nevenruimte aan de voorzijde zijn geplaatst, kan aan de achterzijde een doorlopende reeks van vijf vertrekken ontstaan. Het schema met vooruitspringende zijvleugels kon van de vorige plannen zijn overgenomen. De zijvleugels lopen niet in het huis door, zij worden gevormd door kleine voor de gevel geplaatste kabinetten. Waarschijnlijk was ook dit plan te groots opgezet en heeft de onbekende architect van de bouwheer de opdracht ontvangen het plan aanmerkelijk te vereenvoudigen, zonder daarbij aan het uiterlijk afbreuk te doen.

Het tweede plan van dezelfde hand, dat verder is uitgewerkt, is bescheidener van opzet (fig. 6). Door middel van verschillend gekleurd muurwerk is aangegeven welke delen van het oorspronkelijke huis in het nieuwe gebouw opgenomen konden worden. Niet alleen het muurwerk van de voor- en achtergevel bleef grotendeels gehandhaafd, ook verschillende tussenmuren konden blijven bestaan. De achterwand van de oude koepelkamer verdween en een nieuwe uitbouw maakte van deze kamer een grote ronde zaal. Voor het overige werd de achtergevel gebruikt en van nieuwe vensters voorzien. De nieuwe voorgevel zou niet evenwijdig met de achtergevel komen te lopen, doch werd enigszins scheef geplaatst ; de rechter-zijvleugel stond iets gezwaaid. Hierdoor was het huis van het ingangshek, dat scheef voor het huis geplaatst was, beter te zien en leek het groter.

Ook deze plattegrond is van grote architectonische kwaliteit en verraadt een sterke Franse invloed. Bij de 18de-eeuwse huizen in en om Parijs trof men steeds twee reeksen vertrekken achter elkaar aan. De achterste reeks aan de tuinzijde vormde een suite, waar-

van de vaak uitgebouwde salon in het midden het belangrijkste vertrek was. De voorste reeks, meestal smallere ruimten, bevatte de hal en de trap. Doordat men in het laatste project de trap op zijn oude plaats heeft gelaten, is de groepering van de achtervertrekken minder fraai geworden. De linker-zijvleugel bestaat uit een suite van drie vertrekken, die niet mooi aansluit op de koepelzaal. Aan de rechterzijde is een grote keuken toegevoegd, terwijl de oude tot provisiekamer is gemaakt.

De geveltekening, die bij dit plan behoort, verraaft evenals de plattegrond een sterke Franse invloed. Niet alleen de compositie, ook de wijze van tekenen, waarbij het zwaartepunt valt op de plastiek van het muurwerk en de vensters ongedetailleerd als grote openingen zijn weergegeven, getuigt van uitheemse invloed. Er is een groot verschil met de wijze waarop de voorgaande projecten zijn voorgedragen. De gevels zijn hoger opgetrokken dan bij andere plannen, hetgeen bereikt is door de zolderverdieping in de gevel op te nemen. Hierdoor ontstaat een flauwe dakhelling; de schoorstenen zijn niet naar de nokken gesleept, doch staan geheel los. Door de verhoging van de voorgevel is een fraaie tegenstelling ontstaan tussen het hoge basement dat voor de hoofdverdieping geplaatst is en het gevelvlak erboven. Merkwaardig zijn de nissen, die de vensters van eerste en tweede verdieping combineren. In de breedte is de gevel in vijf delen geleed, doordat in het middenstuk nog eens een vooruitspringende middenpartij is ontworpen. Door deze geleiding en door de grotere hoogte heeft men van deze gevel een belangrijker stuk architectuur willen maken dan waartoe de opdracht aanleiding gaf. De toelichting bij deze gevel, in gebrekkig Frans gesteld, is grotendeels uitgewist. Men kan o.m. ontcijferen: „Elevation en Façade du cotté de l'entrée . . . . sur le plan en jaune e rouge. . . . tout l'ovrage on peut le fair si on le veut des briques et de chaux . . . . avec de . . . . pour l'auteur que pour la disposition des ouvertures” ⁶⁾ (afb. 3).

Indien deze gevel zo uitgevoerd was, zou het een interessant voorbeeld van het gebruik van pleisterwerk in de monumentale architectuur in de 18de eeuw zijn geworden. De belangrijkste voorbeelden daarvan ziet men eerst een tiental jaren later ontstaan, zoals het Paviljoen te Haarlem en het St. Jacobsgasthuis te Schiedam.

Indien wij ons afvragen wie de ontwerper geweest kan zijn van dit ongesigneerde plan, dan zijn wij in eerste instantie geneigd aan PIETER DE SWART of een andere architect uit het Haagse

milieu te denken. De wijze van tekenen van **DE SWART** is echter anders. Aangezien de bouwheer een Amsterdammer is, zouden wij een architect uit deze stad kunnen verwachten. Toch is de overeenkomst met de Amsterdamse architectuur van omstreeks 1770 niet groot. Een zo sterk Franse invloed als dit ontwerp toont, zien wij in die stad zelden ⁷⁾. Slechts het stadsfabrieksambt, waar in het midden der 18de eeuw verschillende genie-officieren aan het hoofd stonden, koos onder leiding van Burgemeester Rendorp de internationale richting (Oude-Mannenhuis 1754; Muiderpoort 1770).

Het hier besproken plan verschilt te veel van de volgende reeks projecten om het aan de ontwerper daarvan, **J. S. CREUTZ**, toe te schrijven. Het blijft echter mogelijk, zoals wij later zullen zien, dat het van de hand is van diens leermeester en voorganger, de Amsterdamse directeur der stadswerken **C. RAUWS** ⁸⁾.

Een reeks ongesigioneerde plannen, waarschijnlijk van J. S. Creutz

Naast dit fraaie plan van onbekende hand bezit de collectie een reeks ontwerpen, die betrekkelijk kort na elkaar ontstaan moeten zijn en die eindigt met het ontwerp dat uitgevoerd werd. De laatste ontwerpen van deze reeks zijn gesigioneerd door **JOHAN SAMUEL CREUTZ**. Het is echter waarschijnlijk dat deze gehele reeks van zijn hand is. De oudste van deze plannen zijn sterk op Franse voorbeelden geïnspireerd, de latere krijgen een meer Hollands karakter. De bijschriften, die eerst in het Frans gesteld waren, zijn later in het Hollands.

Over het algemeen hebben deze projecten een overeenkomstige opzet: een breed en ondiep huis met aan de waterzijde een uitgebouwde middenkamer. De vooruitspringende vleugels zijn hier definitief verdwenen. Bij die plannen waarbij men het oude huis trachtte te benutten, zijn de vertrekken aan de waterzijde smal gebleven en heeft men de trap vaak aan de achterzijde gehouden. Daar waar men groter vrijheid nam, legde men aan de achterzijde een suite van bredere vertrekken en bracht de trap naar voren, waardoor een nauwere aansluiting bij de Franse voorbeelden verkregen werd.

Het oudste van deze serie is waarschijnlijk een zeer royaal ontwerp (afb. 4), waarbij met het oude huis geen rekening werd gehouden. De voorgevel was $\pm$ 85 Amsterdamse voeten breed en telde negen vensters. Aan de waterkant was een suite van vijf

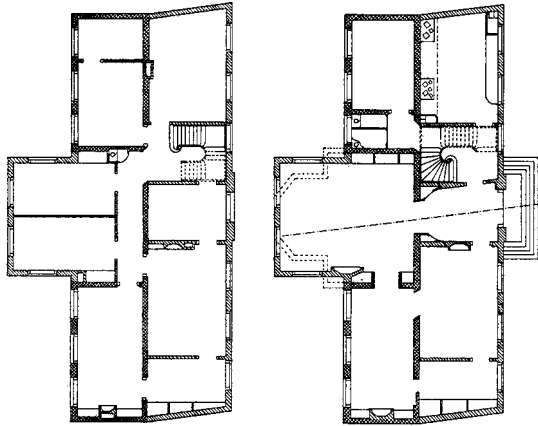

Fig. 7. PLATTEGROND VAN HET „DERDE PROJECT“,
 gesigneerd door J. S. CREUTZ, ± 1773
 Schaal 1 : 400

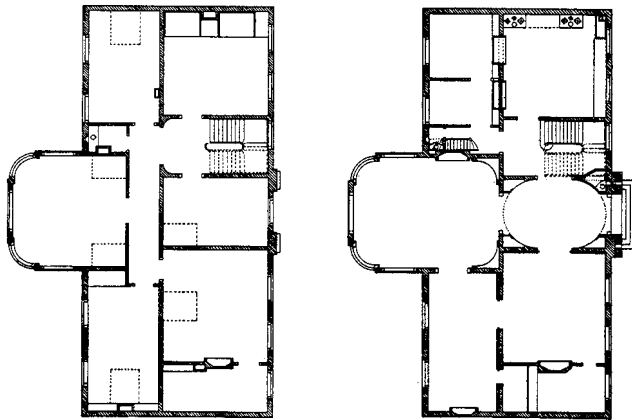

Fig. 8. PLATTEGROND VAN HET DEFINITIEVE ONTWERP, DAT SLECHTS MET
 KLEINE WIJZIGINGEN WERD UITGEVOERD, 1774

Schaal 1 : 400

vertrekken met een ovale, uitspringende salon in het midden. De trap en de keuken werden in de smalle voorste strook ondergebracht. Dit is het eerste plan, waarbij gebruik gemaakt werd van een mansarde-kap. Van dit ontwerp bestaat een iets kleinere variant, op schetsblad getekend, waarbij iets van het oude huis behouden werd en waarbij de trap en de keuken aan de achterzijde bleven.

Dit grote plan werd aanmerkelijk vereenvoudigd in een kleiner, eveneens sterk op Franse voorbeelden geïnspireerd plan, dat evenmin met het oude huis rekening hield (afb. 5). De voorgevel telde zeven vensters en was slechts $\pm$ 60 Amsterdamse voeten breed. De waterszijde had een fraaie suite van drie vertrekken, waarvan de ruime rechthoekige salon afgeronde hoeken had en buiten de achtergevel uitsprong. De trap lag ook hier naast de vestibule de aan de voorzijde van het huis, de keuken was in het sousterrain ondergebracht.

Het geveltype van het grote plan vinden wij in eenvoudiger vorm bij het kleinere plan terug. Zowel de detaillering van de gevel als de oplossing van de koepel en het gebruik van het mansarde-dak verraden de hand van dezelfde architect. Het ongelede rechthoekige gebouw en de zware mansarde-kap doen meer Duits dan Frans aan. Het zou een Duitse versie kunnen zijn van de Franse stijl, die toen internationaal gebruikt werd.

Bij een nieuw ongesigneerd ontwerp (afb. 6), ongetwijfeld van CREUTZ, waarvan een drietal varianten bestaan, is de breedte van het oude huis, ca. 75 voet, aangehouden. De kamers aan de waterszijde zijn smal, zodat men het oude huis grotendeels behouden kon. Er is een uitgebouwde middenkamer, die aan voor- en achterzijde half-cirkelvormig gesloten is. De trap ligt aan de achterzijde, rechts van de middenzaal, waardoor de suite aan de achterzijde verstoord wordt en de zaal slechts contact heeft met de links gelegen zijkamer. Rechts van de trap, op de oude plaats aan de achterzijde, ligt de keuken, die aan de voorzijde enige bijvertrekken heeft gekregen. De gevels vertonen nog veel gebruik van natuursteen; naast de middenpartij zijn er ook zijrisalieten, een herinnering aan de zijvleugels van de vroegere plannen. Er is echter geen mansarde-dak meer, doch een gewone Hollandse kap. Ook deze plannen schijnen te groot te zijn opgezet, zodat wij ook hier een neiging tot vereenvoudiging zien.

De gesigeneerde plannen van Creutz

Het eerste door Creutz gesigeneerde ontwerp, dat het opschrift draagt „Tweede Project”, is van een grote bescheidenheid (afb. 7). Het oude huis is hier vrijwel geheel intact gebleven, slechts is er aan de voorzijde een reeks vertrekken voor gebouwd, terwijl aan de achterkant de koepelzaal vierkant is uitgebouwd. Ook de trap, van behoorlijke afmetingen, is aan de achterzijde gebleven. Merkwaardig is het dat de as van de op het huis toelopende laan in de plattegrond is voortgezet en dat het gehele voorste deel scheef voor het huis staat. De middenpartij, zowel aan de voorgevel als aan de achtergevel, in natuursteen, pleisterwerk of hout geprojecteerd, vertoont een architectuur die weinig verband houdt met de sobere baksteen van de gevelgedeelten rechts en links. Bij dit eenvoudige ontwerp zijn de vensters weer op inheemse wijze getekend, door het aangeven van de roedeverdeling.

Van het plan, dat als „Derde Project” aangeduid wordt, en dat eveneens door Creutz ondertekend is, bezitten wij slechts de plattegronden van beganegrond en verdieping (fig. 7). De gevels zullen vrijwel gelijk zijn geweest aan die van het tweede plan. De plattegrond is nog meer vereenvoudigd. De trap is echter naar voren gebracht, zonder dat hier van profijt is getrokken door een volledige suite van vertrekken aan de achterzijde te projecteren. Slechts de kamer links van de grote zaal bleef met deze verbonden. Rechts van de zaal waren sekreten en een provisiekamer. De drie voornaamste vertrekken van de beganegrond waren de grote zijkamer, de linker-achterkamer en de zaal, die alle onderling waren verbonden. Het rechterdeel van het huis, afgesloten door de trap, bestond uit dienstvertrekken.

De plattegrond van het definitieve plan is vrijwel identiek met het „Derde Project”, alleen is het voorste deel niet scheef geplaatst in de as van de tuin, doch rechthoekig gehouden. De in het vroegere plan vierkante zaal heeft een ovale vorm gekregen (fig. 8). De definitieve plattegrond is tenslotte uit die van het oude huis gegroeid, de keuken enerzijds en de woonvertrekken anderzijds zijn gebleven op de plaats waar ze in het huis uit 1730 te vinden waren. Slechts de trap kwam op een andere plaats.

Een groot verschil met het vorige plan geven echter de gevels te zien; hier heeft men teruggegrepen naar één van de eerdere plannen, die vermoedelijk ook van **CREUTZ** waren. Daarbij werden enige vereenvoudigingen toegepast : de oorspronkelijk

als natuursteenwerk ontworpen uitspringende koepel werd in baksteen uitgevoerd, terwijl de middenpartij van de voorgevel, mogelijk eerst eveneens als natuursteenwerk gedacht, in hout werd uitgevoerd. Ook hier zien wij weer een zover doorgevoerde vereenvoudiging dat het ontwerp veel aan waarde inboette.

Bij de uitvoering van het plan kregen de vertrekken betimmeringen en pleisterwerk in Lodewijk xvr-stijl, welke nu nog aanwezig zijn. De eerste tekening van de doorsnede van het huis volgens het laatste plan verraadt nog hier en daar Lodewijk-xv details. Ook bevinden zich tussen de ontwerpen nog enkele schetsen voor plafonds in Lodewijk xv-stijl.

Na de uitvoering van het werk werden de definitieve tekeningen en de opmetingen van het oude huis in een boek tezamen gebonden ⁹⁾. De wijze van tekenen, waarbij de verschillende materialen met een andere liniëring zijn aangegeven, wijst erop dat het de bedoeling was deze tekeningen in prent uit te geven. Reeds eerder verschenen werken van leden van het stadsfabrieksambt bij CASPAR PHILIPS JACOBZ in prent. In 1771 zag de gravurenreeks van de Muiderpoort het licht, in 1774 verscheen het plaatwerk van de nieuwe schouwburg van J. E. DE WITTE en in 1776 werd er een afbeelding van de huizengroep, die DE WITTE op de Dam tegen de vismarkt gebouwd had, aan toegevoegd. Deze reeks werd besloten door de uitgave in 1782 van het Rechthuis te Westzaan, dat in het voorgaande jaar naar de plannen van CREUTZ was gebouwd.

Van een uitgave van de tekeningen van Rhijnhof is het waarschijnlijk nooit gekomen. Deze tekeningen zijn zeer zorgvuldig uitgewerkt. Door enkele doorsneden krijgt men ook een beeld van het interieur. Ook de constructieve kant van het bouwwerk komt zeer goed tot zijn recht.

Johan Samuel Creutz

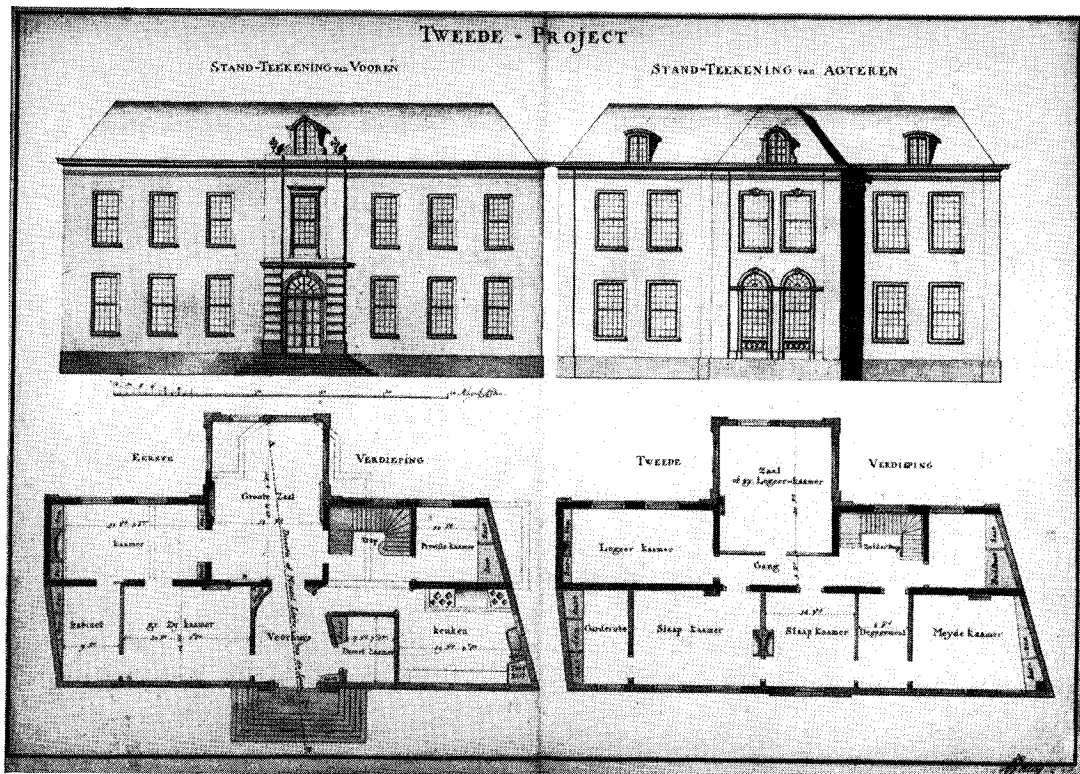
Na de talrijke gesigneerde en ongesigneerde projecten van CREUTZ besproken te hebben, dienen wij onze aandacht te wijden aan de persoon van de architect ¹⁰⁾. De Album Studiosorum van de Leidse Universiteit vermeldt in september 1766: JOHAN SAMUEL CREUTZ, Berolinensis, 19 P. Voor de eerste maal werd als student in de Philosophie de 19 jaar oude, van Berlijn afkomstige, jongeman ingeschreven. Op 2 januari 1772 wordt hij poorter van Amsterdam, hetgeen nodig was daar hij kort te voren in dienst

van de stad was getreden. De notulen van de Oud-Raad van Amsterdam van 13 october 1771 delen hierover het volgende mede : „Burgemeesteren hebben te kennen gegeven, dat zij al geruimen tijd bezig geweest zijn om te zien naar iemand tot assistentie van den Directeur-Generaal RAUWS, wiens werk van tijd tot tijd zeer was toenemende, dat enige dagen geleden haar door gemelden Directeur was aan de hand gedaan zeker persoon van ordentelijken huize uit Berlijn en hebbende te Leiden reeds een jaar à vijf gestudeerd en hier te Amsterdam ook al met den Directeur RAUWS eenigen tijd de werken in deese stad hadde bezichtigd hebbende, daarenboven goede getuigenis van den professor ALLEMAN en anderen. Burgemeesteren hebben hem een voorslag gedaan om het met hem eens te proberen voor den tijd van twee jaren, vrij logement aan de Stads Timmertuin en de somma van **f**1.000.—/— in het jaar in daggeld gerekend, onder den naam van Onder-Directeur.” De Oud-Raad conformeerde zich aan het voorstel van de Burgemeesters en keurde de instructie goed.

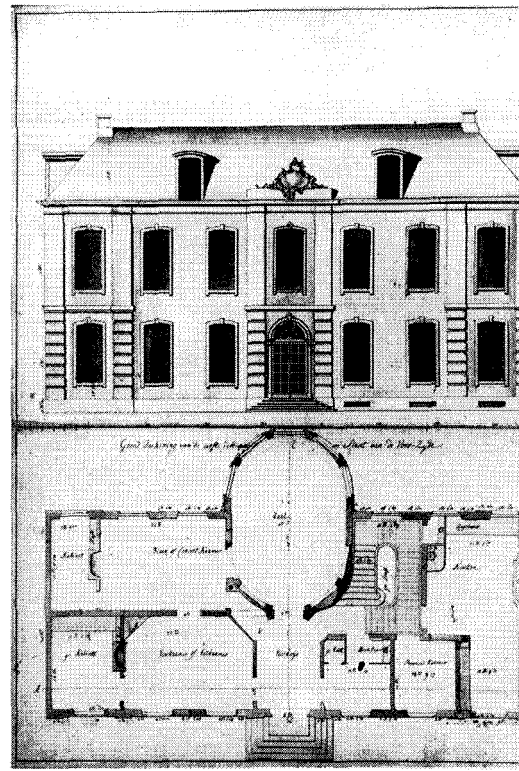
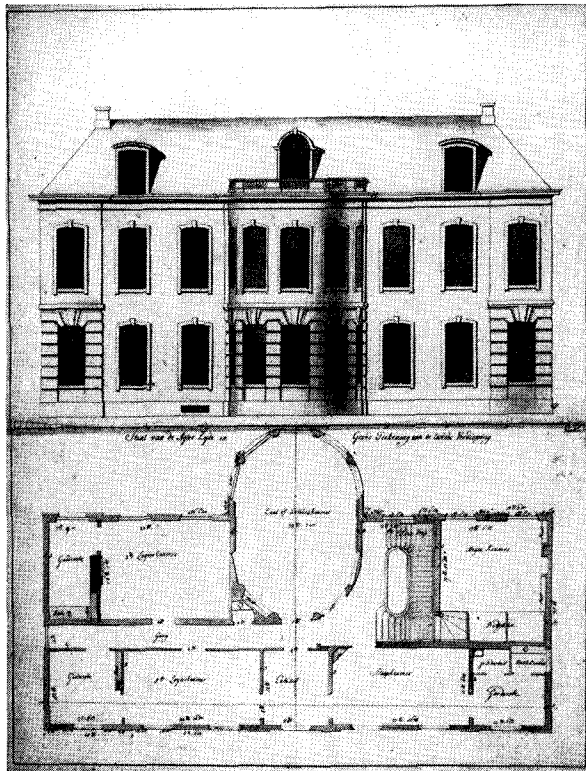
Reeds in mei 1772 kwam CORN. RAUWS bij de brand van de schouwburg om het leven ¹¹⁾. De functie van Directeur-Generaal der Stadswerken had hij slechts enkele jaren bekleed. Deze vroegere luitenant-ingenieur der Generaliteit was als Adjunct-Directeur in de stadsdienst gekomen en toen speciaal belast met de circulatie der waterwerken. Na de dood van zijn chef G. F. MEYBAUM in 1768, die meer dan twintig jaar Directeur der Stadswerken en Gebouwen geweest was en voordien ook luitenant-ingenieur in 's lands dienst was, nam hij de leiding van het fabrieksambt over. Tot opvolger van RAUWS werd weer een Luitenant-ingenieur in 's lands dienst, JAC. ED. DE WITTE, benoemd.

Ondanks deze wijzigingen in de leiding was CREUTZ blijkbaar voornemens bij de stadswerken te blijven. Op 29 oct. 1773 ondertrouwde hij met CHARLOTTE FRANÇOISE DE MEY, afkomstig uit Alblasserdam. Bij zijn huwelijk woonde hij aan de Onbekende Gracht, die langs de stadstimmeruin liep. Op 7 nov. 1774 wordt het eerste kind, de dochter Jeanne Marie geboren.

Toch scheen DE WITTE van CREUTZ niet voldoende hulp te ontvangen, want hij trok een tweede jongeman van precies dezelfde leeftijd aan. Het juiste moment waarop deze nieuwe assistent, ABRAHAM VAN DER HART, in stadsdienst trad is onbekend. Hij schijnt DE WITTE vooral met architectonische werkzaamheden te hebben geholpen. In deze jaren was CREUTZ druk bezig met het

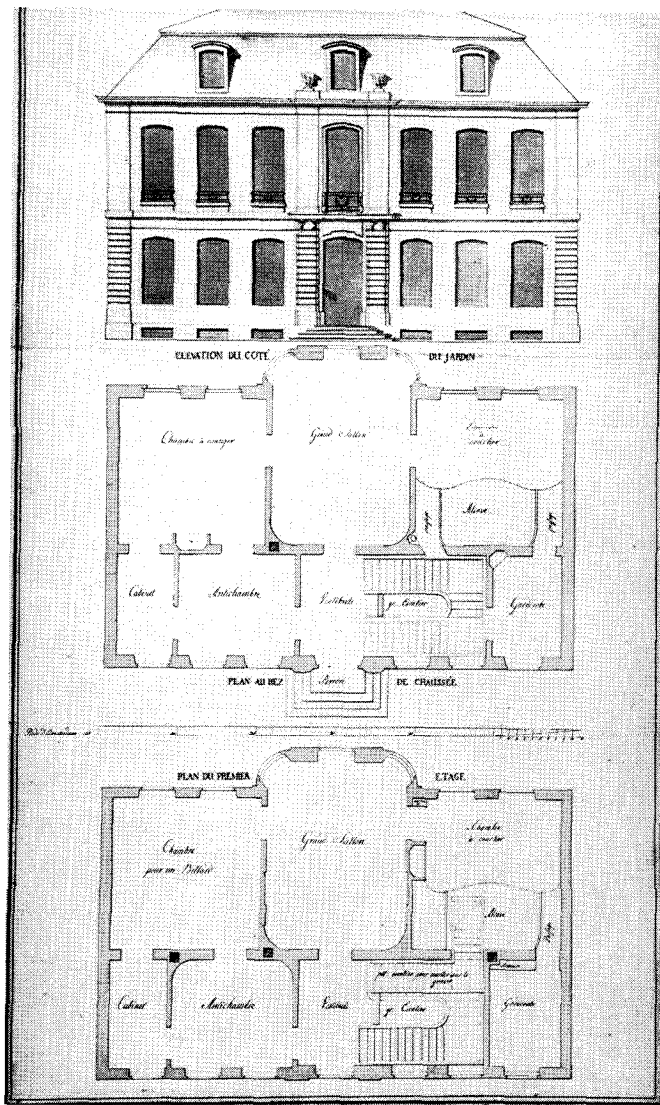

Afb. 7. „TWEDE PROJECT” VOOR DE VERBOUWING VAN RHIJNHOF;
 J. S. CREUTZ, ongedateerd, ± 1773.

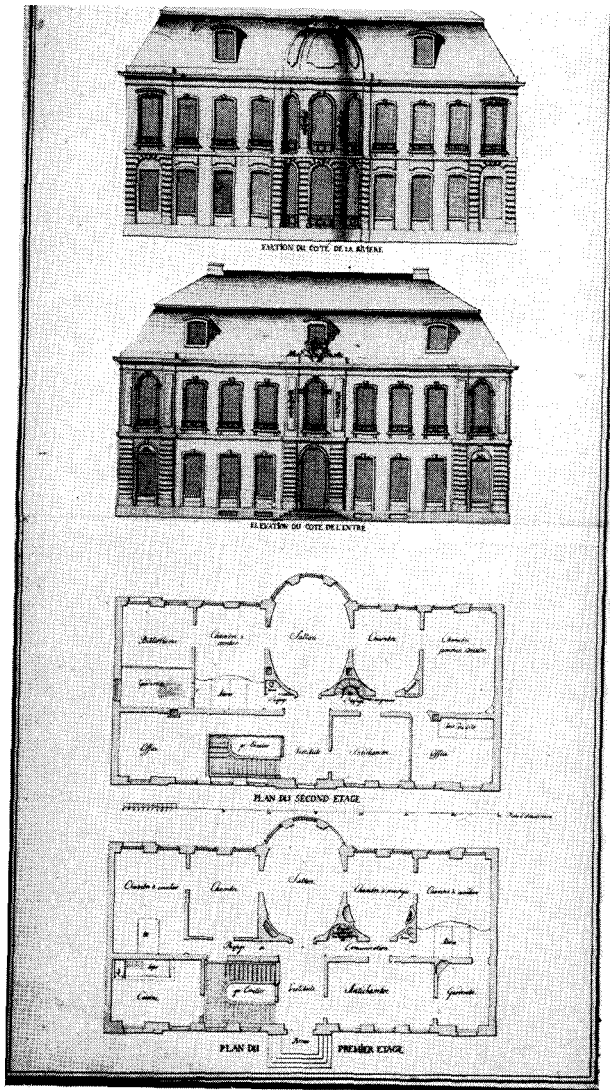
Afb. 6. ONTWERPTEKENING VOOR EEN VERBOUWING VAN HET HUIS
 RIJNHOF

Ongesigneerd en ongedateerd, vermoedelijk J. S. CREUTZ ± 1773.

Afb. 5. ONTWERPTEKENINGVOORALGEHELEVERNIEUWINGVAN RHIJNHOF.
 Ongesigneerd en ongedateerd. Vermoedelijk J. S. CREUTZ ± 1773.

Afb. 4. ONTWERPTEKENING VOOR EEN GEHEEL NIEUW RHIJNHOF
 Ongesigeneerd en ongedateerd; vermoedelijk J. S. CREUTZ ±1773.

bouwen van Rhijnhof, waarvoor hij waarschijnlijk nog al eens naar Leiden gegaan zal zijn. Het is opmerkelijk dat hij zich in oktober 1773 voor een tweede maal aan de Leidse Universiteit liet inschrijven. Hij zou volgens de Album Studiosorum 25 jaar oud geweest zijn en candidaat in de Philosophie.

De vraag blijft waarom VAN SANDIJK juist **CREUTZ** uitgekozen heeft om zijn nieuwe huis te bouwen. Deze uit het buitenland afkomstige jongeman bezat in Amsterdam nog allerm minst een vooraanstaande positie. De meest waarschijnlijke verklaring is dat **VAN SANDIJK** zich gewend heeft tot de Directeur-generaal van de Amsterdamse Stadswerken, welke dienst in de stad een goede naam bezat en de strenge richting in de architectuur voorstond. Mogelijk bezat de directeur geen gelegenheid en heeft hij deze, wellicht lastige, opdrachtgever naar een jongere medewerker verwezen. Het is echter waarschijnlijk dat **CORN. RAUWS**, die in 1771 de faam voor zijn nieuwe Muiderpoort oogstte, de opdracht wel aanvaard heeft en dat het fraaie plan van onbekende hand van hem afkomstig is. Van **DE WITTE** kan dit plan in elk geval niet zijn, aangezien hij daarvoor te laat in Amsterdam kwam en er verscheidene projecten van zijn hand bewaard zijn, die een geheel andere wijze van tekenen en detailleren tonen¹²). De plotselinge dood van **RAUWS** zou kunnen verklaren waarom dit project niet werd uitgevoerd of gewijzigd, terwijl tevens de voortzetting van het werk door zijn jonge medewerker, **CREUTZ**, voor de hand komt te liggen. Het fraaie plan is de ontwerper van de Muiderpoort niet onwaardig. Er zal echter eerst meer van het werk van **RAUWS** bekend moeten worden voordat het mogelijk wordt deze veronderstelling nader te toetsen¹³).

Hoe het ook **zij**, **CREUTZ** heeft de opdracht voor het nieuwe Rhijnhof op jeugdige leeftijd gekregen en alleen een jonge architect zou de energie hebben in zo korte tijd zoveel varianten te ontwerpen. Overigens getuigt deze grote verscheidenheid niet van veel overtuigingskracht tegenover de opdrachtgever. Waarschijnlijk heeft **CREUTZ** in deze tijd in Amsterdam weinig architectonisch werk gehad, waardoor hij zich in de plannen van Rhijnhof geheel kon uitleven.

In mei 1777 wordt **DE WITTE** wegens malversaties ontslagen. Het schijnt dat **CREUTZ** hem gedurende enige tijd opvolgde¹⁴). Na enige maanden echter vond een reorganisatie plaats, waarbij de dienst in drie departementen, die elk onder een directeur stonden, werd gesplitst, zodat naast **CREUTZ** ook **VAN DER HART**

en **SCHILLING** de titel Directeur kregen. Deze jonge directeuren, die alle drie omstreeks dertig jaar oud waren, kregen ieder een salaris van **f**1.500.— met een toelage van **f** 600.— voor een rijtuig, een tekenaar en een schrijver ¹⁵). Met voorkennis van de overheid mochten zij ook werk verrichten voor particulieren. Ook hadden zij een dienstwoning tot hun beschikking. Hun taakverdeling was als volgt: **CREUTZ** kreeg het departement der Waterbouwkunde, met de graaf- en modderwerken, de sluizen, bruggen en waterkeringen, alles wat het Y betrof, de stadsmuren, de wegen buiten de stad en de stadslanderijen en het kantoor der modderwerken op de Nieuwmarkt; **VAN DER HART** kreeg de „architectura civilis”, te weten het stadhuis, de schouwburg, de beurzen, torens, poorten, waaggebouwen, hallen, markten, dienstwoningen, belastingkantoren, alle stadseigendommen, alle kerken en godshuizen; **SCHILLING** kreeg de watercirculatie van de stad, de directie van het stadswaterkantoor, het uitdiepen en schoonhouden van de stadsgrachten, de vier watermolens, de stratenmakerij, verlichting, de brandweer en het werk van de landmeter.

Het terrein van **CREUTZ** werd in 1782 nog verkleind doordat **B. GOUDRIAAN** als vierde directeur werd aangesteld en belast werd met de stadsmodderwerken. Van deze directeuren werd **ABRAHAM VAN DER HART** op den duur de belangrijkste; in de stadsdienst had hij het meest spectaculaire werk, terwijl hij daar buiten een grote en bloeiende praktijk opgebouwd had. **CREUTZ**, die in de stadsdienst geen architectonische bezigheden kon verrichten ¹⁶), was voor bouwwerken geheel aangewezen op zijn particuliere praktijk, die echter veel kleiner was dan die van zijn beroemde collega **VAN DER HART**. Buiten Rhijnhof is van zijn hand alleen bekend het in 1781 gebouwde Rechthuis van Westzaan, dat een boeiender en rijper stuk architectuur geworden is dan Rhijnhof. Van dit gebouw verscheen in 1782 een gravurensérie, hetgeen erop wijst dat **CREUTZ** wel degelijk architectonische ambities bezat en er tevens verlangend naar was zijn particuliere praktijk te vergroten.

De positie van **CREUTZ** was zonder een praktijk naast zijn ambtelijk werk vermoedelijk weinig begerenswaardig. In 1787 neemt hij dan ook ontslag en vertrekt naar Rusland. Zijn gezin schijnt echter in Amsterdam achtergebleven te zijn, zodat het niet geheel uitgesloten is dat huiselijke factoren tot dit vertrek mede aanleiding zijn geweest. Zijn dochtertje, dat bij zijn vertrek 13 jaar oud was, trouwt later met de collega van haar vader **J. SCHILLING**, die 28 jaar ouder dan zij was.

De beide gebouwen, die van **CREUTZ** bekend zijn, hebben met hun interieurs de tijd goed doorstaan. Het huis Rhijnhof bleef tot aan onze tijd vrijwel zonder wijzigingen behouden. Wel is er in 1802 een plan van de Amsterdamse stadsarchitect **ABRAHAM VAN DER HART** geweest om het huis aan weerszijden met een kleine aanbouw uit te breiden, doch dit plan, waarbij twee oplossingen zijn voorgesteld, is niet doorgegaan. Het is merkwaardig dat **VAN SANDIJK** voor deze uitbreiding van het werk weer het Amsterdamse fabrieksambt in de arm neemt en zodoende misschien bij **CREUTZ'** rivaal is terechtgekomen. In het huisarchief bevinden zich verder enige ontwerpen voor bruggen en theekoepels in Chinese stijl, waarvan wij niet weten of ze werden uitgevoerd en ook niet in welk jaar ze werden vervaardigd. Het is mogelijk dat zij nog van **CREUTZ** of **VAN DER HART** zijn.

De ruim twintig jaar dat **CREUTZ** in ons land vertoefd heeft, hebben geen erg bevredigend resultaat gehad. Zowel naar omvang als naar kwaliteit gemeten is zijn oeuvre niet bijzonder belangrijk. Toch geeft zijn persoon een interessant voorbeeld te zien van de wijze waarop de buitenlandse invloeden in ons land hun intrede deden en geassimileerd werden. Voor de kennis van zijn werk zijn de vele niet uitgevoerde ontwerpen voor het huis Rhijnhof van veel belang.

---

1) Thans in het bezit van de Ned. Herv. gemeente te Leiden.

2) **De Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst, dl. VII, eerste stuk; Dr. E. H. TER KUILE; Leiden en Westelijk Rijnland, blz. 179.**

3) Een goede afbeelding van dit vernieuwde „Rhijnhof”, dat aan de achterzijde in het water stond, geeft de Hollandsche Arcadia, dl. VIII, afb. 50.

4) **Maandblad Amstelodanum 1958, blz. 133.**

5) **Vergelijk hiervoor de plattegronden van het in 1687 door H. KRAMER voor PIETER REAEL gebouwde huis op het Realeneiland aan de Vecht, waarvan een gravureserie verscheen.**

6) **Mededeling G. ROOSEGAARDE BISSCHOP.**

7) **Heerengracht 493, 527.**

8) Indien wij buiten Amsterdam willen zoeken, denken wij nog aan de Italiaanse architect **GRUDICI, die zich ± 1770 te Rotterdam gevestigd had.** Zijn plan voor het Groningse stadhuis uit 1774 heeft in tekenwijze en detail veel overeenkomst met dit gevelontwerp; bovendien zou de spelling van de Franse tekst Italiaanse invloed kunnen verraden. Opvallend bij het Groningse project was eveneens de ver doorgevoerde geleiding van de voorgevel, waardoor alle elementen, zoals de afzonderlijke vensters, klein van afmeting werden. Ook bij dat ontwerp schijnt het de bedoeling geweest te zijn de gevels als pleisterwerk uit te voeren.

9) Afbeelding van: „het heerenhuis of de Lustplaats Rhijnhof toebehoorende aan de WelEdelGebooren Heer HENDRIK SANDIJK, gelegen by Leyden by het Haagse Schouw door zijn Ed. gebouwt in den Jaaren 1774 en 1775 volgens het Project en onder opzigt van JOH. SAM. CREUTZ”. Phil. D:A:L:M. Directeur der Stadswerken te Amsterdam.

10) De voor dit overzicht noodzakelijke gegevens werden mij grotendeels verstrekt door de historicus van de dienst der Publieke Werken te Amsterdam, Dr. L. JANSEN.

11) Mr. W. F. H. OLDEWELT, Amsterdamsche archiefvondsten; Amsterdam 1942, blz. 55.

12) De belangrijkste projecten van de hand van DE WITTE zijn: Het plan voor de nieuwe Schouwburg op het Leidse plein te Amsterdam, 1773; Ontwerp voor een nieuw stadhuis van Groningen, 1774; Huizen aan de Dam naast de vismarkt, 1775; De Kerk te Ouderkerk, 1775.

13) Van CORNELIS RAUWS is behalve de Muiderpoort nog slechts bekend dat hij in 1767 advies gaf bij de fundering van de Delftse Poort te Rotterdam en in 1771 drie ontwerpen leverde voor de kerk van Ouderkerk, die later naar de plannen van DE WITTE gebouwd werd. Zie M. D. OZINGA De Protestantsche Kerkenbouw in Nederland, blz. 133.

14) Jaarboek Amstelodanum VII, 1909, blz. 166.

15) Zie noot II.

16) Van de hand van CREUTZ zijn dan ook slechts bekend twee kaarten van het „Nieuwe Diep aan de Helder” gesigneerd J. S. CREUTZ 1783. A. R. A. Cat. Hingman 3387 en 3388.

EEN LEIDSE STUDENTENKAMER

IN 1847

door

AQUARIUS

Wanneer men zich een voorstelling wil maken van het Leids studentenleven in de jaren veertig van de vorige eeuw, dan is men geneigd in de eerste plaats te denken aan de vele steentekeningen door ALEXANDER VER HUELL (1822-1897) daarvan gemaakt. Aanvankelijk verschenen deze in de almanakken van het Leidsch Studenten Corps in de jaren van hun ontstaan, vervolgens als illustraties bij de eerste uitgave van KLIKSPAANS „Studententypen” (1841) en „Studentenleven” (1844), om ten slotte nog te worden voortgezet in enkele van de vele albums door deze, al te vruchtbare, tekenaar en steentekenaar, niet zonder moraliserende bedoelingen, voor de liefhebbers uitgegeven. Over de kunstwaarde van een en ander heeft een bekend criticus in het begin van de twintigste eeuw een weinig vleidend oordeel gegeven¹⁾. Misschien hebben VER HUELL bij het kiezen van zijn typen wel enkele van zijn tijdgenoten voor ogen gestaan, maar aangezien wij hierover in het onzekere verkeren, kunnen zijn tekeningen toch niet in de eigenlijke zin als portretten gelden.

Geheel anders staat het met een tekening uit 1847, waarvan heden nog niet bekend is waar deze zich bevindt, maar waarvan wij een fotografische reproductie bezitten, die te danken is aan de goede zorgen van Jhr. Mr. Dr. E. A. VAN BERESTEYN, eertijds Beheerder van de afdeling Ikonografie van het Rijksbureau voor Kunsthistorische en Ikonografische Documentatie. Deze reproductie bevindt zich nu in de verzameling van het „Iconographisch Bureau” te 's-Gravenhage.

De tekening is rechts onderaan gesigneerd „J. P. BERGHAUS fec. 1847” en derhalve van de hand van JOHANN PETER BERGHAUS (1810-1870)²⁾, gedurende vele jaren in Leiden en ook elders in

---

¹⁾ JAN VETH, *Oudere steentekenaars, 1903*. In de bundel „Hollandsche Teekenaars van dezen tijd”, 1905.

²⁾ F. G. WALLER, *Biografisch woordenboek van Nederlandsche graveurs, 1938*.

ons land werkzaam, destijds bekend tekenaar en steentekenaar. Hij portretteerde nog talrijke hoogleraren, studenten en notabelen op groter formaat en in een wellicht goedkoper procédé dan de, overigens in die periode steeds meer veld winnende, fotografie dit toeliet. We mogen aannemen dat hij de tekening heeft vervaardigd op verzoek van de daarop afgebeelden, als herinnering aan aangename uren met elkaar doorgebracht.

Het tafereel stelt voor een ruime kamer, eenvoudig maar gerieflijk gemeubileerd. Een smaakvol „pièce de résistance” vormt de aan de linkerzijde zichtbare schoorsteenmantel met de typische rozetten in de stijl van **LODEWIJK XVI**. Geheel in overeenstemming daarmee is de aardige, op de schoorsteenboezem aangebrachte stuc-versiering van de aan een koord opgehangen boog en pijlkoker, wellicht een toespeling op Diana, geflankeerd door eenvoudige festoenen. Duidelijk in het oog vallend en voor de bewoner gemakkelijk bereikbaar is het 1 9de-eeuwse vergulde handje dat de convocaties vasthoudt. Vóór de schoorsteen een rechthoekige ijzeren kachel met een ovaal bovenblad, waarop sigaren liggen te drogen.

Naar rechts, de wand volgend, een secretaire met daarop een tabakskistje, schrijfcassette en de onmisbare koperen reguleurlamp met groene kap. De kamerdeur draagt „more maiorum” de series lectionum en midden op de wand daarnaast heeft de bewoner zijn studieboeken en dictaten geborgen in de aan de koorden opgehangen mahonie etagère, een meubeltje, dat wij twintigste-eeuwers nog wel een enkele keer bij eenvoudige handelaars in oudheden en uitdragers tegenkomen. Links en rechts, op de muur geprikte afbeeldingen, misschien wel de uitslaande platen uit een studentenalbum. Dit voor wat betreft de omgeving waarin het gezelschap zich bevindt.

Het gezelschap, waarom het tenslotte gaat, telt zes personen en is geschaard om of bij een ronde tafel, waarop wijnflessen, glazen en sigaren. Links, op een stoel gezeten en bezig een fles te ontkurken, **JEAN HENRI DE LAAT DE KANTER**. Hoewel te Amsterdam in 1825 geboren, zal hij bij zijn aankomen afkomstig zijn geweest uit Goes, waar zijn vader enkele openbare betrekkingen vervulde en waar ook zijn moeder thuishoorde. Na het beëindigen van zijn studie in de rechten vestigde hij zich als advocaat en procureur te Goes, trouwde aldaar **JOHANNA MARIA VAN DEN BREE** en overleed er in 1883.

Schuin achter hem staat **THOMAS ADRIAAN LAMBRECHTSEN**,

bezig uit zijn tabaksdoos een korte pijp te stoppen. Het pijpfoedraal ligt geopend op de kachel. Hij draagt een, ook in die jaren in de mode zijnd, schotsgeruit vest en het korte ringbaardje, dat in ons land het tijdperk van Koning **WILLEM 11** kenmerkt. **TH. A. LAMBRECHTSEN** stamde uit een oud Zeeuws geslacht, ook van moederszijde. Hij was geboren te Middelburg in 1825, waar zijn vader hoge openbare betrekkingen vervulde. Zelf trouwde hij, na het volbrengen van zijn studie in de rechten, in zijn vaderstad, Jonkvrouwe **MARIA VAN REIGERSBERG VERSLUYS**, werd burgemeester van Ritthem, lid van de Provinciale Staten en van Gedeputeerde Staten van Zeeland en overleed te Middelburg in 1879.

Op de voorgrond, in het midden, de vermoedelijke gastheer, **NICOLAAS CORNELIS LAMBRECHTSEN**, na het overlijden van zijn vader heer van Ritthem. Ongedwongen zit hij op zijn stoel, de linkerarm steunend op de tafel, in de hand een glas wijn, de rechterarm nonchalant op de stoelrug steunend, met een sigaar tussen de vingers. Hij is bepaald een dandy, getuige zijn schotsgeruite pantalon en bijbehorende jas, om de hals de geknoopte lange slipdas. Evenals zijn één jaar jongere broeder is hij jurist, geboren te Middelburg in 1824, en blijft na zijn promotie zijn vaderstad trouw, waar hij lid van de gemeenteraad en wethouder wordt. Te Middelburg trouwt hij Jonkvrouwe **CONSTANTIA MAGDALENA VAN PANHUYS** en eindigt er zijn dagen in 1895.

Achter de tafel zitten op een canapé twee Rotterdammers, links **GERARDUS COMBERTUS BURGER**, aldaar geboren in 1825. Na zijn Leidse jaren keerde hij naar Rotterdam terug, vestigde zich daar als advocaat en procureur en overleed er, ongehuwd, in 1889.

Naast hem, rechts, in hemdsmouwen, **ADRIAAN MARI VAN OORDT**, geboren te Rotterdam in 1824. Na zijn promotie koos hij het burgemeestersambt en vervulde dit eerst te Westervoort, later te Ermelo, Misschien viel zijn keuze op het in die tijd rustige bestaan van een plattelandsburgemeester, ten einde zich te kunnen wijden aan zijn publikaties op muzikaal gebied. **VAN OORDT** trouwde in 1853 met **APOLONIA EVERHARDA DE FIJNE** en overleed te Ermelo in 1898.

En zo zijn we dan gekomen bij de nestor van het gezelschap, Mr. **NICOLAAS JOHAN CORNELIS SNOUCK HURGRONJE**, gezeten rechts bij de tafel in een stoel met beklede zitting en armleuningen, (de andere stoelen hebben een biezen zitting). Hij heeft de smalle

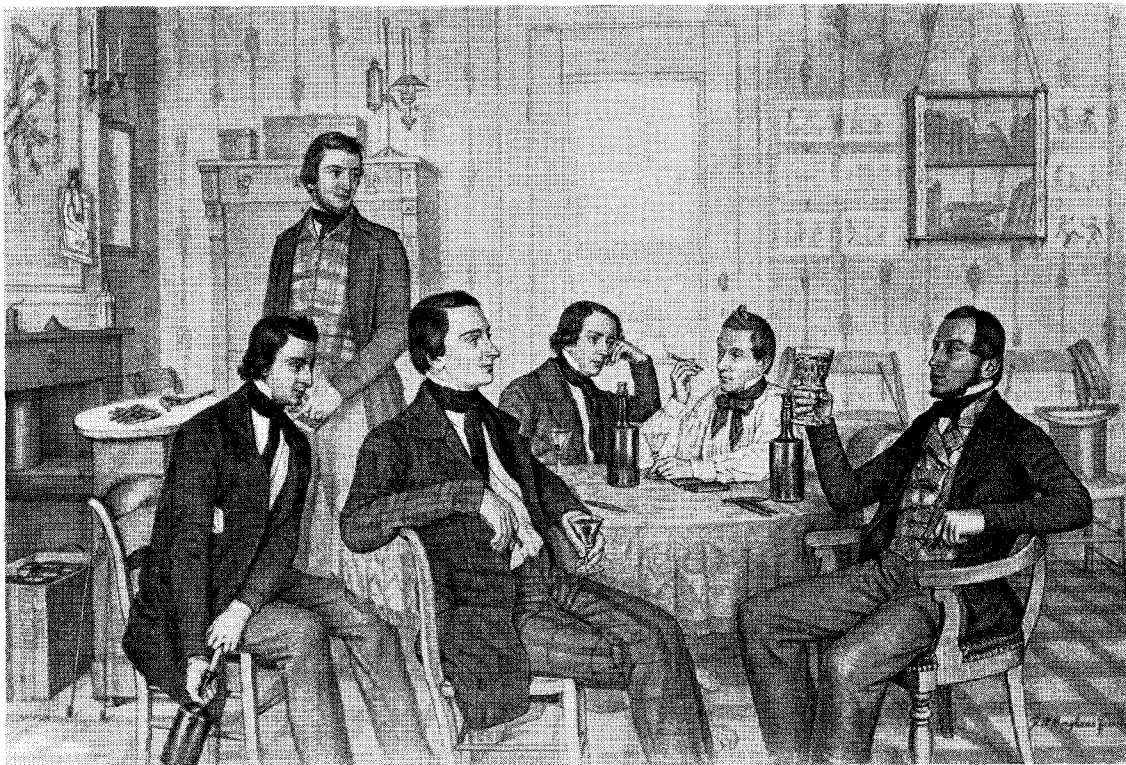

ringbaard en draagt een schotsgeruit vest met revers. In de linkerhand houdt hij een sigaar en heft met de rechterhand de „pokel”, een grote glazen beker met voet, waarschijnlijk een Boheems product van het soort dat bij onze grootouders waardering vond. Ook hij is een Zeeuw, geboren te Middelburg in 1822 en, door zijn moeder, **JOHANNA ADRIANA MARIA LAMBRECHTSEN**, een neef van de gastheer en diens broer. Na zijn promotie, 2 juli 1847, en zijn huwelijk met Jonkvrouwe **ALBERTINA WILHELMINA VERSLUYS**, diende hij zijn stad als wethouder, zijn eiland als raad van de Polder Walcheren en zijn provincie als lid van Gedeputeerde Staten. Hij overleed te Middelburg in 1893. Wij mogen er nog op wijzen, dat de echtgenoten van **SNOUCK HURGRONJE** en **THOMAS ADRIAAN LAMBRECHTSEN** ook nichten waren. Mogelijk was het vertrek uit Leiden aanleiding tot het vervaardigen van deze tekening.

Ten slotte zal men wellicht de vraag stellen, waar zich dit gezelschap heeft bevonden op het tijdstip, dat het door **BERGHAUS** werd vereeuwigd. Aan de hand van de studentenalmanak voor het jaar 1847, de tegenwoordige aard van de in aanmerking komende percelen en de prominente plaats van de oudste **LAMBRECHTSEN**, **NICOLAAS CORNELIS**, komt Noordeinde 37 het meest in aanmerking. Zijn broer, die in 1848 en 1849 in het Collegium zitting had, in 1849 ook nog president van de sociëteit Minerva en almanakredacteur was, woonde schuin tegenover hem op no. 30, terwijl **VAN OORDT** even verder op no. 27 was gehuisvest en **BURGER** Kort Rapenburg 12, zodat de vrienden wel in elkaars nabijheid woonden ¹⁾.

---

¹⁾ **DE LAAT DE KANTER** en **SNOUCK HURGRONJE** woonden respectievelijk Breesstraat 69 en 33. — Nog zij opgemerkt dat **VAN OORDT** en de gebroeders **LAMBRECHTSEN** zich in grotere prenten lieten portretteren door **BERGHAUS** in 1847, 1848 en 1849. (Zie: J. C. **OVERVOORDE**, *Cut. v. d. prentverzameling van de gemeente Leiden*, eerste supplement (1920) no. 11074.)

Foto Iconographisch Bureau. 's-Gravenhage

ZES LEIDSE STUDENTEN.

V.l.n.r.: J. H. de Laat de Kanter, Th. A. Lambrechtsen, N. C. Lambrechtsen, G. C. Burger, A. M. van Oordt, Mr. N. J. C. Snouck Hurgronje. — Tekening door J. P. Berghaus, 1847; verblijfplaats onbekend.

JHR. J. C. SCHORER IN ZIJN BENZ,
model „Comfortable”, 1899. Het huis in het midden is Rijn Noord aan de Haagweg, ter
plaats waar thans de Rijnzichtbrug is.

ZESTIG JAAR GELEDEN : EERSTE LEIDSE AUTOBEZITTER

door

J. VAN GRONINGEN

De Leidenaars, die zich in Mei 1896 op straat bevonden, zagen de eerste automobiel in Nederland voorbijrijden op weg naar Den Haag ¹⁾. Eerst ongeveer drie jaar later werd een inwoner van de stad Leiden eigenaar van een exemplaar van het nieuwe vervoermiddel.

In het genoemde jaar was het de heer **AD. ZIMMERMANS**, die met een Benz-motorwagen, model „Viktoria”, van Utrecht via Leiden, over de Hogewoerd (waar toen Jhr. **SCHORER** woonde! ²⁾) en de Breestraat, naar zijn woonplaats reed.

Anderhalfjaar later voerde de heer **M. W. AERTNIJS** te Nijmegen een Benz, model „Vélo”, in en begon aldus een geslaagde carrière als automobielhandelaar.

Op 28 September 1894 liet zich Jhr. **J. C. SCHORER**, uit Amsterdam, als student inschrijven: twee jaar later legde hij op 1 Juli het candidaatsexamen in de rechten af. Zijn grote liefhebberij was de techniek en deze belangstelling ³⁾, gecombineerd met een sportieve inslag, vond bevrediging in het beoefenen der wielersport. Het verwondert dan ook niet, dat hij in 1897 ab actis en in 1898 en 1899 praeses van het Studenten Wielrijdersgezelschap **De Raddraaier** werd. Zijn verdiensten moeten meer dan gewone geweest zijn, want op 2 Maart 1899 werd hem het erelidmaatschap ervan aangeboden ⁴⁾. In dit jaar verhuisde hij, voor de derde maal, nu naar „Rijnoord”, dat gelegen was aan de Rijn bij de Spoorbrug. Even verder lag in die jaren Toon met zijn bootje klaar om voor één cent zwemlustige jongelieden naar Rijnzicht over te

---

¹⁾ Leidsch Dagblad; een brochure van mijn hand is in het bezit van de Un. Bibl.

²⁾ Almanakken van het L.S.C. (1895-1901).

³⁾ Mededeling van de zoon, Jhr. **L. SCHORER**. Een en ander ook tot uitdrukking gebracht op de promotieplaat anno 1901.

⁴⁾ Getuige het diploma, dat nog in het bezit is van Jhr. **L. SCHORER**.

zetten ¹⁾). Het was ook in het voorjaar van 1899, dat Jhr. SCHORER in het bezit kwam van zijn Benz, model „Comfortable”, die hij kocht van Jhr. V. DE BRAUW. De wagen was oorspronkelijk een jaar eerder door den heer AERTNIJS geleverd. Op de foto is Jhr. SCHORER, dan vierentwintig jaar oud, gezeten op de motorwagen, die qua type een wat zwaardere en ook duurdere uitvoering van het model „Vélo” was. Een één-cylinder motor van ca. 3 pk gaf het wagentje een snelheid van maximaal rond 25 km/h; op de „promotieplaat” van Jhr. Mr. SCHORER, die zijn a.s. zwager J. HUIZINGA, later hoogleraar te Leiden, tekende, staat het volgende gedichtje :

De autocar gaat, o, wat smart / zelfs voor momentopnaam te hard.

Het gewicht bedroeg ca. 350 kg. De in die dagen verplichte „luidklinkende bel of hoorn” is op imposante wijze vertegenwoordigd en interessant is de, in onze ogen, primitieve bandrem. De verlichting vond plaats door middel van twee acetyleenrijwiellantaarns, merk „Solar”, die de oorspronkelijke petroleumlampen vervingen, en het heeft Jhr. SCHORER eens een bekeuring gekost, toen zij niet brandden, wat toenmaals geen zeldzaam voorkomend euvel was. Het is mogelijk, doch staat niet vast, dat de wagen op „Rijnnoord”, i.c. het bijgebouw aan de Haagweg, was gestald, maar misschien stond hij wel bij den Heer DEE, waar ook de fietsen van *De Raddraaier* stonden, en die ook zeer vroeg een auto heeft gebruikt. Jhr. SCHORER zal behalve rondom Leiden, ook in de stad van zijn auto gebruik gemaakt hebben. Er was tenminste al voldoende „verkeer” met het moderne vervoermiddel, om de gemeente te doen overgaan tot het plaatsen van blauwe bordjes in bepaalde nauwe straten, met het opschrift: „Voertuigen met mechanische kracht stapvoets rijden!” ²⁾ Sedert de bouw van de Rijnzichtbrug zijn zowel het gebouwtje aan de Haagweg, als „Rijnnoord” verdwenen ³⁾. Reeds in de jaren dat Jhr. SCHORER er woonde was het laatste een soort studentenhuus geworden. Toen op 6 October 1899 de foto werd gemaakt, heeft de fotograaf ongeveer gestaan op de plaats, waar nu het Purfina-station is. Het

---

¹⁾ Mededeling van de heer J. P. J. M. DRIESSEN, thans ruim 80 jaar.

²⁾ Minerva, alg. studentenblad 1899: onder het hoofd „Curiosa”, 15 juni!!

³⁾ Foto-copie aanwezig op het gemeente-archief; origineel in het bezit van Jhr. L. SCHORER. Plaatsbepaling aan de hand van de kaart van Dozy (1899). Rijnnoord, Haagweg II.

huis rechts, achter de bomen, is de nog bestaande woning der Gebrs. **HUY**. In 1901 woont Jhr. **SCHORER** weer op de Hogewoerd en zal de wagen in de buurt gestald zijn geweest; hij legde op 17 October van dat jaar het doctoraal-examen af en promoveerde 13 December op stellingen ¹⁾. (Kan zijn twaalfde stelling: „De veldwachter behoort tot het „bevoegd gezag” bedoeld in art. 435 S.W.B.” nog in verband staan met zijn ervaringen als weggebruiker in een tijd dat er niet altijd vrede heerste tussen automobilist en gezagdrager?)

Gedurende zijn gehele leven is Jhr. Mr. J. C. **SCHORER** enthousiast automobilist gebleven en vele jaren lang was hij Commissaris der K.N.A.C. Hij overleed in 1948.

---

¹⁾ Exemplaar sinds kort in het bezit van de Un. Bibl.

RIJNLANDSE VOLKSVERHALEN

In het *Leids Jaarboekje* 1957 mochten wij een viertal volksverhalen uit eigen streek vermelden, opgetekend door **JAN C. LUNENBURG**, kenner bij uitnemendheid van het plassengebied bij Leiden.

Het verzoek om Rijnlandse volksverhalen ter publicatie in ons jaarboek in te zenden is niet onbeantwoord gebleven. We zijn in de gelegenheid er hieronder een viertal te laten volgen, waarvan drie vertellingen van **LUNENBURG**. De verhalen VI en VII, evenals I en II (1957) zijn indertijd aan hem verteld door zijn grootvader **JAN LUNENBURG**, geboren en getogen in Nieuwkoop (1867), die woonde in een oud huisje aan het begin van het Meyepad, aan de bezoekers van Nieuwkoop welbekend. Hij trouwde in 1894 en verhuisde in 1911 naar Leimuiden, was visser, vervener, polderbode en bij tijd en wijle schippersknecht, maar hij onthield zich van vast werk. Vrijwel alle afstanden legde hij per roeiboot af en hij was met de natuur vergroeid. Aan het bestaan van spoken en duivels geloofde hij onvoorwaardelijk. In dit licht gezien zijn verhalen een nog grotere betekenis.

In de overtuiging dat nog meer streekverhalen de ronde doen, mogen we nogmaals de lezers opwekken ons hierover in te lichten. Aan de inzenders onze hartelijke dank voor de ingezonden verhalen.

A. **BICKER CAARTEN**

V. *De doopvont van de Wouse Dom (Rijnsaterwoude)*

Der is in Wou (Rijnsaterwoude) nie ful te zien. As 't sturmt, schuimkoppe op de Braassem. Vedder is ter nie ful an. Maar der is ook nog 'n ouwe kerk, de Wouwenaars zegge, „de dom”.; ok an Lemuie (Leimuiden) zegge ze de dom. Nou laikent (lijkt) de tore wel wat op die van Uitert (Utrecht). Hai hep er wat van weg ja, maar is op geen ende na zo hoog nie. In die kerk mot nog 'n doopvont van de Roomse staan. Vroeger is de kerk van de Roomsen ofgegrepe, mot je wete. Nou motte de prodestante niks van

'n roomse doopvont hebbe, ken je begraipe. Nee, der uit met dat ding. Maar as de prodestante nou dochte, dat dat dat zo maar ging, sloege ze toch de plank bezaie. De vont wier in 'n boot gelaaien en midden in de Braassem gemieterd. De andere dag sting ie weer op z'n ouwe plaas achter in de kerk. Ze motte 't nog verschaie kere geprebeerd hebbe om 'm weg te kraige, maar de doopvont, an brokke gesaagd of niet, in de plomp gegoooid of niet, komt verom (weerom). En zodoende komp 't dat er nou in de prodestante dom van Wou een Roomse doopvont staat, die ze der niet uit kenne kraige.

(Meermalen in de jaren 1930-'40 verteld door mijn moeder (R.K.), die uit Rijnsaterwoude afkomstig is. Wanneer ik haar vertelde dat er geen oude doopvont in de kerk van Rijnsaterwoude staat, antwoordde zij: „En toch is 't zo.“)

J. C. LUNENBURG

VI. *Het huis mit de ruijen (Nieuwkoop)*

Ja, nou is 't al 'n taid geleje, maar vroeger had je in Noorde (Noorden, gem. Nieuwkoop) een vent, die nie meer in de kerk en kwam. Hai was helegaar van z'n geloof of. En ok verder was 't geen brave.

De pastoor had 'm al verschaie kere opgezocht en 'm daarover onderhouwe. 't Hielp allegaar niks; hij dee maar net wat ie zelf wou, maar Sundes ('s Zondags) in de kerk, was ter niet bai. Op 'n dag, in de middag al, staat ie te klesse mit zen buurman, die op de wurft daar naast 'm woonde en mit 't zelfde sop overgoten was.

Daar komt de pastoor an; ja hoor, hij kwam de plank of en de wurft op. Die vent zag 'm aankomme en riep teuge z'n buur: „Daar hai je 'm weer, die zwarte ruij (rups) !” De pastoor hoorde dat en begreep wel dat ie daar die dag geen boodschap en had. Hai gong maar weer gauw verom of wijer op. Een uurtje later komt de vent in huis, loopt er 'n zwarte ruij over de vloer. En in de gordaine ok een, en op tafel krope der ok al 'n paar. Sodemerakel, waar komme die zwarte ruipe nou vandaan? En waar ie ok keek, ruipe! De gordaine van de bestee zatte vol; hij trok ze gauw open om te kaike of ze in de bestee ok al en zatte. 't Beddegoed zag zwart, en 't wier als maar erger, „duuzend was ter maar één”. Vange hielp nie, roke ok nie, peterolie ok al niks. Der was niks an te doen en steeds kwamme der meer ruipe; de mure

zagge compleet zwart van die beste. 't Ende raad hebbe ze 't huis mit de boel en al in de brand gestoke en is alles verbrand.

Zo zie je maar weer, dat ze je wel wete te vinden azzie nie luistere en wil; dan ken je der hailig en zeker van op an dat 't 'n keer sluik ofloopt.

(Verteld door mijn grootvader JAN LUNENBURG.)

JAN C. LUNENBURG

VII. 'n *Vrek gestraft (Nieuwkoop)*

Onder Nukoop (Nieuwkoop) woonde indertaid 'n kerel, die er goed baizat, wat niet wegnam dat ie mit al zen cente nog nie genog en had. 't Gaat veul zo, iedere duuzend gulde brengt z'n aige gierighaid mee. En azzie nou maar niks mit 'm te make en had, dan gong 't nog, maar azzie wat van 'm hebbe mos, wier 't lilleker; dan was ie nog niet gelukkig. Dat ondervond ok 'n klain boertjie, die erges an 't Pieterskruus op 'n spulletjie zat, dat ie van hum huurde. De man had al ze leve op taid ze huurcente betaald, hoewel ie ok mit 'n huishouwe zat en de taide niet best ware. 't Beurde wel dat 't er amper anzat, maar altait had ie de huur der of wete te naipe. Op 'n dag kwam de landheer bai 'm, en zee, dat tie 't spul niet meer verpachtte en dat ie er of mos, tenzij die 't woninkie kocht. Nou je begraip wel dat 't boertje daar geen cente voor en had. Nou, dan der of, maar dat was ok niks. Optend wier goedgevonde, dat ie de koopsom in parte betaalde, maar gauw en veul te duur. 'n Paar keer ging dat goed en toen was 't mis; hai had geen cente. Nou, nou, wat was die landheer verkeerd, 'n merakel zo as de hork te keer ging, 't was schu. Dat liep zo ver, dat de boer ten slotte teugen 'm zee: „k mag laie, dat je nog er is van de arremen begraven mot worden!” Nou zover kwam 't niet, 't liep nog veul slechter of! Wat beurde der? Luister. Een maand later lag de landheer in eene dood, zo maar, schielijk weg. En zo as 't vroeger gong, 'n amparte lijkkoes was er an Nukoop niet. Dat gong mit 'n boerewage en als 't kon stinge der twee paarde voor, meest zwarte, as ze voorhande ware.

De kist ging op de wage en de landheer begon z'n leste rais. Maar hoe de paarde ok trokke, ze konne de gang er amper in houwe en de wagen begon al langer hoe zwaarder te rije. De paarden zweetten en hijgden en de wagen kraakte en steunde of ie temet in mekaar zou zakke. En hoe ze ok menden en de twee

knollen anjoege, 't gong nie hoor. Gelukkig waren ze al an vaarwater gekomme, toen wier er geprakkezeerd we mosten 't mit 'n schuit perbere. Dat gong op. De kist wier in 'n zestien tons ijzeren vlet gelaai. Een paar man an de lain (jaaglijn) en 'n paar man wege (de schuit voortbewegen met een weegboom). Effe ging 't goed, toen begon de schuit al langer hoe zwaarder te vare, en wat erger was ok dieper te legge. Nou 't duurde nie lang of de schuit was met geen geweld meer vooruit te kraige en 't is dat ze as de bliksem de kist an wal gebrocht hebbe, 't hele spul was anders in de wetering gezonke.

Hé je ooit zo ies meegemaakt? Toen hebbe ze mit zen allen over de wegt de kist na 't kerkhof geslept, voetje voor voetje en zetje voor zetje. De kist is meteen op 't kerkhof naar beneje gelate en daarmee was 't bekeke. Dóchten ze!!!

De volgende ochtend komt er 'n daggelder langs, en al baitais, want hai mos gaan melleke in de Achttien kavels en wat ziet ie? De kist sting boven de grond! Volk erbij geroepe, kist opege maakt . . . leeg!!! Waar ie gebleve is? Na 't Pieterskruus. Overdag zie je hum niet, maar 's nachts scharrelt ie daar over z'n land. Alle nachten is tie er, en altijd achter in 't land en ze zegge dat ie ieder jaar 'n haneschree dichter bai de woning komt, die hai zo duur verkocht had an 'n arm mens, dat die z'n huishouwe honger most laie.

(Meermalen in de huiselijke kring door mijn grootvader JAN LUNENBURG verteld.)

JAN C. LUNENBURG

VIII. Heksengeloof aan de Lagezijde van de Rijn tussen Boerenschouw en Prinsenschouw (Koudekerk aan den Rijn)

Volgend jaar zal het een eeuw geleden zijn dat zij geboren werd. Tien jaar was ik bij haar over de vloer en nog dikwijls denk ik aan haar. Dan hoor ik als 't ware haar stem weer. Wat kon zij vertellen van haar familie op de Lagewaardse „wip” (molen), die afgelegen in het polderland lag. Grote, sterke kerels waren 't en dat was waar, want ik kende dat aloude molenaarsgeslacht.

Als jonge meid — het moet een knappe vrouw geweest zijn — diende zij in Zoeterwouw bij een boer in „de Hel”. 't Was daar geen „hel” voor haar, maar 't betreft een buurtschap, die heden ten dage nog zo heet. Een zekere Casper Fredericus kwam haar

in die „hel” opzoeken, maar het zal wel een paradijs geweest zijn om met haar te vrijen. Hij kwam van de Aardijk (Aarlander-veen) en is haar man geworden. Op een avond, 't was pikkedonker en er stond een half stormpie, liep Cas „de Hel” uit om de laatste „Volharding” (of was het de „Carsjens”-boot?) te halen. Plotse-ling zag Cas een hond naast zich op de grintweg, zo groot als een kalf en erg ruwharig. Zo zag hij 'm en zo was t'ie weg. Soms liep t'ie rustig naast hem, ook wel achter hem en dan sprong de hond plotseling in de vaart naast de weg en hij kwam er kurkdroog weer uit. Bij het op de wal komen schudde hij zich niet uit en er hing geen drupje aan z'n pels. Cas maakte dat tientallen keren mee, maar hij bleef ondanks deze bedreiging met Koosje vrijen.

Meermalen heb ik dit verhaal uit haar mond gehoord; ze dacht dat die hond de duivel was geweest.

Haar huwelijk was goed, maar leed werd haar niet bespaard. Een Thomasje en een Aagje stierven aan de cholera; later kwamen er echter toch nog een Aagje en een Thomasje en daarvóór ± 1894, een Antoon. Een knul van bijna 10 pond, maar hij wilde niet lurken (drinken). Van alles werd er geprobeerd. Zoete boter met suiker werd aan de tot berstens toe gevulde borsten gesmeerd om het extra lekker voor Toontje te maken, maar dat hielp zelfs niet. Toon blerde en bleef blerren, van de ochtend tot de avond, en viel af als sneeuw voor de zon. Er moest spoedig verandering komen en die kwam. Buren en grootmoeder, die bakerde, vonden de oorzaak. Toon was behekst door een buur-vrouw, die nog niet naar het kindje was komen kijken. Schrijver dezès heeft die buurvrouw goed gekend, een magere vrouw met een wat snibbig uiterlijk. Zij droeg de Rijnlandse muts. Maar wat te doen? Zo kon het niet langer. Vlug tekende men met krijt een groot kruis op de vloer bij de voordeur en vervolgens ging de mat eroverheen. Op alle mogelijke manieren probeerde men nu de buurvrouw aan het kraambed te krijgen, maar dat lukte niet, want zij voelde dat er gevaar dreigde: het kruis onder de vloermat bij de voordeur. De achterdeur van het huis hield men op slot; achterom binnenkomen was dus niet mogelijk. Toen bedacht de familie een list; buurvrouw liet zich bij de voordeur lokken en een van de duivelbanners ging de achterdeur uit, deed die weer op slot, liep het huis om en gaf de buurvrouw een zodanige zet, dat zij over de mat en het kruis heen vloog. Onmiddellijk was Toon stil, hij zocht naar de borsten, drukte z'n neusje ertegenaan en dronk van je welste. Aan buurvrouw, de toverkol, merkte men

niets, zij zegende zelf het kind, dat terstond ging groeien als kool.

Tot slot verklap ik dat mijn oude, eerbiedwaardige hospes „dolerend” (gereformeerd) was en dat zij geloofde in de bijzondere eigenschappen van gewijd water en óók dat kippeëieren, gelegd op witte donderdag, bijzondere geneeskracht (b.v. tegen breuken) bezaten.

Najaar 1958.

G. G. F. te K.

BURGEMEESTER ALS MENSENREDDER

Men meldt ons uit Leiden dd. 22 mei [1853]. Heden morgen had alhier een treffende gebeurtenis plaats. Voor het huis van de burgemeester, de hoogwelgeboren heer graaf van Limburg Stirum viel een knaap in het Rapenburg; te vergeefs poogde men hem van de wal af te redden. Hij dreef hoe langer hoe meer naar het midden en begon reeds te zinken, toen onze hooggeachte burgervader, die inmiddels van de zaak kennis had gekregen uit zijn woning kwam toesnellen en zonder zich een ogenblik te bedenken in het water sprong en het geluk had de knaap van een anders wissel dood te redden, Eere zij den edelen man voor zijne zoo moedige en menschlievende daad, waardoor hij zeker in de achtig en toegenegenheid zijner medeburgers, die hij reeds in zoo ruime mate bezit, nog zal rijzen.

(Nieuwe Rotterdamsche Courant, 23 mei 1853)

Het betreft Mr. A. O. E. graaf van Limburg Stirum, geb. Groningen 2 december 1803, 1832 rentmeester bij het Hoogheerraadschap Rijnland, 1843 wethouder en 1851 burgemeester van Leiden. Hij woonde Rapenburg 35 en overleed 12 sept. 1858. — Zie ook: Handelingen der Jaarlijksche Alg. Verg. v. d. Mij. der Ned. Lett. 1859, Levensberigten, blz. 107/8; Leidsche Courant 25.5.1853.

LEIDEN EN HET STRUCTUURPLAN VOOR DE LEIDSE AGGLOMERATIE

door

IR. J. C. H. DROST

HETONTSTAANVANDE LEIDSE AGGLOMERATIE

Het structuurplan voor de Leidse agglomeratie wordt momenteel op velerlei wijze ter sprake gebracht. In bovengenoemd plan wordt namelijk in grote lijnen aangegeven op welke wijze de ruimtelijke ontwikkeling van Leiden en de aangrenzende gemeenten Oegstgeest, Leiderdorp, Voorschoten en Zoeterwoude zich zal kunnen voltrekken onder invloed van de economische en sociale situatie, welke in de toekomst naar alle waarschijnlijkheid wordt verwacht. De stedelijke ruimte wijzigt zich voortdurend als gevolg van haar aanpassing aan de zeer dynamische maatschappelijke situatie. Daarom zal het noodzakelijk zijn de toekomstige ruimtelijke ontwikkeling van Leiden en omgeving te zien in het raam van het economische toekomstbeeld van het westen van Nederland. De planologische wensen en mogelijkheden op het gebied van het wonen, het werken, het verkeer en de recreatie houden hiermede immers nauw verband. De snelle bevolkingstoename van ons land en van de Randstad Holland in het bijzonder roepen op planologisch gebied en op dat van de daarmee samenhangende werkgelegenheid grote problemen op, welke ook de Leidse agglomeratie niet onberoerd laten. De plaats van iedere gemeente afzonderlijk wordt in deze ontwikkeling van steeds mindere betekenis. De in het begin genoemde belangstelling voor het structuurplan voor de Leidse agglomeratie geeft dan ook duidelijk de tendens aan van het streven der gemeenten naar meer onderlinge samenhang in groter verband, in het onderhavige geval op het gebied van de ruimtelijke ordening. In het structuurplan komt immers de wil tot coördinatie van de afzonderlijke stedenbouwkundige plannen in de vorming van een harmonisch samengevoegd stedelijk gebied duidelijk naar voren,

hoewel echter ook de onderlinge verschillen uiteraard een rol blijven spelen.

Uit stedenbouwkundig oogpunt bezien was tot nu toe in de ontwikkelingsgang van de bebouwing in de betrokken gemeenten weinig te bespeuren van het bouwen naar een plan voor een gezamenlijk stedelijk gebied van enige allure. De bebouwingen van Leiden en van de haar omringende gemeenten beginnen elkaar echter steeds meer en meer te naderen, hoewel ook anderzijds door de afzonderlijke bebouwingscomplexen in de aangrenzende gemeenten en de lintbebouwing langs de oevers van de Rijn de bebouwingsstructuur steeds meer een uiteengerafelde vorm gaat aannemen. Voorts valt te constateren, dat de eertijds karakteristieke verschillen tussen de stadsbebouwing van Leiden en de dorpsbebouwing van Oegstgeest, Leiderdorp en Voorschoten bezig zijn te verdwijnen, waardoor in zekere mate een uniforme verschijning van deze gemeenten begint te ontstaan. De gemeenten Oegstgeest, Voorschoten en in de laatste jaren ook Leiderdorp groeien deels uit tot stedelijke woonwijken met een uitgesproken voorkeur voor de zogenaamde middenstandsbebouwing. Vooral Oegstgeest en ook Leiderdorp ontwikkelen zich stedenbouwkundig bezien tot in feite Leidse woonwijken, omdat hier immers grotendeels Leidse werkforensen wonen. Voorts geeft de beroepsstructuur van de gemeenten van de agglomeratie tezamen een meer evenwichtige opbouw te zien, dan die van de gemeenten afzonderlijk en nemen tevens de onderlinge relaties ook op andere gebieden tussen de gemeenten toe. Dit alles wijst erop, dat deze gemeenten tezamen meer en meer als een stedelijk gebied gaan functioneren. Binnen dit stedelijk gebied ligt de oude Leidse binnenstad dan als het zakelijk en cultureel centrum. De stedenbouwkundige toekomst van deze binnenstad zal dan ook nauw verweven zijn met die van de Leidse agglomeratie.

Eertijds was deze binnenstad, omringd door zijn vestingwallen, een afgerond stedelijk geheel met veelal een gemengde bebouwing, hoewel door de ontplooiing van de lakennijverheid in de 17e eeuw reeds kleine afzonderlijke woonbuurten voor arbeiders werden gebouwd. Eerst sinds de twintiger jaren van deze eeuw werd een aanvang gemaakt met nieuwe afzonderlijk gelegen woonwijken buiten de singels, welke ontwikkeling zich thans in snel tempo voortzet in de vorming van nieuwe woonwijken van steeds grotere omvang. Hier demonstreert zich het stedenbouwkundig verschijnsel van de schaalvergroting. De ruimtelijke ontwikkeling

vindt namelijk in steeds grotere eenheden plaats. Immers de woningbouw wordt thans in grote complexen ter hand genomen. De industrieën krijgen hun eigen plaats toegewezen op uitgestrekte terreinen. Zelfs concentraties van middelbare scholen gaan een eigen onderdeel van de stadsbebouwing uitmaken, zoals in het uitbreidingsplan Leiden-Houtkwartier tot uiting komt. Voor de recreatie worden omvangrijke afzonderlijke ruimten als sportveldcomplexen (Kikkerpolder) en volkstuinen (Leiden-noord) aangelegd. De bebouwing van het stadscentrum in de binnenstad krijgt een steeds meer gedifferentieerde vorm. De warenhuizen, banken en kantoren vergroten ook hier de schaal. Functioneel bezien zullen al deze complexen tezamen weer één stedelijk geheel moeten gaan vormen, van een grotere schaal dan de schaal van voorheen, welke wellicht voor de mens beter té overzien en te begrijpen was. Daarom is het ook noodzakelijk, dat aan deze schaalvergroting tot op zekere hoogte een grens moet worden gesteld. Opvallend is, dat ook hier weer de parallel is te constateren tussen de stedenbouwkundige en de maatschappelijke ontwikkeling, waar thans massaficatie, specialisatie en integratie de toon aangeven. Bij het ontwerp voor het structuurplan treedt de genoemde schaalvergroting dan ook duidelijk naar voren.

Daar de oppervlakte van de binnenstad in verhouding met die van de nieuwe Leidse woonwijken groot is, in tegenstelling met andere oude steden (vergelijk Utrecht, Amsterdam, Haarlem), zijn eerst in de laatste jaren afgeronde woonwijken rondom de Leidse binnenstad tot stand gekomen, bijvoorbeeld Leiden-noord (Kooikwartier en omgeving) en Rodenburgerpolderkwartier ter grootte van circa 20.000 inwoners. De omvang van de in aanbouw zijnde woonwijken, welke naar een inwonertal van 25.000 à 30.000 inwoners groeien, is dan even groot als eertijds de gehele stad. Het is daarom niet te verwonderen, dat de functie van de binnenstad zich door de verandering van de schaal belangrijk zal gaan wijzigen; de reeds begonnen ontvolking van de binnenstad is hiervan een klein symptoom.

DE LEIDSE AGGLOMERATIE IN DE RANDSTAD HOLLAND

Voorts moet worden gewezen op de plaats van de Leidse agglomeratie in de Randstad Holland. In de Randstad worden twee gebieden onderscheiden. Het noordelijke van de IJmond en Amsterdam via het Gooi naar Utrecht en de Heuvelrug en het

zuidelijke gebied met Dordrecht, Rotterdam en Delft, Den Haag en Leiden als stedelijke zwaartepunten. De bollenstreek, hoewel deels verstedelijkt, ligt als een scheidend element tussen beide gebieden. Leiden is dus gelegen op het noordelijke punt van de zuidelijke stedenkrans. Deze centrale ligging van de Leidse agglomeratie in de Randstad is ongetwijfeld zeer gunstig te noemen, vooral ook verkeersgeografisch gezien. Een aantal zeer belangrijke verkeerswegen, zoals Rijksweg 4, 4a, 8 (door de bollenstreek) en 11 (door de Rijnstreek) voeren door of langs de agglomeratie. De dominerende plaats van Den Haag, op korte afstand van Leiden gelegen, en de zeer snelle bevolkingsgroei van de Haagse agglomeratie, oefenen evenwel op de ontwikkeling van de Leidse agglomeratie in zekere mate een remmende invloed uit. Trouwens de ontwikkeling van andere historische oude steden als Dordrecht, Gouda, Delft en dergelijke vertoont eveneens een langzaam groeitempo in verhouding met die van de in de nabijheid daarvan gelegen grote steden als Rotterdam en omgeving en Den Haag. Wat de Leidse agglomeratie betreft zal een steeds grotere invloed van Den Haag merkbaar worden, evenals dit voor Delft zal gelden. Indien de beide genoemde gebieden van de Randstad worden onderverdeeld, gedacht in stedengroepen, dan behoren de Haagse en de Leidse agglomeratie (inclusief Katwijk c.a.) en Delft tot één stedengroep. Planologisch en ook economisch gezien zal deze stedengroep tot een samenhangend geheel gaan uitgroeien. De ontwikkeling van de verkeersmiddelen maakt het mogelijk, dat deze stedengroepen als een stedelijke eenheid gaan functioneren. De huidige, nog steeds toenemende stroom van forensen tussen de steden onderling, vooral ook tussen Den Haag en de Leidse agglomeratie, is hiervoor een duidelijke aanwijzing. Het is daarom te verwachten, dat de Leidse agglomeratie steeds meer in het krachtenveld van de Haagse agglomeratie zal geraken. Hierbij komt nog de omstandigheid, dat de toekomstige uitbreiding van de Haagse agglomeratie zeer grote problemen opwerpt. De bebouwing van Den Haag begint immers met rasse schreden de „glazen stad” van het Westland, de duinstrook, het waterwingebied, het fraaie landschap bij Wassenaar en de Rijkswegen te naderen. Nieuwe werkgelegenheid en daarmee gepaard gaande bevolkingsgroei zullen hier onverminderd blijven aanhouden. Voor de toekomstige stadsuitbreiding is dan ook een oplossing gevonden in de vorm van het plan voor de bouw van een nieuwe stad aan de oostzijde van de Haagse agglomeratie en

voorts in een „overloop” van bevolking naar de Leidse agglomeratie en Delft. Het rapport „de ontwikkeling van het westen des lands” verwacht voor de onderhavige stedengroep in 1980 een bevolking van ongeveer 1.200.000 inwoners. Momenteel bedraagt de bevolking van de stedengroep reeds meer dan 960.000. De capaciteit van de Haagse agglomeratie blijft na voltooiing van de uitbreiding en de sanering praktisch dezelfde als het huidige inwonertal. De nieuwe stad bij Den Haag zal een grootte van ruim 100.000 inwoners verkrijgen, zodat het duidelijk is, dat de Leidse agglomeratie een belangrijke en snelle bevolkingstoename zal moeten verkrijgen om aan deze aan haar gestelde taak te kunnen voldoen. Voorts stelt ook de ontwikkeling van de eigen functies van de agglomeratie op het gebied van de industriële bedrijvigheid, het onderwijs (rijksuniversiteit en streekscholen) en de streekverzorging haar eisen op ruimtelijk gebied. In verband met de te verwachten overloop van de Haagse agglomeratie is evenwel een verschuiving in de rangorde van de huidige stedelijke functies van de Leidse agglomeratie te verwachten, daar voor de te verwachten woonforensen op grote schaal nieuwe woonwijken moeten worden gebouwd. Uiteraard moet worden voorkomen, dat de Leidse agglomeratie een „slaapsatelliet” wordt van de Haagse. Bij het opstellen van het structuurplan is daarom ook met een belangrijke uitbreiding van eigen werkgelegenheid binnen de agglomeratie rekening gehouden.

HOOFDLIJNEN VAN HET STRUCTUURPLAN

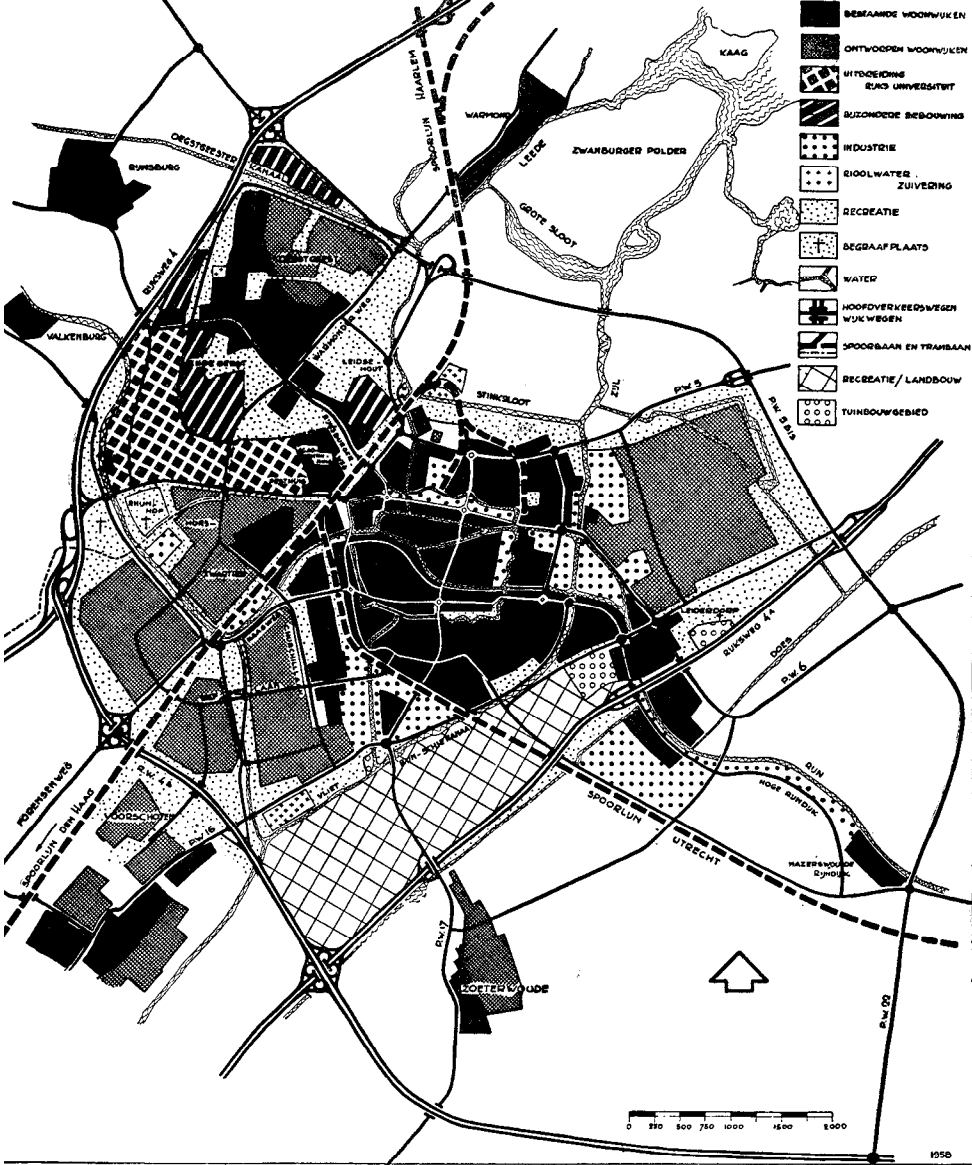
Met vorengenoemde beschouwing over de ontwikkelingsmogelijkheden van de Leidse agglomeratie als uitgangspunt is het structuurplan ontworpen, dat op bijgaande kaart is weergegeven.

Wat de demografische ontwikkeling der laatste jaren betreft is opvallend, hoe het voortdurende vertrekoverschot van Leiden niet door het vestigingsoverschot van de gemeenten Oegstgeest en Leiderdorp kon worden gecompenseerd. Zo bedroeg in de periode 1951 tot en met 1957 het vertrekoverschot van de drie genoemde gemeenten gemiddeld 3 11 personen per jaar. Er is dus slechts een matige groei te constateren, die alleen is veroorzaakt door de geboorte-aanwas. Zoals ook bij een aantal andere oude steden doet zich hier het verschijnsel voor van de bevolkingsverschuiving van de centrumgemeente naar de randgemeenten, hetgeen hier een gevolg is van de in verhouding omvangrijke bouw van mid-

STRUCTUURPLAN LEIDSE AGGLOMERATIE

RENVOOI

- BEBAARDE WOONWIJKEN
- ONTWOODEN WOONWIJKEN
- UITOEFENING LEES UNIVERSITEIT
- BIJZONDERE BEBOUWING
- INDUSTRIE
- RIJOLWATER ZUIVERING
- RECREATIE
- BEGRAAFPLAATS
- WATER
- HOOFDVERKEERSWEGEN
- SPOORBAAN EN TRAMBAAN
- RECREATIE / LANDBOUW
- TUINBOUWGEBIED

denstandswoningen in de randgemeenten. Als woonplaats biedt de Leidse agglomeratie evenwel zeer gunstige mogelijkheden, zoals de goede verkeersligging en de aanwezigheid van fraaie recreatiegebieden als het plasseengebied en de kuststrook. Het is daarom te verwachten, dat de woonfunctie van de Leidse agglomeratie zich krachtig zal ontplooiën.

De opzet van het ontwerp wil de rafelige structuur van de huidige bebouwing van de agglomeratie doen uitgroeien tot een stad met een gave vorm en met zodanige ruimtelijke mogelijkheden, dat het voor de te verwachten snelle bevolkingstoename voldoende capaciteit biedt. In sterke mate wordt de omvang van het plan beheerst door de ligging van bestaande en ontworpen primaire hoofdverkeerswegen, welke immers een sterk scheidende functie bezitten. Zo bepaalt het ontworpen beloop van Rijksweg 4b, die de schakel tussen Rijksweg 4 en de in het vorig jaar geopende autoweg Rijksweg 4a zal gaan vormen, grotendeels de begrenzing van de agglomeratie in zuidwestelijke richting. In noordelijke richting stelt een belangrijke randweg, welke vanaf provinciale weg 5 naar de Rijksweg 4 (bij het Groene kerkje in Oegstgeest) voert, de grens voor de bebouwingmogelijkheden. Het gebied binnen dit wegenstelsel zal praktisch geheel voor stedelijke voorzieningen in beslag worden genomen. Buiten deze ring van hoofdwegen is alleen voor de kern van Voorschoten een uitbreiding van enige omvang ontworpen. Een duidelijke afbakening tussen het stedelijk en agrarisch gebied is vooral ook uit agrarisch oogpunt zeer gewenst te achten. Slechts wanneer dit planologisch gezien mogelijk blijkt en voorts uit economisch oogpunt noodzakelijk is, mag deze grens worden overschreden. Dit is namelijk het geval met de nieuwe industrieterreinen in de Grote Polder, gelegen ten oosten van de Rijksweg 4a tussen de spoorbaan Leiden-Alphen aan den Rijn en de Hoge Rijndijk. Om tot uitvoering hiervan te komen is een industrieschap tussen de gemeenten Leiden en Zoeterwoude gevormd. De verkeersligging van dit nieuwe werkgebied is zeer gunstig te noemen. Het sluit voorts aan bij reeds bestaande industrieën langs de Hoge Rijndijk. De ontwikkeling van de bebouwing binnen de genoemde ring van autowegen om de stad moet uit planologische overwegingen noodzakelijkerwijs gepaard gaan met stringente beperkingen voor de uitbreiding van de bebouwing van de direct buiten deze ring gelegen dorpen als Zoeterwoude, Warmond, Valkenburg en Rijnsburg.

De ruimte binnen het raamwerk van hoofdverkeerswegen is in

duidelijk gescheiden stadsdeelten van grote omvang ingedeeld. In overeenstemming met de genoemde ontwikkeling van de omvang en de schaal van de stad is in dit plan de stap gedaan van de eigen kleine schaal van iedere gemeente afzonderlijk naar de schaal van de grote stad, die hier door de stedenbouwkundige samenvoeging der gemeenten zal kunnen ontstaan. Rondom de oude Leidse binnenstad, het zakelijk en cultureel centrum, zijn namelijk grote woonwijken, uitgestrekte recreatiegebieden, nieuwe industrieterreinen en een omvangrijke uitbreiding van de rijks-universiteit en andere bijzondere gebouwen zodanig gecomponeerd, dat als totaliteit een stad van harmonische samenhang ontstaat. Een dergelijke functionele geleding van de stad zal voorts kunnen voorkomen, dat een ongeordende aaneenrijging van monotone bebouwingscomplexen ontstaat. Een goede afwisseling binnen de woonwijken en recreatiegebieden zal de menselijke schaal in de opbouw van de nieuwe stad doen behouden.

Een drietal nieuwe woonwijken of stadsdelen zijn in het plan te onderkennen.

1. De uitbreiding in zuidwestelijke richting tot aan Rijksweg 4b, waar een uit vier woonwijken opgebouwd stadsdeel gaat ontstaan, gelegen aan weerszijden van de Rijn tot aan de Haagse Schouw. Hier zullen voor meer dan 50.000 inwoners woningen worden gebouwd, waarbij de bestaande bebouwing van het Morskwartier en het Haagwegkwartier is inbegrepen. In dit grote stadsdeel zullen onder meer de woonforensen op Den Haag een plaats kunnen vinden, mede waarvoor een nieuwe halte aan de spoorlijn, gelegen ten westen van de Vink, is ontworpen.

2. De woonwijk Oegstgeest met een flinke uitbreiding in noordelijke richting tot over het Oegstgeesterkanaal, daarmee uitgroeiende tot een omvang van meer dan 20.000 inwoners. De huidige functie van Oegstgeest als woonwijk binnen de agglomeratie en als forensenplaats voor de Randstad, kan zich op deze wijze verder ontplooiën. Een aaneengesloten groengordel rondom deze woonwijk, bestaande uit Oud Poelgeest, Leidse Hout, het opgaande hout van de inrichtingen Endegeest en Voorgeest accentueert in landschappelijk opzicht deze speciale ligging van Oegstgeest.

3. De woonwijk in de Munnikkenpolder en Zijllaan- en Meyepolder van de gemeente Leiderdorp. Deze zeer grote woonwijk legt de verbinding van het huidige Leidse woongebied naar dat

van Leiderdorp. Langs de Zijl is enige industrie-uitbreiding gedacht. De nabije ligging van de Rijksweg 4a is zeer gunstig om hier een nieuwe woonwijk te realiseren. Voorts is deze woonwijk, welke een uiteindelijke capaciteit bezit van ruim 30.000 inwoners, van groot belang als woongebied voor de arbeiders op het nieuwe industrieterrein langs de Hoge Rijndijk.

De projectie van de nieuwe woonwijken is door de bij dit plan betrokken gemeenteraden aanvaard. De gemeenteraad van Leiden bleek bovendien voorstander te zijn van een nog grotere uitbreiding, waarbij gedacht is aan een nieuwe woonwijk aan de noordzijde van de stad ten noorden van de Slaaghsloot, de zogenaamde Merenwijk, waar voor bijna 20.000 inwoners ruimte aanwezig is. Voorts achtte de Leidse gemeenteraad een nieuwe woonwijk tussen de spoorbaan Leiden-Alphen aan den Rijn en het dorp Zoeterwoude wenselijk om de agglomeratie op deze wijze aan de haar toegedachte taak in de stedengroep Den Haag, Leiden, Delft en in de Randstad Holland te kunnen laten voldoen.

De toekomstige omvang van de volgens het afgebeelde structuurplan te bouwen stad bedraagt met inbegrip van de uitbreiding van Voorschoten, welke is gelegen buiten de ring van autowegen, bijna 200.000 inwoners, dat wil zeggen een toename met ongeveer 70.000 inwoners. Hierbij is met een omvangrijke sanering van de oude bebouwing, voornamelijk in de Leidse binnenstad, en met een teruggang van de woningbezetting door afnemende gezinsgrootte rekening gehouden. Het in dit plan ontworpen verkeerswegenstelsel voorziet in de reeds genoemde ring van autowegen om de agglomeratie, waarop zich het interlokaal doorgaand verkeer zal kunnen afspelen om op deze wijze de nauwe straten van de Leidse binnenstad (Breestraat, Haarlemmerstraat) van een belangrijk gedeelte van het doorgaande verkeer te bevrijden. Op deze ring van autowegen sluiten nieuwe wegen aan uit de richting van Den Haag, Amsterdam, Utrecht (doortrekking Rijksweg 4b), Katwijk, Noordwijk, Rotterdam en het Gooi. Voor de richting Den Haag is ter ontlasting van de reeds aanwezige verkeerswegen, voornamelijk Rijksweg 4, de zogenaamde „forensenweg” langs de noordzijde van de spoorbaan Leiden-Den Haag getraceerd.

Voorts zullen een aantal nieuwe in- en uitvalswegen het verkeer naar het stadscentrum voeren, namelijk die vanaf Rijksweg 4, door het Morskwartier naar het Stationsplein en die over het Schuttersveld

door Maredijkviaduct naar de noordelijke randweg. Voorts is van belang de doortrekking van de Willem de Zwijgerlaan naar het Stationsplein enerzijds en naar de provinciale weg no. 5 anderzijds. De nieuwe en bestaande invalswegen komen tezamen bijeen op een vierkant van wegen, dat om de city is ontworpen, waardoor enerzijds de woonwijken onderling op snelle wijze zijn verbonden zonder de oude binnenstad met verkeer te belasten en anderzijds een rechtstreekse verbinding van woonwijk en invalsweg naar het stadscentrum wordt geschapen.

Op twee plaatsen zijn stadsrecreatiegebieden ontworpen, welke voor de recreatie van de gehele bevolking dienst zullen gaan doen. Het eerste gebied is gelegen in een brede strook tussen het Rijn-Schiekanaal en de Rijksweg 4a met een nuttige oppervlakte van circa 260 ha. Hier zullen diverse soorten van recreatie (bosplan met voet- en rijwielpaden, sportveld- en volkstuintcomplexen, kampeerterreinen, ijsbaan en dergelijke) een plaats kunnen vinden. Voor zover deze strook niet voor recreatie nodig is, kunnen hier landbouwbedrijven gehandhaafd blijven. Aan de noordzijde van de stad is een brede recreatiezone langs de zuidzijde van de te verbreden Grote Sloot ontworpen, welke in belangrijke mate georiënteerd is op massale waterrecreatie.

Voor de uitbreiding van de universiteit (voornamelijk β -faculteiten) met de vele bijkomende voorzieningen, zijn ruimschoots mogelijkheden voorhanden in een daarvoor gereserveerde brede zone, welke vanaf het bestaande gebouwencomplex aan de Wassenaarseweg tot aan de oever van de Rijn loopt. Ook voor andere instituten, zoals de psychiatrische inrichting Endegeest, bestaan hier zeer goede uitbreidingsmogelijkheden.

De bouw van al deze nieuwe woonwijken, investeringen, verkeerswegen, recreatiegebieden, zal de oude binnenstad van Leiden niet onberoerd kunnen laten. Het is zelfs zo, dat een belangrijke reconstructie van de binnenstad noodzakelijk is, wil deze haar functie als zakelijk en cultureel centrum voor de Leidse agglomeratie en voor het omringende agrarische gebied en als zetel van de rijksuniversiteit kunnen blijven vervullen. Een duidelijke en dus functionele verdeling van de bestemmingen in de binnenstad is daarbij zeer gewenst. Immers in het kader hiervan kunnen de fraaie stadsgedeelten van onvervangbare schoonheid behouden blijven en worden gerestaureerd. Daarentegen zullen in die gedeelten van de binnenstad, waar het verkeer en de cityvorming om nieuwe ruimten vragen en die veelal in de te saneren gedeelten

van de stad vallen, wellicht ook karakteristieke stadsgezichten moeten verdwijnen. In het raam van het hier beschreven structuurplan voor de Leidse agglomeratie, waaruit een nieuwe vorm voor een vernieuwde stad zal kunnen groeien, past thans zeker niet een streven naar het behoud van details in de Leidse binnenstad. Juist nu zal de toekomstige verschijning van de binnenstad in grote forse lijnen en met brede visie moeten worden gezien.

RECHTEN VAN DE OVERHEID BIJ VERDRINKEN

In de Hoge Heerlijkheid van Alckemade, – en misschien ook wel in meerdere ambachten – was het streng verboden om een drenkeling uit het water te halen, zonder dat de schout of een van zijn dienaren, daarbij tegenwoordig was. Bevreesd te zullen worden gestraft, liet men dan ook meestal, de redding na en dat was juist de bedoeling, om de schout een buitenkansje te bezorgen.

Men nam steeds aan (?) dat de verdrinkene zelfmoord had gepleegd en van zelfmoordenaars kwamen de goederen aan de schout. Van iedere verdrinkene moest toch al een flink bedrag betaald worden.

Te Oudewetering verdrong 8 augustus 1763 Willem Michael van Aken, omtrent 12 jaar oud ¹⁾. Hiervoor moest de vader betalen

aan de baljuw die tevens schout was	f. 10: 0: 0
„ „ welgeboren mannen	„ 2: 8: 0
„ „ secretaris f. 3:12: 0	
acte enz. „ 1:16: 0	„ 5:08: 0
zegel	„ 0:16: 0
„ „ cherurgijn	„ 2:10: 0
„ „ bode	„ 2:10: 0
expeditie	„ 1:02: 0
diverse	„ :6 : 0
te zamen	f. 25:– : –

Later werd bedoeld verbod in dien zin gewijzigd, dat men wel de drenkeling op de wal mocht trekken, doch zijn voeten moesten in het water blijven hangen.

Ik vraag mij af, mocht iemand die in het water terecht kwam, er zelf nog uitkomen, zonder boeten te betalen? G. M. Z.

¹⁾ Rechterlijk archief Alckemade no 41 (Alg. Rijksarchief te 's-Gravenhage). NOOT VAN DE REDACTIE. In dit verband moge verwezen worden naar de mededeling van J. P. de Man in De *Navorscher*, 91 (1946), blz. 130-131, waaruit blijkt, dat in de 15de eeuw bij zelfmoord de leengoederen aan de landsheer vervielen.

DE LEIDSE MONUMENTEN ¹

DE VERANDERINGEN IN HET STADSBEELD GEDURENDE DE JAREN 1957 EN 1958

door

C. J. BARDET

In het vorige jaarboekje heeft een jaarverslag betreffende de Leidse monumenten ontbroken. In verband hiermee volgt hieronder een tweejarig overzicht van het lief en leed der Leidse monumenten. Daar het moeilijk is uit te maken welke feiten voor Leiden het belangrijkste zijn geweest, richten we ons eerst tot de grote monumenten.

De in 1955 aangevangen restauratie van de uit 1538 daterende Lodewijkskerk aan het Steenschuur werd voltooid. Deze kerk, die lange jaren in een verwaarloosde toestand verkeerde, is in gebruik genomen als dekanale kerk. Dank zij deze restauratie, die onder leiding stond van de architecten H. A. VAN OERLE en J. J. SCHRAMA, is het zeer waardevolle interieur weer hersteld. De kerk werd vergroot met twee zijkapellen. Op het open terrein naast de kerk is de pastorie gebouwd.

Juist nu het resultaat van de restauratie van de Hooglandse kerk in het stadsbeeld enigermate zichtbaar gaat worden, werd het nodig het tempo van de werkzaamheden belangrijk te vertragen — in verband met de voor restauraties beperkte middelen —, waardoor het zeker nog een paar jaren langer zal duren voor het werk beëindigd kan worden. Ondertussen gaat de restauratie door en hopen we binnen niet te lange tijd de Zuidertranseptgevel in volle glorie te kunnen aanschouwen.

Onder leiding van het architectenbureau VAN OERLE en SCHRAMA, in samenwerking met architect M. J. J. VAN BEVEREN uit Middelburg, werd de uit 1657 daterende Bibliotheca Thysiana aan het Rapenburg, hoek Groenhazengracht, gerestaureerd. Uitzwendig zijn geen ingrijpende wijzigingen aangebracht. Eén van de twee schoorstenen aan de zijgevel is verplaatst naar de achter-

---

) Twee en twintigste jaarverslag.

gevel. De ramen van de verdieping hebben hun oorspronkelijke dagkanten weer teruggerekregen, waardoor de gevels aanmerkelijk levendiger zijn geworden. Op de kap zijn twee in ijzer uitgevoerde sferen ¹⁾ geplaatst. Door het slopen van twee vertrekjes is het mogelijk geworden de entreehal en de bovenzaal te rehabiliteren. Hiermee is het gebouw weer vrijwel gebracht in de oorspronkelijke staat, zoals het door de bouwmeester **AREND VAN 's-GRAVENZANDE**, voor het onderbrengen van de door **JOHAN THYSSEN** nagelaten boeken werd gebouwd ²⁾.

Met de vermelding van de restauratie van de Bibliotheca Thysiana zijn we aan het onvolprezen Rapenburg gekomen, waar de restauratieactiviteit in deze periode een grote omvang heeft gehad.

Het Prytaneum (Rapenburg 6) werd onder leiding van Ir. J. **KRÜGER** gerestaureerd. De houten attiek op de kroonlijst is hier weggenomen, en boven de deur is een door de beeldhouwer **DE KRUYF** vervaardigd snijraam aangebracht. Wanneer we de voorname, zo fraai gerestaureerde achtergevel eens gaan bekijken, zien we ook het nog op herstel wachtende oude koetshuis, waarvoor het restauratieplan al gereed ligt.

De zandstenen gevel van het Laboratorium voor Tropische hygiëne en parasitologie (Rapenburg 33) heeft in de steigers gestaan, en is er voor de voorbijganger weer vrijwel onveranderd achter vandaan gekomen. Toch heeft hier een zeer belangrijk herstel plaatsgevonden, onder leiding van de Rijksgebouwendienst. De natuurstenen platen van de bekleding bleken nl. geheel los te zijn gekomen van de bakstenen muur. Om dit te herstellen is het nodig geweest de gehele bekleding opnieuw aan te brengen, waarbij de loden doken met ijzeren ankers zijn vervangen door een koperen verankering.

De restauratie van het pand Rapenburg 48 werd voltooid met het herstel van de ingangspartij.

Wat betreft de twee pandjes met trapgevels aan het Rapenburg (no. 42 en no. 44) bleek het nodig een gedeelte van de gevels nieuw op te metselen, daar zij zeer gevaarlijk voor het verkeer waren geworden. Bij het pand no. 42, eigendom van de Heer **W. GODIEN** kon niet volstaan worden met alleen de top te herstellen, maar werden bovendien de zeer lelijke ramen vervangen door ramen met een 18e eeuwse roedenverdeling.

¹⁾ Zie Leids Jaarboekje 1943, blz. 176.

²⁾ Zie Leids Jaarboekje 1943, blz. 170.

De restauratie van het pand no. 49, eigendom van de Heer Dr. C. KRUYSKAMP, moest beperkt worden tot herstel van de top van de gevel. Het is te hopen dat de eigenaar spoedig kan besluiten tot restauratie van de gehele gevel, daar het juist de kleinere panden zijn die het beeld van het Rapenburg zo levendig maken.

Steeds duidelijker wordt het, welke ernstige gevolgen het steeds zwaarder wordende verkeer voor de panden aan het Rapenburg heeft. In verband met deze zeer ernstige toestand heeft een groot aantal bewoners van het Rapenburg zich in een gezamenlijk schrijven tot het Leidse gemeentebestuur gericht om hun stijgende bezorgdheid tot uitdrukking te brengen. Dit request ligt geheel in de lijn van de Vereniging „Oud-Leiden”. Het is voor het behoud van het Rapenburg noodzakelijk, dat er spoedig maatregelen worden getroffen. De gevels, waarvan sommige reeds $\pm$ 300 jaren oud zijn, gaan thans zeer snel achteruit, hetgeen in hoge mate valt toe te schrijven aan het zware verkeer dat op het slecht geplaveide wegdek de huizen danig doet schudden. Van de twee panden met halsgevels (Rapenburg 29 en 31) staat er één reeds meer dan een jaar achter een grote steiger ter voorkoming van het naar beneden vallen van de losliggende bovenkop, terwijl ook de tweede gevel binnen niet te lange tijd gerestaureerd zal moeten worden.

Het pand Rapenburg 48 werd door de Rijksgebouwendienst verbouwd, waarbij de in een der achterkamers aanwezige schouw gelukkig kon worden gespaard.

Van het pand Rapenburg 24 werd het stucwerk in de traphal en in de gang hersteld.

Een zeer omvangrijke restauratie wordt thans uitgevoerd in het pand Rapenburg 65, onder leiding van architect Ir. J. KRÜGER te Voorburg. Dit pand wordt sinds 1928 gebruikt door de Vereniging van Vrouwelijke Studenten te Leiden. Het eerste gedeelte van deze restauratie, die beperkt bleef tot de inwendige verbouwing, is thans gereed. Er is nu een aanvang gemaakt met het tweede gedeelte, dat onder meer de restauratie van de voor- en achtergevel en van de in het pand aanwezige stucplafonds omvat. De fraaie 18e eeuwse schouw met het daarbijbehorende stucplafond, die in verband met de verbouwing van het winkelpand „De Faam” aan de Hoogstraat ter plaatse niet meer gehandhaafd konden blijven, konden door de vriendelijke medewerking van de Heren SCHLATMANN worden overgebracht naar het Meisjesstudentenhuis, waar zowel de schouw als het plafond een zeer

passende plaats kregen in één der voorkamers. Mede door de financiële steun van de Vereniging „Oud-Leiden” is het behoud van deze fraaie stucwerken mogelijk gemaakt.

Bij de verbouwing heeft men een paar verrassende vondsten gedaan. Tijdens werkzaamheden in de gang werden twee nissen gevonden met een 18e eeuwse stucreliefversiering, met op één plaats nog twee engelenkopjes. Een tweede vondst betrof een gesneden sleutelstuk met een wapenschild, een griffioen doet dienst als schildhouder. Op het wapenschild komen de wapens van de families **VAN SWIETEN** en **VAN HEEMSTEDÉ** voor. Er is een zeer passende plaats gevonden waar dit sleutelstuk in het pand bewaard kan worden.

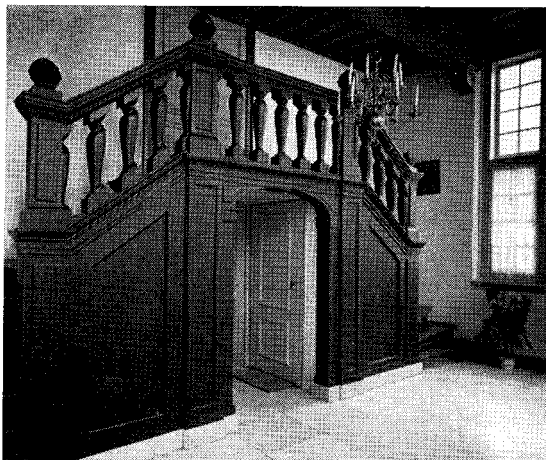
Werd in het verslag over 1956 reeds het bericht opgenomen dat het aardige hoekpand Breestraat 79 gesloopt zou worden, thans, nu het nieuwe pand van de Twentsche Bank gereed is gekomen, weten we dat de argumenten die de Bank aanvoerde om de sloping te rechtvaardigen, doorslaggevend zijn geweest ¹⁾. Met deze sloping hebben we niet alleen het verlies van een aardig 17e eeuws pand te betreuren, maar tevens is de vermindering van de Breestraat weer een fase verder gekomen, en heeft er weer een niet onbelangrijke schaalvergroting plaatsgevonden, waardoor het steeds moeilijker wordt om ons te realiseren dat de bijgaande foto ca. 70 jaar geleden kon worden gemaakt. De stoepen met stoephekken of -palen waren hier nog aanwezig, en het is duidelijk, welke ruimtelijke werking hierdoor optrad. Helaas is het thans de Hooigracht die deze stoepen en stoeppalen vermoedelijk spoedig zal moeten missen.

Ingrijpende veranderingen hebben zich reeds voltrokken in de omgeving van de Hooigracht als voorbereiding van de toekomstige doorbraakplannen. Naast het slopen van een blok minder belangrijke panden moest ook het pand Hooigracht 101, dat voorkwam op de lijst van Nederlandse Monumenten van geschiedenis en kunst, onder slopershanden vallen. Van de in dit pand aanwezige trap met stucwerk en van de goed ingedeelde voorgevel konden slechts enkele fragmenten worden bewaard.

Eveneens een groot verlies is het slopen van het pand Stille Rijn 4, waar de resten van een groot pakhuis plaats moesten maken voor een nieuw pand, waarvan de gevel weer geen aanwinst voor het Leidse stadsbeeld genoemd kan worden ²⁾. Het

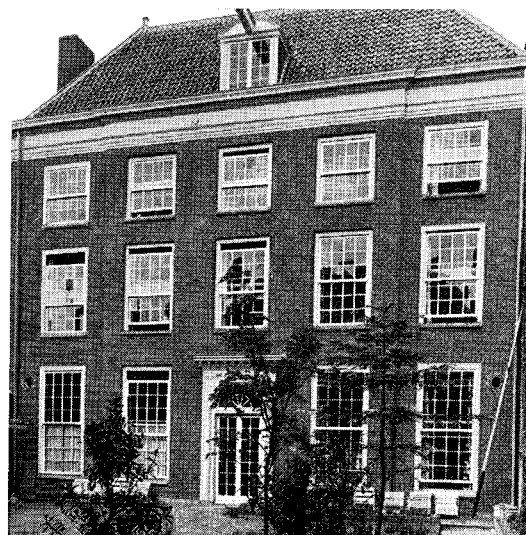
¹⁾ Zie Leids Jaarboekje 1957, blz. 159.

²⁾ Zie Leids Jaarboekje 1957, blz. 130-135.

Foto Rijksdienst v. d. Monumentenzorg

VOORHAL DER BIBLIOTHECA THYSIANA
met de herstelde dubbele trap.

Foto N. van der Horst

ACHTERZIJD E VAN HET PRYTANEUM,
Rapenburg 6, na de restauratie.

DE BREESTRAAKTUSSEN DIEFSTEEG EN VROUWENSTEEG.

Het hoekhuis met de Oranjevoet moest plaats maken voor de Twentsche Bank. Rechts
Sociëteit Minerva, oude Stadsgehoorzaal en Waalse Kerk.

Foto tussen 1875 en 1887.

zijn deze storende elementen die in de toekomst de kracht ontnemen aan welgemeende pogingen om in de bres te springen bij een volgende aanslag op het stadsbeeld. Mede hierdoor gaat het verval in een steeds sneller tempo voort.

Nog steeds verkeert het ongedempte gedeelte van het Levendaal in een zeer verwaarloosde toestand en wordt dit voor Leiden zo karakteristieke grachtje met demping bedreigd. We hopen dat het gemeentebestuur gehoor zal geven aan de verschillende geargumenteerde verzoeken die tot behoud van dit water zijn aangevoerd. Leiden zal met demping van dit stukje Levendaal onherstelbaar worden geschaad, terwijl deze ingreep in de toekomst zal voeren tot een steeds verder gaande aanslag op het oude stadsbeeld.

Vermeld dient nog te worden, dat het in 1956 gerestaureerde pakhuisje aan de Heerengracht 82, eigendom van de Vereniging Hendrik de Keyser, een bestemming heeft gekregen als bureau voor de Vereniging „Pro Juventute”.

Werd in het begin van dit verslag gesproken van een vertraging in het restauratietempo bij de Hooglandse kerk, nog meer is het te betreuren dat door de beperkte financiële middelen die voor de subsidies van restauraties thans beschikbaar zijn, de aanvang van vele restauraties tot nader datum moet worden uitgesteld.

Het is voor Leiden, waar reeds zoveel van het oude stadsbeeld is verdwenen, een dringende eis, waakzaam te zijn en te blijven over haar ontegenzeggelijk kostbare bezit aan monumenten en stadsschoon.

LITERATUUR BETREFFENDE LEIDEN EN OMSTREKEN

VERSCHEENEN IN 1958,

ALSMEDE AANVULLINGEN OVER VORIGE JAREN

SYLVIA EARLE, American Ambassador at opening exhibit dedicate New Pilgrim Museum in Holland. — (Reprint Old Colony Memorial, Plymouth. 31 juli 1958).

DAV. LE FEBER, Chronijk van het Licht (50 jaar electriciteit in Leiden. 1958).

W. A. GEVERS DEYNoot, Verduistering van staat? (Portretten van de Leidse burgemeester Mr. D. R. Wijckerheld Bisdom, 1740-1814, en zijn vrouw D. W. Meyners, 1747-1814); in: De Navorscher 97 (1958), 3-10 (m. afb.).

A. J. HAZENBERG en **W. T. VLEER**, Familieboek Hazenberg, Wassenaar 1957. Geïllustr. 8". (Gestencild).

J. M. JOOSTEN, Een restauratie (St. Lodewijkskerk). Geïllustr.; in: Kunst en religie, 1958: 39 nr. 3, 14-22.

J. H. KERNKAMP, Brieven uit de correspondentie van P. de la Court en zijn verwanten (1661-1683) ; in : Verslag (waarin Bijdragen) van het hist. genootschap te Utrecht 72 (1958), 3-195.

CHR. KROES-LIGTENBERG, Dr. Wybo Fijnje (1750-1809). Belevenissen van een journalist in de Patriottentijd, Assen 1957.

LEIDSE onderwijstoestanden vóór ruim 160 jaar; in : De Vacature, 15 jan. 1958.

JAN SLAGTER, Bloemlezing uit zijn scheppend werk, Leiden 1958.

J. A. W. SWANE, Fragment-genealogie Dagevos; in: De Brabant Leeuw VII (1958), 182-184.

ANNIE J. VERSPRILLE, Vestigingseisen marktkoopliden. Vereniging Hoofdambt. marktwezen houdt congres. juni 1958. Voordr. van -; in: N.L.C. 12 juni 1958.

—, De Pilgrim Fathers te Leiden; in: Toerisme en Verkeer, 1958 : juli.

-, Gesch. van de Rijnsburgerweg; in: Contact 1958: jrg. 1 nr. 11.

—, Het slot Teylingen en Jacoba van Beyeren I-II; in: Contact 1958: jrg. 1 nr. 12; 1958/59: jrg. 2 nr. 1.

INHOUD

	Blz.
Woord vooraf	5
Vereniging „Oud-Leiden”	
Bestuur en commissies	7
Correspondenten in Rijnland	9
Jaarverslag over 1958	10
Rekening en verantwoording over 1958	16
Verslag van de commissie voor Volkskunde over 1958	18
Korte Kroniek van Leiden en omstreken over 1958	20
In Memoriam	
J. L. van den Brink door Dr. P. M. DE PLANQUE	33
Mr. J. Slagter door Jhr. Mr. M. L. E. VON FISENNE	35
H. Zaalberg	37
Ir. P. Hoogenboom door Mr. S. J. FOCKEMA ANDREAE	39
Mr. W. J. Woldringh van der Hoop door D. C. O. BOEK- H O V E N	41
Ir. A. G. Bosman door C. J. VAN SPALL	43
Bijdragen	
De Leidsche commandeurs van de Deutsche Orde door Mr. J. BELONJE	47
Cornelis Jansz., de laatste pastoor van de O. L. Vrouwe- kerk door B. N. LEVERLAND	55
Windvanen in Leiden en omgeving door A. BICKER CAARTEN en E. PELINCK	69
Het geboortjaar, de moeder en de woning van Lucas van Leyden door Mr. D. KONING	82
De Heilige-Grafkapel van het Jerusalemshofje door E. PELINCK	91
Risico van krankbezoekers. — Zondagsviering, mede- gedeeld door F. A. LE POOLE	94
Een zoon van Pieter Adriaansz. van der Werf op een Katholieke school? door Dr. P. A. M. GEURTS O.F.M.	95
De oude balansen in het waaggebouw te Leiden door D.R. KOOIMAN	99
De marktklok door D. R. KOOIMAN	101
Rhijnhof door F. A. LE POOLE	102

	blz.
De vernieuwing van Rhijnhof en de architect Johan Samuel Creutz door Ir. R. MEISCHKE	105
Een Leidse studentenkamer in 1847 door AQUARIUS . .	125
Zestig jaar geleden: Eerste Leidse autobezitter door J. VAN GRONINGEN	129
Rijnlandse volksverhalen door A. BICKER CAARTEN, JAN C. LUNENBURG en G. G. F.	132
Burgemeester als mensenredder	137
Leiden en het structuurplan voor de Leidse agglomeratie door Ir. J. C. H. DROST	138
Rechten van de overheid bij verdrinken door G. M. ZOETEMELK	148
De Leidse monumenten, de veranderingen in het stadsbeeld gedurende de jaren 1957 en 1958 door C. J. BARDET	149
Literatuur betreffende Leiden en omstreken in 1958 . .	154